

A KÁJONI-CODEX IRODALOM- S ZENETÖRTÉNETI ADALÉKAI.

(Első közlemény.)

1. A codex története és külső leírása.

Az 1903. év tavaszán dr. Széchy Károly, akkor még kolozsvári egyetemi tanár, egy kéziratos kötetet adott át; a kötetben előfordult Balassi Bálint egyik versének (*Bocsásd meg, Uristen*) a dallama, s aziránt érdeklődött. Hozzá a codexet egyik szakvizsgáló tanítványa, Ráduly Simon nevezetű ferenczrendű kispap vitte, a ki Kájoni életével és műveivel foglalkozván, igyekezett mindenfelől összegyűjteni a rávonatkozó adalékokat és emlékeket.

Eleinte abban a hiszemben voltunk, s ebben Ráduly haláláig meg is maradt, hogy a szóban forgó mű az irodalomban teljesen ismeretlen. E tévedést az okozta, hogy a ki legelőször megemlékszik róla, annyira szűkszavú és felületes leírását adja, a mely mellett bizony akárki is könnyen elmeget, a nélkül, hogy valamit észrevenne.

Dr. Rupp Kornél 1895-ben a Pallas Nagy Lexicon számára dr. Négyessi László megbízásából Csikban járt s a csiksomlyói klostrom könyvtárában Kájonit illető adatokat keresett. A mit talált, arról a *Könyvszemle* 1896. évf. 64. lapján számol be, a hol főképpen a már több oldalról ismertetett Organo Missaleval s Kájoninak egy más, nagy kéziratos kötetével foglalkozván, végül ezt mondja: ... »Van ezenkívül egy kéziratban lévő kötet, mely érthetetlen hangjegyekkel van tele s készülésének ideje 1652—1671; misék, antiphonák és himnuszok orgonakiséréte.«¹

E leírásban a hány szó, annyi tévedés; de olyan tévedés, a mely megmagyarázható. És bár igazában egyetlen adata sem talál első tekintetre, még sem nehéz bizonyítani, hogy az itt említett és most bemutatásra kerülő mű egy és ugyanaz. Ha Ráduly, a ki pedig nagyon gondosan összekeresett mindent, ezt a

¹ Dr. Rupp Kornél. Adalékok Kájoni János életéhez. *Könyvszemle*. 1896. 65. l.

Rupp említette könyvet sehol sem találta, jólehet a kezei közt volt, oka az, hogy szinte tisztán zenei műről lévén szó, nem fordított rá akkora figyelmet, mint a mennyit megérdemelt. A részletes vizsgálat őt is fölvilágosította volna, mint a hogy minket is rávezetett a felismerésre.

Maga a codex negyedretű, rendes írópapirosra írt kötet; szélessége 16, magassága 20 cm. Sarkán ócska bőr, két tábláján pergamenboríték, tele Gergely-féle hangjegyekkel s vörös kezdőbetűkkel, minő felhasználásával a régi kéziratok antiphonariumoknál gyakran találkozunk.

Egykorú levélszámozás szerint 212 beírt levél volna benne; de mindjárt a 3-as és 4-es szám egy levélre esnek s így csak 211 levelet számlálhatunk igazsággal.

Az első 7—8 levél, beleszámítva a cím lapot is, nedvességtől és rothadástól erősen meg van viselve; a többi jókarban van s elég tiszta. A romlás kívülről terjed befelé s még az első táblán is meglátszik a nyoma. Legjobban megrongálta a cím lapot; ennek felső részéből, éppen a hol a codexre vonatkozó legfontosabb feljegyzések lehettek, csak foszlányok maradtak s azok is inkább a lap szélén. Az általános veszedelemből ide, a lapszélre menekült ki az évszám is: 1652, a mely kétszer is szerepel, de mindig szokatlanul a lap szélén: először a jobb felső szegleten, azután a levél közepe táján, szintén a jobb oldalon.

Ha a cím lap épen maradt szó- és betűroncsalékait összeszedjük, körülbelül ezt kapjuk:

... iko || ... Act ... die 17. Martý || Obla ... atri Patri Joanni || Kaj[on]i Organistae Claustri Csikiensis. || Incipiuntur scribendj. In || gloriam dej. Tritinia || die 8 April.

Ebből csak annyi értelmet lehet kivenni, hogy a codexet valaki Kájoninak ajándékozta. Az erre vonatkozó részlet Kájoninak sajátkezű írása; a többi mástól való, valószínűleg attól, a ki a codex első tulajdonosa és írója volt. Ha tekintetbe vesszük, hogy alul is, felül is más az írás, könnyen rájövünk, hogy Kájoni a maga megjegyzését csak mintegy utólagosan szúrta be a régebbi kész címlapra s véletlenül ez a rész maradván épen, a felületesen néző előtt könnyen úgy tűnhetett fel, mintha ez a bejegyzés volna az eredeti s a legfontosabb. Pedig kétségtelen, a töredékbetűkből is, a kétféle írásból is, hogy a codexnek nem Kájoni az első tulajdonosa és írója.

Hogy ki volt az első tulajdonos, arra nézve a cím lap semmi tájékozást nem nyújt. Ráduly az első töredékszót *Mikonak* olvasta; lehet, hogy az ő idejében tisztábban látszott, de jelenleg csak ennyi látható belőle. Azt hiszem azonban, hogy a codex tüzetesebb megvizsgálása erre is feleletet ad.

Ha a codexet vizsgálni kezdjük, rájövünk, hogy mindjárt a cím lap hátán kezdődik a tartalom, de nem a Kájoni írásával. Az ő írásával a szövegben csak a 2. levél b) lapján találkozunk

először s akkor is a lap alján, világos jelétül a későbbi beszurásnak. Ebből is tehát, a címnap hátán talált más írásból is az következik, hogy Kájoni a címlapon csak vendég. Az igazi tulajdonos és első összeíró nyomába úgy jutunk, ha ezt a másik kéztől eredő írást végig nyomozzuk. Ezt tenni, vagyis a különböző kéztől eredő vonásokat számon venni, nemcsak a leírók szempontjából szükséges; a különböző kézvonalásoknak ugyanis az adalékokra nézve kormeghatározó jelentőségük van, a mennyiben évszámok csak nagy közökben fordulván elő, legtöbb adalék lejegyzési korára csupán abból következtethetünk.

Összeállítottam a codexben talált kézvonalások statisztikáját s arra jöttem rá, hogy nagy valószínűséggel csupán két embernek a munkája. Nagy eltérések mutatkoznak ugyan, sőt egy-két esetben az embert a bizonytalanság nagyon is kerületi; de a legtöbb eltérést meg lehet magyarázni abból a hosszú időből, mely alatt a codex készült s abból a változásból, melyen még ugyanazon ember írása is bizonyos idő múlva átmegy.

Az első kéz mindjárt a címnap hátára kezdett írni s vele a következő lapokon találkozunk: 1^b—44^b, 64^a—75^b, 78^b—90^b, 98^b—101^b, 110^b—116^b, 128^b—135^a, 139^a—140^a. A második kéztől a következő lapokon vannak adalékok: 2^b—3^a, 7^a—8^a, 10^b—11^a, 12^b—13^a, 15^b—16^b, 25^b—26^a, 28^b—29^a, 45^a—63^b, 65^b—66^a, 68^b—69^a, 75^b, 77^b—78^a, 81^b—82^a, 88^b—89^a, 90^b—98^a, 102^a—110^a, 113^b—114^a, 116^a—128^a, 135^a—139^a s végül a 140^b—212^a.

E két kéz vonásait egymástól nem nehéz megkülönböztetni, a mint a mellékelt fényképmásolat is mutatja. *I. fénykép.* A második kéz az elsőtől általános jellemvonásain kívül főképpen görög kis *g*, jellegzetes nagy *G* és német nagy *A* betűivel üt el; és e különbség az egész codexen végig nyomozható. Ha mégis úgy első tekintetre a felületes néző zavarba jő, azért van, mivel a második kéz az első írásaiba beleír, azt kiegészíti, a dallamok hiányzó szövegeit aláírja, az adalékok címeit a szerzők nevével kitölti s igen gyakran odairja a »Finis«-t, szokott kíséretével együtt.

Csupán a 76.^a lapon lévő *Dade Zingaricum* s a rákövetkező *Canzon à cinque vocibus* leíróra nézve nem vagyok egészen bizonyos. Az első évszáma (1639) az első kéztől valónak mondja; a másik címe a második kéz vonásait mutatja; de mindkettőnél a hangjelzésül használt betűk nagyon elütnek a többiek megszokott jellemétől.

Ezek után tehát csak azt kell megtudnunk, kik ezek a leírók. A címnap nagyon hamar megmondja, hogy a második kéz a Kájoni Jánosé. Az első kéz vonásait is jól felismerhetjük a megmaradt szófoszlányokon, de sajnos onnan a nevet rejtő rész elpusztult. Szerencsére benn a codexben, a 41^a és 82^a lapokról megtudjuk, hogy ennek a kéznek a tulajdonosa Seregély Mátyás volt; nevének kezdőbetűivel (M. S.) a 37^a lapon találkozunk először.

Már most lelkünkben ezek alapján a codex történetéről ilyen kép alakul. Seregély Mátyás kezdte írni gyűjteményét körülbelül 1634-ben s írta és a codex tulajdonában volt körülbelül 1642-ig. Ezek az évszámok a tőle származó adalékok leírásának legszélsőbb számai s így csak körülbelül jelezhetik a kezdés és végzés időpontját. Az igazi kezdőszám örökre elpusztult a címlappal. Viszont a címlapon megmaradt évszám (1652) szinte bizonyossá tesz a felől, hogy ekkor jutott Kájoni a codex birtokába s ekkor kezdte beszúrogatni a maga dolgait Seregély üresen hagyott helyeire. A beleírás utolsó évszáma ugyan 1671, de valószínűleg Kájonié maradt a codex egész haláláig, 1687-ig.

Az a körülmény, hogy az első kéztől beírt évszámok össze-vissza fordulnak elő s pld. az 1634 még a 74^a lapon is ott van, jőlehet előtte a 41^a lapon már 1639-et olvasunk, ez a rendtelenség senkit sem hozhat zavarba, a ki tudja, hogy a régiek, különösen az egyházi zenegyűjtemények írói, nem írták egymás végébe írnivalóikat, hanem műfaji, vagy más csoportokba szedve azokat, egyszerre több helyen belekezdték s a közbeeső lapokat üresen hagyták a jövő szaporítás reményében. Így tett Seregély is; Kájoni pedig először ezeket az üresen maradt helyeket írta tele.

A Seregély elsőségét az évszámokon kívül az is bizonyítja, hogy az ő adalékai sohasem kezdődnek lapalján, hanem mindig laptetején. Rupp Kornélt a felületesség mellett, melylyel a codex tartalmát megállapította, főképpen ez az össze-visszaság vezette félre s az, hogy csak a címlapot, rajta Kájoni nevét és az 1652-öt nézte. Ráduly a codex belsejében korábbi számokat találván s más írónak is a nevét, mivel komolyan vette Rupp rövid leírását, a kettő azonosságát fel nem ismerte. Előttünk mindkettőnek a tévedése világos és természetes s így a most ismertetett codexet azonosnak vesszük a Rupptól látottal.

Azt, hogy Kájoni a codexet első formájában egyenesen Seregély Mátyástól kapta-e, vagy tán mástól, esetleg valamelyik Mikótól, ma már eldönteni nem lehet. Annyit azonban tudunk, hogy Kájoni már növendék-pap korában hires orgonista volt, a ki már csak azért is könnyen kaphatott efféle ajándékot, akár magától Seregélytől, akár attól a főúrtól, kihez Seregély írásai kerülhettek.

Így állván a dolgok, szinte kegyeletlennek tűnik fel, hogy a codex elnevezéséből az első tulajdonost és leíróit kihagytuk s csupán csak a Kájoni nevéhez fűztük azt. Ez azonban főleg két okon történt.

Először is, a mint kétségtelenül megállapítható, Kájoni hozta a codexet abba a formába, melyben előttünk van. A kétféle írásról fentebb összeállított sorozatból látszik, hogy több mint kétharmadát ő írta; a különböző színű papir világosan mutatja, hogy Kájoni az aránylag vékony Seregély-féle füzetet jelentékenyen szaporította; sőt a mint a lapok kissé mély bevágásából, meg a lap-számozásból látszik, az eredetileg züllött állapotba jutott füzetet ő

is köttette vagy éppen maga kötötte össze, hogy könyv legyen belőle. (Nem lehetetlen, hogy ekkor történt az az összezavarodás is, melyet Seregély évszámai mutatnak.) Úgy, hogy nem vagyunk igaztalanok, ha azt mondjuk, hogy Kájoni a Seregély maradványait a maga gyűjteményébe mintegy bekebelezte. Nagyobb dolog különben ennél az, hogy az egy Dade Zingaricumot kivéve, a többi közlésre érdemes adalék mind Kájonitól származik, a kitől végre eredeti szerzemények is vannak a codexben.

Másik ok, a mi az elnevezésnél tekintetbe jöhetett, hogy Seregély Mátyásról csak annyit tudunk, a mennyit a codexben elszórt bejegyzéseiből összeállíthatunk. Látjuk ezekből, hogy 1634-ben, husvét előtti szerdán, Hidvégen van; valószínűleg itt kezdi összeírni gyűjteményét. Ugyanezen év májusának utolsó napján már Gyulafejevárt találjuk; december 20-ikán, valamint karácsonyban is, (Kolozs) Monostoron van, a hol, úgy látszik, több ideig meg is marad. Gyanítani lehet ezt abból, hogy a későbbi dátumok (1636., 1638.) mellett sehol sincs kitéve a hely; nyilván azért nem tartotta szükségesnek, mivel az előbbi dátumok helyével egyezett. Az »1639. 6. febr.« dátuma mellett végre »Claud.« áll, a hol legalább is 1642-ig tartózkodik, mivelhogy itt sincs a hely külön megemlítve.

Íme, mindössze ennyi, a mit róla tudhatunk. Ez adatokból kitűnik, hogy ő is, mint Kájoni, szerzetes volt. Az illető rendházak évkönyvei életéről bizonyára többet tudnak: de ez idő szerint sem irodalmi, sem zeneírói, vagy zeneművészi képességeiről semmi adatunk; egyedül összeírt gyűjteménye gyaníttatja, hogy, valószínűleg mint orgonista, szeretett a zenével foglalkozni.

Sokkal szerencsésebbek vagyunk Kájonival szemben. Neve az irodalom történetében nem egészen ismeretlen, ha érdeme szerint nem méltatták is eddig. Zenei tehetségét emlegetik, sőt az egyházi éneklés terén végzett munkásságát nagyra is becsülik. Mindenképpen megérdemli tehát, hogy nevéhez fűzzük azt a codexet, melynek legfontosabb adalékai tőle származnak.

De ezenfelül azt is megérdemli, hogy életével és munkásságával egy kissé tüzetesebben foglalkozzunk, mint a mennyire tán szorosan véve tárgyunk megkövetelné. Hiszen adatokat közlünk a magyar irodalom és zene XVII. századi történetéhez. És egyik legfontosabb adatunk éppen maga Kájoni, a kinek életével és munkásságával a magyar irodalom- és zenetörténet írójának ezen-túl foglalkoznia kell.

2. Kájoni János élete és művei.

Kájoni Jánosról a régebbi irodalomtörténeti adatgyűjtők, pld. Bod Péter, Horányi és Benkő József, semmit sem tudnak; a nevét sem említik meg, bár Cantionaléja a XVII. század végén közkézen

forgott s 1719-ben Balázs Ágoston gondozásában 2-ik kiadást ért meg; újabb könyvészeti munkák pedig az első, 1676-iki kiadás mellett emlegetnek 1681 és 1685-ből való kiadásokat is.

Ilyen körülmények között a róla való hallgatást nem igen magyarázhatjuk egyébből, mint abból a csendes, visszavonult életmódból, mely Kájoni egyéniségének is, munkásságának is legfőbb jellemvonása.

Egészen a legújabb időkig csak ketten tesznek róla említést: Simanchicz Incze szól *Székely abce* című kéziratáról,¹ s Toldy Ferencz jegyzi fel nevét, nyomtatásban megjelent Cationáléja révén.² Egyébként Kájoni nevének és munkás életének emléke a Ferenczes-zárdák szűk falai közé szorult. Itt azonban, a rendtársak szívében, úgy látszik, mindig elég élénk és folytonos volt a róla szóló hagyomány.

Már Balázs Ágoston, Cationáléjának újra kiadója, melegen, sőt védelmezőleg szól róla előbeszédében. Később is, a XVIII. század egész folyamán, nevét és életét, szűk szerzetesi körben ugyan, de folyton emlegetik. Alkalmat adnak erre kéziratok művei, mint pld. a custodia történetét tárgyazó »*Fekete könyv*«-e és vaskos *Prédikációs gyűjteménye*, melyből egy-egy fiatalabb rendtárs még ma is alkalomadtán kiír és elmond egy-egy templomi beszédet. De ott vannak az épületek, melyeket ő épített, vagy a pusztulásból ő emelt fel.

Emlékét mégis legmelegebben a rendnek zeneértő tagjai ápolták. Kájoni, úgy látszik, életében is a legnagyobb hatást elméleti és gyakorlati zenetudásával érte el. Nemcsak híres orgonista, de orgonakészítő is. Zenetudásának híre átszáll az utódokra, s hogy a hagyomány el ne lankadjon, ott vannak saját kezével írt gyűjteményei, ott vannak máig használatban lévő orgonái, melyek a szorgalmas és igaz munkás kezenyomát őrzik. Még most is akad egy-egy öreg testvér, a ki jókedvében szájról-szájra szálló dallamot dudorász, világos tudatával annak, hogy az Kájoni-emlék.³

Nem lehet tehát csudálkozni, ha Kájoninak legelső méltatója, műveinek összegyűjtője, a rend tagjai közül került ki s az is éppen a zeneértők közül.

Simon Jucundián, tartományi főnök, 1878-ban Csiksomlyón valami félreeső zugolyban megtalálta Kájoninak saját festésű, 1673-ból való pergamenre írt arczképét.⁴ Bizonyára ettől a sikertől fellelke-

¹ Dissertatio de numismatica Hungariae Viennae. 1794. 113. l.

² A magyar költészet története. Pest, 1867. 303. l.

³ Ráduly Simon előszóval mondott adata.

⁴ Értesítést találunk erről: Új Magyar Sion. X. évf. 1879. 397. l. — Közölve van itt Simon Jucundiántól egy levéltöredék, mely bizonyosága lehet a Kájonit illető élénk hagyománynak: »...én — írja — 8 esztendeig orgonáltam (Somlyón, Mikházán és Szárhegyen) azon orgonákon, melyeket ő saját kezével épített. Sőt kéziratát is megtaláltam; hangjegyei, hymnusok, misék stb. bámulatra ragadnak. A tricolor initialék nagyon megleptek. Mi jobbára 48-ban kezdtük ismerni a háromszínt s Kájoni ezelőtt kétszáz évvel használta.«

sedve kezdte összegyűjteni a rávonatkozó adatokat és emlékeket. Röviden latinul összefoglalta azokból Kájoni életének főbb mozzanatait, kinyomatta 1878. szeptemberében s ráragasztva az eredetiről vett fényképmásolatok hátára, ismerőseinek, kedves embereinek emlékül megküldötte.

Egy ilyen fényképre ragasztott életrajzot volt alkalmam látni Kájoni egyik kéziratos gyűjteménye elején, a hol az arczképpel együtt a hiányzó címlapot pótolja. Azt láttam ebből, hogy mindazok, a kik 1878 óta Kájonival az irodalomban foglalkoztak, tudásukat nagyobbbrészt innen merítették. Legalább tovább menni, annál többet mondani Kájoniról nem igen tudtak, mint a mennyit e pár sornyi életrajz magában foglal.

Ujabbban foglalkoztak vele: id. Szinnyi József,¹ Rupp Kornél,² Négyesy László,³ Dankó József⁴ és Fischer Károly Antal.⁵ Alig egyebek ezek könyvészeti adalékoknál, a mire nézve Szabó Károly és Petrik könyvészeti művei is adnak utasítást. Még legönállóbban járt el Bartalus István, a ki Kájoni életrajzi adatait legalább egyik munkájának, az *Organo Missalénak* dátumaiból vette s legalább ezt a munkáját ismertette, belőle adalékokat közölt.⁶

Mindössze ennyi, a mit Kájoniról eddig írtak és nyilvánosságra hoztak. Az Új Magyar Sion szerkesztője váltig biztatta Simon Jucundiánt a további kutatásra s adatainak közlésére. Hogy e tekintetben tett-e többet az említett rövid életrajzi vázolásnál, arra nézve nincs semmiféle adatom. Rendtársai emlékeznek, hogy összegyűjtött Kájoni-emlékeit féltve őrizte, szobájában tartotta s minden avatatlan kéztől és szemtől gondosan zárta; de hogy tüzetesen feldolgozta volna, nem valószínű.

Adatok híján nehéz bizonyost mondani, de a körülmények azt sejtetik, hogy Simon Jucundián példája s összegyűjtött adalékai adtak ösztönzést a szerzet egyik fiatal tagjának, Ráduly Simonnak, hogy erejét és idejét Kájoni életének és műveinek megismerésére fordítsa. Mint tanárjelölt szakvizsgái dolgozat tárgyául választotta s akkora buzgalommal és szeretettel foglalkozott vele, s a kérdést olyan eredménynyel oldotta meg, a mely e dolgozatot messze kiemeli a hasonló czélú alkalmi munkák sorából. A mi másnak, idegennek, nem lett volna lehetséges, megnyitak előtte a szerzet évkönyvei, rejtve őrzött iratai, levelezései; mozgósította rendtársait, munkába fogta az öregebbek emlékezetét, az ifjabbak segítő kedvét; s lassanként annyi első forrásból merített adat állott rendelkezésére, melynek alapján nemcsak Kájonit tudta kiemelni a

¹ Magyar Írók élete és munkái. V. 82. l. A Gábor személynév nyilván tollhiba, mert az adatok közt semmi nyoma.

² Könyvszemle. 1896. évf. 65. l.

³ A Pallas Nagy Lexicon. X. 17. l.

⁴ Vetus Hymnarium. Bp. 1893. 65. l.

⁵ A hun-magyar írás és annak fenmaradt emlékei. Bp. 1889.

⁶ Értekezések a nyelv- és néptudományok köréből. I. köt. VIII. sz. 108. l.

meg nem érdemelt feledésből, de sikerült képét rajzolta meg a XVII. századbeli Erdély szerzetesi életének, vallási és művelődési viszonyainak.

Méltán keltette fel ez a szakvizsgai dolgozat dr. Széchy Károly egyetemi tanár figyelmét, a ki rábízta a munka szerzőjét a még függő kérdések megoldására s a mű kiadására.

Sajnos, mielőtt Ráduly Simon e már csekély feladatot elvégezhette volna, hirtelen meghalt. Csakhamar utána ment a mindennek útján az is, a ki, míg Ráduly élt, avatott kezű segítője, annak halála után pedig ez irodalmi kérdésben örököse lett: dr. Széchy Károly.

Igy szakadt meg váratlanul az a munkásság, mely hivatva volt Kájoni Jánost, a XVII. század magyar irodalmának érdemes művelőjét, az irodalomtörténet folyamába beleállítani s emlékét a meg nem érdemelt feledésből kiemelni.

Míg valaki a kétszer is elejtett fonalat felveszi és tovább fonja, addig elégedjünk meg az alábbi vázlattal. Ezt, a már említett irodalom mellett, főképpen Ráduly Simon kéziratosa műve alapján állítottam össze.¹ Hasznát vettem a dr. Széchy Károly hagyatékában maradt jegyzeteknek és fényképmásolatoknak is, melyeket dr. Széchy Károlyné úrnő bocsátott rendelkezésemre, a miért itt is hálás köszönetet mondok.

* * *

Kájoni János az eddigi életírók szerint 1629-ben született Nagy-Kájonban. Ráduly Simon kutatásai szerint ez a születési év bizonytalan, a születési hely pedig egészen téves.

Az elsőre nézve maga Kájoni két helyen nyilatkozik. A már említett maga festette képnek köriratában ezt mondja: »Frater Pater Joannes Kajoni. Aetatis suae Annor. 44.« A kép négy szögletén pedig elszórva ez az évszám áll: 1673. Másik adatát a custodia történetében hagyta ránk; ugyanis 1684. év márczius 8-án azt írja magáról, hogy életének 54., szerzetesi fogadalmának 36. évében van. E két adatból, hiteles anyakönyvi adatok híján, csak annyit mondhatunk, hogy vagy 1629 végén, vagy 1630 elején született.

Születési helyétől az eddigi irodalomban mindenütt Nagy-Kájont találjuk. Ezt az adatot nagy valószínűséggel Simon Jucundián terjesztette el már említett rövid életrajzával. Hogy ő honnan vette, arra nézve semmiféle nyom nincs. Sőt már a tőlem látott Simon Jucundián-féle életrajzban valaki csillag alatt a Nagy-Kájonhoz ezt a megjegyzést tette: »Ut ipsemet scribit de Kis-Kajon.«

¹ Ráduly Simon. Kájoni János (Gábor) működése. 4°. 445. l. — Érkezett 1903. okt. 16. Könyvelve van a kolozsvári tanárvizsgáló-bizottság levéltárában 477—1903. sz. alatt. Dr. Széchy Károly átnézte, néhol megjegyzéseket tett rá 1903. XII. 10. — Nagy kár volna, ha ez a dolgozat arra a sorsra jutna, mely többi társait várja, t. i. a kiselejtezésre.

Ez a megjegyzés bizonyára Kájoninak *Hortulus Devotionis* című művére czéloz, mert annak címlapján csakugyan ezt találjuk: »Per me Fratrem Joannem Kaioni, de Kús-Kajon.« Ez is azonban csak családi előnév lehet; mert a custodia történetében, mikor arról szól, hogy a kolozsvári kerületben is csupán négy községben maradt meg a katholicismus, ú. m. Monostoron, Fenesen, Bácsban és Jegenyén, ez utóbbihoz hozzá teszi: »quae me in hanc lucem edidit.«¹

Kétségtelen tehát ebből, hogy Kájoni János Jegenyén születt. Szülői, mint ma is a falu nagy része, görög-keleti vallásuak voltak. Maga Kájoni említett műve címlapján »valachus«-nak írja magát; de testvére, Kájoni Judit nemes és nemzetes Rácz Istvánhoz ment feleségül Csikszeredába. A mint egyik művéből látjuk,² Kájoni maga készítette el versekben sógorának a halotti bucsúztatóját, melyben a rávonatkozó rész így hangzik:

1. Pater János Uram szerelmes sogorom
Erdelyben kitűl függ ket nagy szep kalastrom,
Kajoni Judittal edes egy vagy tudom
Tölledis azert most e'keppen bucsuzom.
2. Sokaig az Isten eltessen kivanom
Mert jmmar szep szodot többször nem halhatom,
Istennek uttyara vittel, azt meg vallom
Kiert a' Menybeli nagy Ur megis aldigyon.
3. Szallyon rad mindenkor Istennek aldasa
Mennyei vizeknek az ő bő forrása
Lelked nedvesicse, hogy szemed meg lassa
Istennek varosat, kinek nincsen massa.
4. Meg bocsas ennekem hogy ha mit vetettem
Mivel gyarlosaggal tellyes volt eiletem
Aruasagra jutot szep Hugod előttem
Viseld gondgyat kerlek. Szomat így vegeztem.

E testvéri, sógorsági viszonyból gyaníthatjuk, hogy alsóbb iskoláit Csik-Somlyón végezte. A próbaév kitöltése után, 1648. IX. 17-én több oláh társával együtt leteszi a fogadalmat; egy év

¹ Ráduly i. m. 90. l.

² Címlap nélküli nagy latin és magyar versgyűjteménye 813. lapján: Siralmas Versek. Midőn a' Nemes Csik-Szereda Varosaban lako Nemzetes Racz Istvan Uram, lelket az ő Teremtőjenek meg atta, szomoru gyaszt szerelmes hazastarsanak hagyot, es masok szemeben maganak jo emlekezesit, es kivاناتos nyajassagat marasztotta, kinek hideg Tetemi a' hires Nevezetes Csiki Kalostromban nyugosznak. Die 5. Septemb. 1677. — Említi ezt Rupp is a Könyvszemle idézett helyén.

mulva, 1649. IX. 17-én az ünnepélyes fogadalmat is Somlyai Miklós házfőnök kezébe Csik-Somlyón. Már ekkor híres organista és organakészítő. Hogy akár a mesterségben, akár a művészetben, kitől vagy hol nyerte a rendesnél nagyobb fokú kiképzést, arra nézve nincs semmiféle adatunk. Valószínű, hogy az iskolai tanítás mellett magánszorgalma és ereje is segítette ebben; sőt lehet, hogy mint annyi nagy ember, ő is a magasabb zenei ismeretek megszerzésében autodidacta volt.

Pappá szentelték 1655. IX. 5-én Nagy-Szombatban. Lehet tehát, hogy a bölcsezetet és theológiát itt végezte.

Már mint fiatal pap, korán hozzá kezd irodalmi munkásságához. *Aranyos ház* címen imádságos könyvet ír s folytatja a rend történetét, melyet még 1650-ben hivatalosan reá bízta.

Irodalmi működésével kapcsolatosan, korán részt kezd venni a rend kormányzásában és ügyeinek intézésében is. 1661-ben már rendi tanácsosnak választják. Ez év február 21-én felégeti Csikot a tatárság; az ekkor elpusztult szép öreg orgonát újra építi s a kolostor felépítésében is hathatósan részt vesz. Innentől kezdve aztán gyakran változtatja a helyét, megosztva tevékenységét Csik-Somlyó, Mikháza és Szárhegy között. Mindenütt elpusztult épületeket hoz rendbe, orgonákat épít s a rendházak vagyoni ügyeit rendezi.

E tevékenysége elismeréseül egymás után nyeri el a megtisztelő állásokat. Többször választják házfőnöknek Mikházára, Somlyóra és Szárhegyre. 1675. VIII. 25-én a custodia őre lesz a csiki káptalani gyűlésen. Rómában a választást örömmel fogadják; a nyomda irányában tett kérését kedvezően intézik el; sőt 1676. XII. 20-án általános püspöki helynökké nevezik ki utódlási joggal az erdélyi püspökségre. Az utódlásra csakhamar rá is került a sor s Kájoni 1678. XII. 20-án megkapja Rómából az utasításokat a püspöki székhely elfoglalására. Erről azonban részint betegeskedése, részint a világi papok ellenséges magatartása miatt lemondott s visszavonult a csendes szerzetesi falak mögé.

1681-ben ismét csiksomlyói házfőnök; a templomot, orgonát, iskolát újraépíti. Ez év április 11–13. és május 5–10. napjain Vitus Pilutius, martiopolisi érsekkel és moldovai helynökkel, olyan fényes felszentelési ünnepet rendez, melyből kitetszik, hogy Csik-Somlyó lassanként egyik nevezetes szellemi központja lett az erdélyi katolikus világnak. De az is látszik ebből, hogy Kájoni, ha kisebb méreteken és kevesebb sikerrel is ugyanezt a mentő, építő munkásságot végzi Erdélyben a katolicismus érdekében, mit annak idején Pázmány Péter Magyarországon.

1686. január 29-én pater custodiae, 1687. április 15-én újra szárhegyi főnökké választják; de még e hó 23-án meghalt. Eltemették Szárhegyen 1687. április 27-én. Simon Jucundián említett életrajza szerint: Mortem apostolici hujus viri Confratres sui superstites tali deploravere necrologo: »Custodiae Pater, Vicarius Apo-

stolicus et Missionum Praefectus in Trannia; reaedicator Conv. Szárhegyensis, orationi deditus; sobrietatis cultor, doctor rudium et parvulorum, consolator infirmorum et pauperum, Vir denique in operibus pietatis infatigabilis; Eppatum a S. Sede Ap. sibi oblatum, humilitatis amans, recusavit. Decessit post magnam in adversis exhibitam patientiam in Szárhegy, A. 1687. 23. Apr.»

A felsorolt életrajzi adatok végig kísérik ugyan Kájont pályájának minden nevezetesebb fordulóján, de életének belső mozgalmairól, lelkének vallásos és általános emberi vonásairól keveset mondanak. Erre nézve számos és sokféle műveit kellene vallatóra fognunk. De ki kellehe terjeszkednünk e kor vallásügyi viszonyaira, a szerzetesrendek helyzetére és szerepére Erdélyben. És látnánk akkor furcsa jeleneteket, épületesekkel vegyest. Mikor a hódító protestáns papokat Csik határáról fegyverkező asszonyok és leányok verik vissza; mikor a csiksomlyói diákok elűzik az ostromló tatárságot; mikor józaneszű parasztok leczkéztesik meg az egymással czivódó barátokat. És ez összevisszaságban látnánk egy szelídlelkű, vallásos embert, igazi papot; a ki szelídségével, békítő, kiegyenlítő természetével szinte idegenül érezhette magát ebben a korban s a ki tán ezért is menekül a püspöki szék elől könyvei közé, az irodalomhoz és művészethez.

Mindezeknek részletes rajza nem tartozik most reánk. Életének egy epizódjáról azonban lehetetlen hallgatnunk. Ebből az egyből kellőleg megismerhetjük Kájont, s főképpen azt, hogy bár Erdélyben rá a Pázmány Péter szerepe nézett, mennyire más módon, más lelkülettel munkálkodott az úr kertjében. Annál inkább ki kell emelnünk életéből ezt a mozzanatot, mert ez nemcsak őt állítja szemünkben a vallási türelmesség legszebb magaslatára, de a vallási üldözésektől terhes XVII. századot is eddig kevésbé ismert oldaláról mutatja be.

Köztudomású, hogy a Wesselényi-féle összeesküvés kipattanása után, a megindult politikai és vallási üldözéseknek egyik első áldozata Czeglédi István, a híres kassai prédikátor volt. Azzal vádolták, hogy a magyarországi nyugtalankodó protestáns-rendek számára hadisegélyt kérni járt volna 1670-ik év elején az erdélyi fejedelemnél, I. Apafi Mihálynál. Hiába igazolta magát a hevesen vitatkozó, de egyébként jámbor Czeglédi, hogy Erdélyben nem politikai okokért járt, hanem egyházának patronusokat szerezni s Gorup Ferencz, győri nagyprépost ellen írt művének (Az Úr frigszekrénye előtt Dágon ledülése) Kolozsváron való kinyomatásáért: rövidesen elfogták és bebörtönözték. Apafi, úgy látszik, szeretett volna segíteni Czeglédin, a ki az ő 1663-iki érsekújvári útját leírta, s a ki egyik művét is neki ajánlotta. Politikai úton rajta nem segíthetvén, társadalmi úton próbálta meg. Magához hívatta 1671. IV. 9-én a fogarasi várba Domokos Kázmér erdélyi püspököt s óhajtatását fejezte ki, hogy a ferenczesek tartsanak zsinatot

és azon tiltakozzanak Czeglédi bebörtönözése ellen; egyszersmind küldjék el maguk közül Kájont a kiszabadítására.¹

És csakugyan Kájoni el is indul. Megbízó- és ajánlólevelet visz Rottalhoz, a híres »judicium delegatum« elnökéhez; sőt Kobb és Spankau utóda, gróf Strassoldo Károly is állított ki számára menedéklevelet. De természetesen hiába járt Kájoni Rottalnál is, az érseknél is, Pálffy Tamás püspöknél is. Ez utóbbi Bécsből Pozsonyba, a ferenczesek házába, azt az értesítést küldte neki, hogy kár volt magukat ebbe a dologba beleártani, s jobban meg kellett volna gondolniok az ügyvédség felvételét, mert Czeglédi nem vallása, hanem lázadása miatt szenved.²

Kájoninak ez a vállalkozása, a mint előre is lehetett tudni, eredménynyel nem járt. De ha mindjárt számba vesszük is azt a nyomást, melynek ez időben Erdélyben a szerzetesek ki voltak téve, s melynek bizonyára része volt e vállalkozás létrejöttében is, mégis oly szép világot vet ez a körülmény Kájonira is és az akkori ferenczesekre is, a mit elhallgatni nem lehet.

Vallási türeimének, emelkedett gondolkodásának jelét merem látni abban is, hogy kéziratos és nyomtatott műveiből nem vetette ki azokat a régi szép protestáns énekeket, melyek a katolikus egyházi énekköltészetbe 1651-ben, az első katolikus Cationale révén belekerültek. Ott vannak Sztárai Mihály és Szegedi Gergely énekei szinte teljes számmal; Luther híres 46. zsoltára Skaricza Máté fordítása szerint: Erős várunk nekünk az Isten; Szcnczi Molnár Albert zsoltára: Mint a szép hives patakra.³ Kéziratos nagy hymnus gyűjteményének 265. és 293. lapjain megtaláljuk az erőszakos Geleji Katona István, református püspök, latinból fordított két énekét is: *Ez husvét ünnepében* és *Ez pünköst ünnepében*.⁴

Tudjuk, hogy az efféle összevisszaságok a XVII. század egyházi énekeskönyveiben napirenden vannak, s hogy szülőoka legtöbbször semmi más, mint a tudatlanság, mely nem volt tájékozva az egyes énekek eredete felől. De ezt Kájoniról feltenni szinte lehetetlenség. Már Dankó kiemeli nagy jártasságát az egyházi énekirodalomban, a minék említett művében, saját bevallása szerint is, jó hasznát vette. Pedig Dankó Kájoninak nagy kéziratos hymnuszgyűjteményét még nem is ismerte, a mely valóban a mi irodalmunknak e tekintetben elsőrangú forrásműve. Alig hihető tehát, hogy Kájoni, a ki számon tartotta Balassa és Sámbar énekeit, ez említett protestáns énekek közül egyetlen egynek se ismerte volna az eredetijét, jöllehet Illyés István módjára egyet sem ferdített el

¹ Huszár Gált is 1560-ban efféle küldöttséggel akarták kiszabadítani kassai börtönéből.

² Ráduly Simon i. m. 142. l.

³ Cationale Catholicum. 1676. 600., 604. l.

⁴ Ezeket Kálmán Farkas Geleji Katona István eredeti énekének tartotta (Protestáns Egyházi és Iskolai Lap XXVI. évf. 1002. l.); Volf György ezt kétségbe vonta (Egyet. Phil. Közlöny. XIV. 182. l.); hogy fordítások, kitiünik Kájoni gyűjteményéből, a hol id. helyen a latin eredetik is megvannak.

szándékosan annyira, hogy a versfejekből a szerző neve elő ne tűnjék. Inkább azt kell mondanunk, hogy bár Balázs Ágoston főokul egyebet említ,¹ aligha a Czeglédi-ügygyel együtt e körülménynek is része nincs abban, hogy Kájont mindjárt halála után az eretnokség gyanújába keverték ellenségei.

De másfelől azt is látjuk ebből az epizódból, hogy Kájoni egyénisége és személye ez időben már nemcsak Erdélyben ismeretes, hanem Magyarországon is; különben nem ragaszkodnék hozzá, az ő közbenjárásához Apafi Mihály, a fejedelem.

Ezeket meggondolva, önkénytelenül arra a meggyőződésre jutunk, hogy kár volt neki a püspöki szék elől meghátrálni. Békés és kiegyenlítésre törekvő természete sokat használhatott volna ez elvetemedett kor vallási életének. De mint püspök, a magyar irodalom művelését is hathatósabban elősegítheti vala; legalább művei, két-három kivételével, nem maradtak volna mind kéziratban, kitéve a hirtelen feledésnek és örök pusztulásnak.

Természetesen, műveivel sem foglalkozhatunk tüzetesebben. Csak leltárszerű felsorolást adunk, a szükséges tájékoztató, leginkább könyvészeti megjegyzésekkel; de abból is kitűnik, mennyire megérdemli Kájoni, hogy vele az irodalomtörténet és zenetörténet bővebben foglalkozzék, mint eddig tette.

Műveinek sorozata, a mint Rádulynak e tekintetben kissé rendszertelen dolgozatából, a dr. Széchy Károly hagyatékában maradt jegyzetek és fényképmásolatok segítségével össze lehetett állítani, a következő:

1. *Aranyos ház*. Első műve volt s nép számára írt énekeket és imákat tartalmazott. Lehet, hogy a Cantionaléval egy időben jelent meg (1676); de egy példánya sem ismeretes, jöllehet még 100 év múlva is emlegetik a rendtársak, mint közönségesen ismert és használt könyvet. Ráduly i. m. 412. l.

2. *Hortulus* || *Devotionis*. || Svavissimis ac Jucun || dissimis omnium || ferè flórum ac || Oratiónum gem || mulis ex varýs au || ctoribus selectis, pro || incremento devotio || nis studiosissimè refer-tus. || Per me Fratrè Joannem Kaioni, de Kús || Kaion. Ord. frm. minor. str. obfer. Valachum || et in Monasterio Czikien. Or || ganistam, Ráduly i. mű 413. l. — Dr. Széchy Károly hagyatékában talált fényképmásolatról. Kézirat.

3. *Calendarium*, in quo omnes Sancti Ordinis Fratrum Minorum Regni Hungariae inserti continentur. In conventu Csikiensi. 1678. — Szabó K. R. M. K. II. 1419. sz. — Ráduly i. m. 416. l. említi, hogy bár megjelölt egyetlen lelőhelyén kereste, nem tudott ráakadni.

4. Kézírtas *Calendarium* egy 1515-ből való, Párisban nyomtatott misekönyv elején. Ráduly szerint (i. m. 417. l.) ezt nyomathatta ki 1678-ban Kájoni.

¹ Cantionale Catholicum. 1719. Előszó.

5. *Rendtartás* a kolozsvári archivumban, mely a rendi előjárók jogairól és kötelességeiről szól. Ráduly i. m. 418. l. Kézirat.

6. *Magyar herbarium*. Függelékül írta egy latin nyelvű nyomtatott »Ortus sanitatis« című növényteni munkához. Ráduly i. m. 419. l. Rupp K. Magyar Könyvszemle. 1896. 67. l. — Széchy hagyatékában van egy fényképmásolat, mely Kájoni kézírásában a kék és sárga liliumról meg a mezei kaporról szól; valószínűleg ebből a munkából való.

7. *Nagy Magyar Herbarium*. Erről Ráduly szerint (i. m. 430. l.) még ma is beszélnek a rendtársak; jöllehet dr. Nemes Dénes, somlyai természetrajztanár kutatásai és rendezései nyomán a könyvtárból nyomtalanul eltűnt.

8. *Régi mód szerént való Székely ABC*, mellyel régenten a Székelyek éltek, mellyet vissza kell olvasni és írni. Fr. Joannes Kajoni Scribebat 1673. — Erről legelőbb Simonchicz Incze emlékezik meg (i. m. 113. l.). Részletesen szól róla Sebestyén Gyula az Ethnographia 1904. évf. 396. és köv. lapjain. Kájoni a székely ábéczt egy hittani művébe írta bele, a mely később elveszett. Ráduly i. m. 432. l.

9. *A custodia története 1650-től 1684-ig*. Úgy látszik Ráduly ismertetéséből s bő idézeteiből (i. m. 440. l.), hogy nemcsak szorosán vett ú. n. rendi történet ez, a mely megelégszik a napok krónikaszerű felrovásával, hanem egyik elsőrangú forrásmű a XVII. század vallási, igyi, politikai és művelődési viszonyainak a megismerésére. Inkább Kájoni emlékiratainak látszik, mint a rend történetének, s így természetesen annál becsesebb. A rend későbbi történetírói ugyan (Ujfalvi Albert, Györffi Pál, Losteiner) saját bevallásuk szerint is erősen használták, Kájoni e művének kiadása mégis ajánlatos volna.

10. *Egyházi szent beszédek*. 8°. 461 lev. Kéziratban. Hiányos a sok használattól. Ráduly i. m. 377. l.

11. *Cantionale* || *Catholicum*. || Régi és Új Deák és Magyar Aitatos || egyházi || Enekek || Dicseretek, Soltarok, és || Lytaniak; || kikkel a' Keresztyének Esztendő által valo || Templomi Solemnitasokban, Processiók || ban, és egyéb áitatosságokban || szoktanak élni. || Halottas Temetéskor-való, es a négy utolsó dolgok || ról emlékeztető Enekekkel egygyütt. || Most ujonnan nagy szorgalmatossággal egybe- || szedettek, megjobbittattak, és a Keresz || tyének épületire s lelki vigaszt a lásokra kibocsáttattak, || A' Szent Ferencz-szerzetiben lévő || Kajoni, P. Frater János által. || Superiorum permissu. || A' Csiki Kalastromban. || Nyomtattatott Cassai András-álta 1676-ben (!) || 4°. I—III. rész. 786. lap. — Minden résznek külön címlapja van.

Kájoni János e műve révén volt eddig ismeretes az irodalomban. Könyvészeti művekben 5 kiadását találjuk említve: 1676., 1681., 1685., 1719. és 1805. Abba, úgy látszik, mindenki bele-nyugodott, hogy bár az 1676. kiadás címlapján »most ujonnan«

áll, é kifejezést csak általánosságban kell érteni, hogy t. i. Kájoni innen-onnan, más gyűjteményekből újra, új rendbe szedte. Kétségtelen tehát, hogy ez az első kiadás. Nagy bizonytalanság van azonban az 1681. és 1685. kiadások körül.¹ Ezeket eddig senki sem látta, hanem Sándor István könyvesháza után vették fel a kiadások közé, jöllehet az 1719. kiadáson határozottan meg van mondva, hogy az *második*, az 1805-ikin szintén meg, hogy az *harmadik* kiadása a Kájoni 1676-iki Cantionaléjának. Ráduly, bár szokása ellenére ebben a kérdésben nagyon tartózkodólag nyilatkozik, azt hiszszük, hogy ezt a vitás kérdést sikeresen megoldotta. Említi ugyanis, hogy van neki a birtokában egy elől-hátul csonka énekeskönyv, a mely az 1676-iki Cantionaléval majdnem egyezik tartalmilag — *de hangjegyes*. Ebből azt következteti, hogy itt kétféle kiadásról van szó: egy szövegesről, mely a nép számára készült s melynek kiadásai: 1676., 1719. és 1805. — és egy hangjegyes kisebb terjedelmű kiadásról a kántorok számára, melyet maga Kájoni rendezett 1681. és 1685-ben s nem Balázs Ágoston, mint eddig magyarázni próbáltak.

Véleményünk szerint Rádulynak a megállapítása nagyon valószínű, mert a csonka példányon kívül egyéb bizonyítékok is támogatják e feltevését, melyeket ő nem vett kellőleg észre. Először szinte elképzelhetetlen, hogy Kájoni, a kit kora zeneművész képességéért becsül leginkább, s a kit a Gregorián-énekész szakértőjeként emlegetnek, megelégedett volna énekeskönyvének csupán *szöveges* kiadásával. Ellentmond ennek az 1676-iki kiadás előszava is, melyben Kájoni részletes utasítást intéz »*ad cantores et musicos*«, a minnek csak úgy van *szöveges* kiadásban értelme, ha készen van, vagy legalább készül *hangjegyes* kiadás is, a hol a kántorok és muzsikuskok az utasításokat (pld. a psalmusok intonálására vonatkozólag) gyakorlatilag alkalmazásba vehetik. És ez az ellenmondás — természetesen az első kiadás nyomán — a későbbi (1719.) előszavában megvan; sőt oda bővül, hogy a könyv végén már kótapéldák is magyarázzák az utasításokat, ámbár benn a szövegekben egy szál hangjegy sincs.

De az előszavak hivatkozásán kívül, tán a legerősebb bizonyíték egy 1783-ban összeállított, nyomda alá rendezett, de kéziratban maradt gyűjtemény. Erről azt mondja Ráduly (i. m. 272. l.), hogy az 1719-iki kiadás alapján készült s így az 1676-ikinak ez akart volna 3-ik kiadása lenni; azonban úgy maradt s helyette ismét hangjegy nélkül jelent meg 1805-ben. Már most, ha ez a nyomda alá készített kiadás, a mint Ráduly leírja, csakugyan hangjegyes, sőt elején 44 lapnyi zeneelmélet is van, akkor nagyon könnyen arra a gondolatra jöhetünk, hogy ez az abba maradt kiadás, ha tán címlapján hivatkozás történik is az 1719-ikire, igazában nem

¹ Itt emlitem meg, hogy az utolsó kiadásnak is két különböző évszámú példányát láttam: 1805. és 1806. Vagy sajtóhiba, vagy pedig a nyomtatása átnyult a következő évre is.

annak, hanem az 1681-iki kótásnak akart 3-ik kiadása lenni. Vagy legalább is egyesíteni akarta ugyanazon könyv kétféle (szöveges és hangjegyes) kiadásait. És ha így van, önkénytelenül támad bennünk az a kérdés: honnan vette ez a kézirat a hangjegyeket, a dallamokat, ha nem volt a Cantionálénak kótás kiadása is?!

Akárhogy van különben ez a kérdés, azt hiszem, ennyiből is látszik, hogy Ráduly kutatásai ebben az irányban is figyelmet érdemelnek.

Lásd: Szabó Károly R. M. K. I. 1188., 1253., 1328. sz. II. 1376. sz. — Könyvszemle IV. 183. l. — Erdélyi Pál. Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században. Bp. 1889. 53. l. és Adalékok a régi magyar irodalomhoz. Egyet. Phil. Közöny. XVII. 91. és köv. l. — Dankó József. Vetus Hymnarium. Bp. 1893. 67. l.

12. *Latin és magyar vers-gyűjtemény.* Elől csonka, csak a 23-ik lappal kezdődik; betürendes mutatóval folió alakban 1046 kéthasábos lapra terjed. Tartalma főként latin és magyar himnuszokból áll. De vannak benne egyebek is, pld.: Fenesi Mihály, Nyéki Veres Mátyás költeményei, Comico-Tragédia; sőt a tartalomjegyzék tanúsága szerint volnának benne: »cantiones Balassae« is.¹ Vannak ebben Kájonitól magától eredeti költemények, pld. a fentebb említett Rácz Istvánt búcsuztató vers és vannak tőle nagy számmal fordítások. Az egész könyv eredetileg, úgy látszik, éppen a fordítás céljaira volt berendezve: a lap bal hasábján van a latin szöveg, vele szembe a megfelelő magyar. E gyűjtemény, mint forrásmű is a legnagyobb mértékben megérdemli figyelmünket. Kájoninál a maga korában senki jobban és pontosabban nem ismerte a régi és akkori himnus-irodalmat. Nyomatát látjuk ennek nyomtatott Cantionáléjában is, melyet Dankó idézett művében éppen ebből a szempontból sikeresen felhasznál. Még értékeesebb ebben a tekintetben a szóban forgó kéziratos gyűjteménye, a melyet szinte hihetetlenül csekély mértékben használt fel kinyomatott művében, s a mely éppen azért megérdemlené a kiadást. Belőle a legpontosabb értesüléseket szerezhettünk egyházi énekköltészetünk szerzőiről és latin eredetijéről. Hangjegyes darab csak egy van benne (O puer dilectissime) az 53. lapon s az is félbe maradt. — Ráduly i. m. 185. és köv. l. — Rupp Kornél. Könyvszemle. 1896. 66. l. Magam is láttam.

13. *Cantus catholici.* Másik hátul írt czíme: Cationale cum cottis scriptum. Scripsit fr. Joānes Kajoni. 1650. aug. 14. in

¹ Ez volt t. i. Ráduly és Széchy Károly hiedelme, a ki jegyzeteiben kereste s megtalálni is vélte ezeket. De én azt hiszem, hogy mindez csak félreértésen alapszik. A rávonatkozó feljegyzés ugyanis nem a tartalomjegyzékben, hanem azonkívül, a legutolsó 1046-ik lapon van s azt a hatást kelti, hogy semmi egyéb, mint Kájoninak odavetett tervezete valamely készülő művéhez s nincs semmi köze a szóban forgó codexhez. Bizonyítja ezt a némely énekcím után odavetett »cum cottis« vagy »cum notis« megjegyzés is. Ez a megjegyzés u. i. a codex egyetlen darabjára sem illik. Tán inkább arra a kótás, 1681-iki kiadásra vonatkozik, melyet fentebb kerestünk.

residentia Szárhegy. Graduale-féle hymnusokkal és mise-énekekkel; a végén utasítások magyar nyelven az orgonisták és énekesek számára. Valami módon Csontos Jánoshoz, a nemzeti múzeum könyvtári tisztviselőjéhez került s onnan ismerte meg Dankó József, a ki említett művében használta is (70. l.) — Ráduly i. mű. 345. l.

14. *Organo-Missale*. || Operâ ac studio || Fratris Patris Joannis Kaioni ordinis || Minorum Organistae et Organifabri, || Guardiani Conventûs Mikhaziensis. || Anno 1. 6. 6. 7. || Contenta in hoc libello, Index monstrabit. — Részletesen szól róla s közöl belőle Bartalus István i. m. 108. és köv. l. — Ráduly i. m. 346. l. — Fénykép másolatról.

15. *Sacri Conventus*. || Diversorum Authorum, praesertim || Ludovici Viadanae. || Operâ ac studio || R. P. Fratris Joannis Kájoni, Organistae, et || Organifabri. p. t. Guardiani Mikhaziensis || mirâ svavitae, ac diligenti artificio ad || Vnius Vocis || Cantum reducti, atque in usum, commodumque Fra || trum Organistarum Ord. Minor. Claustrî Csikiensis || Custodiae S. Stephani Regis in Transylvania || in hunc locum congesti. || Anno 1669. 25. Martý. || Contenta in hoc libello, index monstrabit. — Ráduly i. m. 350. l. — Fényképmásolatról.

16. *Nagy zenegyűjtemény*. — Ilyen czímen találom a Széchy Károly jegyzetei között s ez a szóban forgó, most bemutatásra kerülő gyűjtemény, a melyről Ráduly i. m. 352. lapján azt írja, hogy Rupp Kornél feljegyzése után kereste, de sehol sem találta.

17. *Antiphonarium || Romanum*. || De tempore. || Anno Domini || MDCXXXIX. || Ad usum ecclesiae Romanae || cum Cantu Gregoriano. Ráduly nál is (i. m. 352. l.), a Széchy jegyzetei között is a Kájoni műveként szerepel, bár csak vannak benne tőle is leírások, egyébként másnak a gyűjteménye. A nyomtatott nagy betűket utánzó címlap sem tőle való; különben is Kájoni 1649-ben még csak 20 éves növendékpap volt, a codexre pedig a címtől elütő írással fel van jegyezve: Conventus Szárhegyiensis. És ez az írás sem a Kájonié.

18. *Töredék*, mely egy 1680-ban írt hangjegyes mű végét tartalmazza. — Ráduly i. m. 355. l.

19. *Hymnarium*. Terjedelmes gyűjtemény volt; voltak benne magyar vonatkozások is; de újabban nyoma veszett. — Ráduly i. m. 355. l.

20. *Cantionale*. Ezt Kozma Döme, jelenben dézsi házfőnök-től a 60-as években Fogarasban »elkönyörögte» Reményi Ede, a híres hegedűművész s azóta lappang. Vajjon nem ez került-e a Csontos János kezébe? S így azonos volna a 13. szám alatt említett »Cantus Catholici«-val, a melynek második címében csakugyan ott is van a »Cantionale.« — Ráduly i. m. 355. l.

21. *Kézírt hangjegyes művei* volnának még a fogarasi, vajdahunyadi és medgyesi zárdákban is. — Ráduly i. m. 356. l.

22. *Latin mise-énekeskönyv*. Csak az első 55 lapot írta Kájoni, a többi üresen maradt lapra később mások tettek bejegyzéseket és pótlásokat. Kájoni bejegyzése 1681-ből való. — Ráduly i. m. 357. l.

23. *Antiphonae* || *De sanctis* || *Ordinis Minorum*. || Opera, labore, ac industria || Patris Fratris Joannis Kajoni, Ordinis Minor. || Organistae, et organifabri ac Guardiani Residentiae in Szárhegy. Anno. 1. 6. 7. 0. || Scribebat || O. Á. M. D. G. — Fénykép-másolatról írtam le ezt a címet, a mely Rádulynál is (i. m. 353. l.) szerepel, de úgy, mintha a 17. sz. alatt leírt műnek 4-ik része volna. Ha így volna is, mivel a 17. számú codex címlapja nem tőle való, ezt, a mely az övé, szükségesnek láttam külön is feljegyezni.

Ime Kájoni János művei, a mennyire össze lehetett azokat állítani. Hogy felőlük ítéletet mondhassunk, ismernünk kellene őket egyenként és aprójára; főleg tudnunk kellene: mi ezekből a gyűjtés, összeírás, mennyi a fordítás és mi az eredeti alkotás. Azonban így messziről is tiszteletet parancsoló ez a munkásság. Nemcsak a nagy szám tűnik fel, de a tárgy változatossága is. Lelkét s munkás kezét egymásután és egyszerre foglalkoztatják: imádságos, prédikációs könyvek, a rend története, növénytani munkák, a székely abécze és szöveges, hangjegyes énekeskönyvek, gyűjtemények egész sorozata.

Ha irodalmi munkásságának részletező méltatásába nem mehetünk is bele, egyet eddigi ismereteink alapján is elmondhatunk róla: nincs senki a XVII. század írói között, a ki nálánál hívebben kívánt volna szolgálni a magyarságnak. Magát ugyan »valachus«-nak írja, de írásaiban, tetteiben mindig és mindenütt magyarnak mutatkozik. Ő ellene is szól a boszniai barátoknak Apafi fejedelemhez intézett vádirata, hogy a magyar (ferenczes) barátok azért üldözik őket, mivel nem tudnak magyarul prédikálni.¹ A nyomtatott Cantionale Catholicum előszavában pedig 3-ik okul ez áll: »édes Hazámnak akartam szolgálni.«

Minket természetesen zenei művei érdekelnék leginkább. Gyűjteményeknek, összeírásoknak látszanak; de a másolatok között, szerényül elszórva, lehetnek eredeti szerzemények s az egyházi és nemzetközi adalékok közé szorulhattak magyar vonatkozásuak is. Erős bizonyíték erre nézve éppen a most bemutatásra kerülő gyűjtemény; a mely nemcsak a lőcsei Spielberg Jánosnak s magának Kájoninak őrizte meg eredeti műveit, hanem a magyar népzének is eddig legrégibb s legértékesebb adalékait rejtí magában.

Mielőtt azonban ezek közlésére és ismertetésére rátérnénk, meg kell még ismerkednünk ezzel a hangjegyírással is, melyet Rupp Kornél »érthetetlen«-nek mond. Annál inkább szükséges ezzel részletesen foglalkoznunk, mivel dr. Fabó Bertalan csak most megjelent könyvében² ezt a hangjegyírást részint félreismerte, részint félremagyarázta s így természetesen egyebet hozott ki belőle, mint a mi benne van.

SEPRÓDI JÁNOS.

¹ Ráduly Simon i. m. 67. l.

² Dr. Fabó Bertalan. A magyar népdal zenei fejlődése. Budapest. A M. Tud. Akadémia kiadása. 1903. n. 8°. 608. l. — Részletes bírálatát lásd: Erdélyi Múzeum 1908. 316. l.

MOLIÈRE ELSŐ NYOMAI A MAGYAR IRODALOMBAN.

(Első közlemény.)

Az örökifjú Goethe, a kihez sokszor aesthetikai elveiért is fordulunk, önéletírásában a Wieland-féle Shakespeare fordításról szólva, kiemeli a műfordítás nagy hasznát: hagyjuk úgymond a pontos, philologiai fordításokat a tudósoknak s adjunk közönségünk, de különösen ifjúságunk kezébe jó, folyékony prózafordítást, melyben lehull a külsőség s kitűnik a tiszta, teljes tartalom.

A kultúra, az irodalom fejlettségének egyik fokmérője az, hogy miképen vannak benne képviselve a világirodalom nagy alakjai. Irodalmunkban már meghonosodtak a nagy írók: elégedetten tekinthetünk Shakespeare és Molière-fordításainkra s Dante, Ariosto és Tasso, a Nibelungének, Goethe és Schiller, Cervantes, Calderon és Moreto, Milton, Byron és Tennyson illően vannak képviselve irodalmunkban, de hatásukat monografiaszerűen még nem dolgozták fel.

I. Molière hatásának kezdete.

Ha Molière befolyását irodalmunkra tárgyilagosan akarjuk méltatni, előre kell bocsátanunk, hogy a nagy író irodalmunk egy korszakában sem volt valami óriási hatással. Ennek okai közel-fekszenek: az aesthetika elemi szabálya az, hogy a komikum igen szűk határok közé van szorítva, időbeli, nemzeti s egyéni viszonyoktól függ. Kölcsey Jean Paul nyomán már erősen kiemeli a komikum ingatag alapját, kifejti, milyen hamar lesz a komikus író korának s nemzetének határán túl homályossá s idézi Rabener hasonlatát, mely szerint »a komikum szépsége hasonlít az oly színészekhez, melyek új korokban fénylenek, de idő múlva halványakká lesznek«. Molière műveiben az általános emberi mellett jelentékeny a nemzeti elem: első sorban francia író, egyike a legnemzetibb íróknak, a ki fordításban sokat veszít borsából, savából. A másik ok az, hogy irodalmunk állandóan leginkább a német irodalom hatása alatt állt s nevezetesen a francia és angol hatások gyakran német csatornákon kerültek hozzánk. Már pedig Molière hatása

a német színpadon sem volt korszakot alkotó. A német irodalmi kritika első diktátora, a tragédiában francziáskodó Gottsched lenézi Molièret, a minthogy korában a francia klasszikus dráma általában veszt népszerűségéből a szűnvedélyesebb angol színjáték javára, melyből a Wieland fordításában megjelenő Shakespeare és a mindinkább hódító társadalmi dráma terén Lillo és Moore a legkedveltebb minták.

Maga Molière Francziországban is némileg leszorul a színpadról, mikor Diderot »genre sérieux«-je mind nagyobb befolyásra tesz szert. A »rikató vígjáték«¹ nagy alakjai: Destouches, Marivaux, Nivelle de la Chaussée és Mercier lesznek a divatos vígjáték-írók s annyira megkedveltetik magukat, hogy a napi érteken jóval túl-látó szellemek is többre becsülik őket Molièrenél. Maga a két legnagyobb német kritikusból sem fogadja kedvezően a nagy író: Lessing védi ugyan a »Nők iskolája«-t Voltaire-rel szemben (Hamburgi Dramaturgia 53. darab), de különben csak az alsó komikumot akarja benne elismerni, Schlegel Ágost Vilmos pedig valósággal gyűlöli Molièret.² Általában ez a kor Destouchest, többre becsüli Molièrenél, mert kortársaként jobban is élvezhette,³ és az általános áramlattal haladva, vezető Bessenyeink sem Molièrehez megy tárgyéért, hanem a hozzá közelebb álló, divatosabb Destoucheshoz.

A Hamburgi Dramaturgia után másfél évtizeddel kapja Magyarország az első érdemlegesebb méltatást Molièreről *Szerdahelyi György* »Poesis dramatica«-jában, a ki kételkedés nélkül ítéli neki az elsőség koszorúját, de nem nézi el fogyatkozásait sem: túlzásait s a csomók átvágását.⁴ »Molière, a kit gyakran említettem,

¹ Így fordítom a »comédie larmoyante«-ot, melyet Lessing »weinerliches oder rührendes Lustspiel«-nek fordít.

² Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur (Eilfte Vorlesung: Molière darabjainak elvető elemzése). — Vorlesungen über schöne Literatur und Kunst cz. jegyzeteiben pedig így foglalja össze véleményét: »Molière, Buffon. Regelmässige Composition. Neure Franzosen ihn in letzterer zeit, weit übertroffen.« (Minor kiadásában II. köt. 387. l. v. ö. még 391. l.)

³ A német írók ítéletét sokszor elfogultan összeállította C. Humbert: Deutschlands Urteil über Molière. Oppeln 1883.

⁴ *Poesis dramatica, ad aestheticam, seu doctrinam boni gustus conformata*, authore Georgio Aloysio Szerdahely. Budae 1784. De comoedia. Caput octavum. 180 l. »Joan. Bapt. Poquelinus Molière, quem ego frequenter nominavi, curiosus naturae speculator praecipuas Plauti, Terentique dotes conjungere, exprimereque nisus est. Cessit res e sententia; est enim pater comoediae Gallicae non solum in componendo, sed etiam in agendo. Ars, dialogus, characteres, sales, ioci, vivacitas, gratia, divitiae, aliaeque virtutes sunt in eo magnae. Sine iniuria veterum praefertur, Aristophani, Plauto et Terentio. In Misanthropo et Eruditus mulieribus et alibi frequentius pictor, ac philosophus est admirabilis. Bolavius hunc solum dixit esse comicum. Voltaire et Riccoboni suas de illo cogitationes ac inditia descripserunt. Huic aetati non ubique placet; in iocis et characteribus supra modum ire dicitur; ita nonnumquam apparet. In enodatione tricarum non semper felix; at hic etiam patronum habet in Abbate Batteux.

a természet gondos megfigyelője, Plautus és Terentius legfőbb kiválóságait törekszik magában egyesíteni. Ő a francia vígjáték atyja nemcsak a kigondolásban, hanem az előadásban is. Művészte, a párbeszéd, a jellemek, az élczek, tréfák, elevenség, báj, leleményesség és egyéb kiválóságok nagy mértékben vannak meg benne. Joggal helyezik őt a régiek, Aristophanes, Plautus, Terentius fölé. A Misanthropban, a Tudós nőkben és egyéb darabjaiban, mint leíró, mint philosophus csodálatra méltó. Boileau egyedül őt mondta igazi vígjátékírónak. Voltaire és Riccoboni is közölték véleményüket róla. Manapság azonban nem tetszik mindenütt. Azt mondják, hogy a tréfát és a jellemeket túlzásig viszi, a mi néha feltűnő. A csomók kibonyolításában nem mindig szerencsés; különben Batteux abbé e tekintetben is pártját fogja. « Ő már Destouchest Molièrenél csak divatosabbnak tekinti, nem nagyobbnak.¹ »

Molière hatása nálunk a XVIII. század utolsó évtizedében, a kezdődő színházi élet korában a legnagyobb, mert akkor volt a legnagyobb szükség rá. A francia hatás korszaka ez általában, mikor legnagyobb íróink a még mindig uralkodó irodalom felé fordulnak táplálékért: így a drámában Bessenyei Destoucheshoz, utóda a vezérségben, Péczei Voltairehez, Teleki Ádám Corneillehez. Megható látni miként járulnak irodalmunk buzgó pap-munkásai, Dugonics, Illei, Simai, Pállya István Voltairehez, Molièrehez, Destoucheshoz. Azután a harmadik nagy vezér, Kazinczy hódol Molièrenek fordításaival és Csokonai is ráért rövid pályafutása alatt megemlékezni róla. A kilenczvenes években azonban újból a német irodalom kerekedik felül, a francia klasszikusokat kiszorítják a német divatos írók: a színpadon a léha Kotzebue s a filiszter Iffland uralkodnak és Cramer, Spiess, Weber hátborzongató darabjai gyönyörködtetnek, a regényirodalomból az édeskés Clauren és Lafontaine szorítanak ki majdnem minden versenytársat. Utánuk jönnek a romantikusok és csak itt-ott elszórva tűnik fel Molière egy-egy darabja Döbrentei, Árvay Gergely nevével kapcsolatban, mindaddig, míg a Kisfaludy Társaság neki is leróta a lángésznek járó adót.

A régibb fordítások, még Kazinczyé is, szabadok, sokszor adaptatiók; mindig magyar helyi színt hoznak be, a mi különben általános az akkori fordítóknál. A német Molière-fordítók is Velthentől Zschokkéig így járnak el, a szín s az alakok németek. Ugyanez a jelenség észlelhető a magyar fordításokban is, Simai Zsugorijától, melyben »A' játék helyhezteszik Rév-Komáromba Zsugorinak a' házána«, Kazinczy Rigó Jónathánjáig.

Különösebbek ennél azon átalakítások, melyek egy része iskolai színpad részére készült. Molièret mindenütt s mindenféleképen utánózták, átalakították, hogy csak a két legnagyobbat: Holberget

¹ 181 l. *Phil. Nericault Destouches* praecipuus in eminentiori comoedia: genius huius temporis magis eum amat, quam *Molierum*.

és Kotzebuet említsük. Ezeknek az adaptációknak szerzői nemcsak a helyi viszonyokra alkalmazzák a darabokat, de sokszor egészen kiforgatják eredeti mivoltukból, hogy az alapjukban rejlő komikumot saját közönségük előtt is érthetővé és élvezhetővé tegyék. Néha éppen csak egy-egy komikai helyzet vagy a főalak marad meg, Molière nyoma azonban mindig mutatja az oroszlánkörmöket, a párbeszédék ügyes kinyújtása, szerkezetbeli geniálitása mindig elárulják utánczóit, a kik nem tudnak többé a maguk lábára állni, ha egyszer a mesterre támaszkodtak. Két ilyen adaptációról fogunk beszélni, melyek Molière legrégibb nyomai a magyar irodalomban.

II. Molière a jezsuita iskolai színpadon.

Világi drámánk közvetlen előde és bölcsője, az iskolai színjáték a jezsuiták kezében annyira világiassá fejlődött, hogy nyilvános színtársulatok felhasználhatták műsorukon. Ha azonban az iskolai színjáték modern drámánk bölcsője gyanánt tekinthető is, ő maga sokat tanult és átvett a világi drámából. Az iskolai színjátékban már első nyomaitól kezdve követhetjük a klasszikus dráma hatását a ezz érthető. A színdarabokat rendszeren a tanárok, néha a tehetségesebb tanulók írták s bennük nem éppen gyakran volt drámaírói véna; legtöbbször a feltalálás hiányzott belőlük. Az első latin nyelvű iskolai drámákban Plautus és Terentius nyomai tűntek fel, sőt magukat a klasszikus darabokat is előadták, de az erkölcsi czélnak megfelelő átdolgozásokban, vagy az ő nyomukon készült darabokban, olyanféleképen,* mint a hogy a gandersheimi Roswitha járt el velük.

A később fellépő jezsuiták színpadára már Shakespeare is hatott s nem pusztá reminiscencia eredményeképpen,¹ Franciaországból pedig érdekes jelenséget jegyezhetünk fel: itt a jezsuiták iskolai színpadra »alkalmazzák« *Molièret*: egész repertoirejuk van belőle *ad usum scholarum*. Ezekből az adaptációkból gondosan kiküszöbölték a női személyeket s minthogy ilyenképen a szöveg igen ügyetlenül alakult, fonák darabok jöttek létre s kérkedtek Molière névvel. A czél azonban dicséretes volt és senki sem szólt e visszaélések ellen. Így hozták színre a Botcsínálta doktort, a Monsieur de Pourceaugnacot, ilyen pl. Harpagon, comédie d'après (!) Molière, vagy L'avare, arrangé, pour être joué par des jeunes gens. Sokszor alig elképzelhető adaptációkat látunk:

¹ Alex. Weilen számos párhuzamot állított össze jezsuita iskoladrámákból Shakspeare Makranczos hölgyével. L. J. Zeidler: Beiträge u. Studien zur Jesuitenkomödie und des Klosterdramas. Hamburg u. Leipzig 1891. 18 l.

ilyen pl. a *Misanthrope*, a hol Célimène-ből Célimen lesz, Alceste barátja. (!!!)¹

Ilyen iskolai adaptatio szolgált alapjául az első magyar Molière-fordításnak, a *Bourgeois gentilhomme*-énak. Ez a fordítás két kéziratban maradt ránk: egyik Egerből származó másolat, melyet a Beöthy Zsolt birtokában levő iskoladráma-kodex foglal magában, a másik a gyulafehérvári Batthyányi-könyvtár magyar iskoladrámái közt található. Címük: »Fen-hejázó, és maga sor-sával meg nem elégedő embernek bolondsága, melyet az Egri Diszes ifjúság ugyan ott lakó nemesség előtt jádzott hazájának nyelvéen, más országoknak Ditséretes szokását ebben követni akarván. 1769 esztendőben.« Az irodalom e különös terméke, mint azon ág jellemző képviselője, melyet Nicolai Frigyes »das Monument des Blödsinnes«-nek nevezett, megérdemli, hogy részletesebben ismertessük; Herder, a ki első az irodalomtörténeti érték megállapításában nem hiába rehabilitálta az irodalom e hangyáinak működését.)

»A játék summája« a következő: »Közönséges ugyan, de gazdag polgár vala, ki a nemes és fő rendi állapotra igyekezvén emelkedni, haszontalan költségével nem egyebet végtére, hanem nevetséget szerzett magának.« Ez a darab tartalma. Molière műve azonban mégsem lesz moralitássá: e bohózatos vígjátékban a női szereplők kizárása nem okozott olyan nagy károkat, mint pl. az említett francia *Misanthrope*-átalakításban.

A darab három »végzés«-ből áll, Molière művének öt felvonásával szemben. A személyek, úgy mint az egész cselekmény magyaros couleur locale-t tüntetnek fel. Jourdain francia mulatós gentilhomme szeretne lenni, Jórdán »nemes kuriá«-vá akarja tenni hazát. Hogy mennyire viszi az átalakító a magyarosítást és a bohózatos elemet, arra jellemző a személyek névsora. Jourdain uram itt Fenhéjázó Jórdán polgár, a gyulafehérvári kéziratban pedig a magyarosabb: »Menyhárd Fen héjázó Ember«. Madame Jourdainból a józan és megfontolt Fülöp lesz »testvér ötse Jórdánnak«. Az átalakítás mulatságos helyzetekbe visz: a szélhámos, könnyelmű Dorante Gróf Szelekuti néven szerepel, mint »Jórdánnak színezett baráttya«, míg kedvese Dorimène itt »Pusztavári fejedelem, Gróf Szelekuti-nak baráttya«. A szerelmes Cléonteot és szolgáját a furfangos Coviellet »Füzi Demeter, ifjú legény« és »Nyalka Getzi, Füzi Demeternek szolgája« néven találjuk, míg Lucile, ármánykodásuk célja, egyáltalában nem lép fel. Jourdain különböző mesterei, a kik Molièrenél névtelenek, a magyar darabban pompás mesterségükre célzó neveket kapnak: »Sipos Mihály fő musika mester, Fa-lábi Péter, tántz mester, Kurutz János viadal mester, Jakab Deák filo-

¹ La vie de collègue chez les jésuites par Fern. Butel 1882. — L'éducation des jésuites. Un collège Breton par F. Butel 1889. — Les jésuites instituteurs de la jeunesse française au XVII—XVIII siècle par le R. P. Ch. Daniel 1888. — P. Boyssse: Le théâtre des jésuites. Paris. Henri Valtron 1880.

sofia mester«. Sőt Jourdain két szolgája s a Nicole cselédet helyettesítő harmadik szolga is jó magyar, illetve székelyes neveket kapnak: Sugár Bantsi, Kurta Getzi és Furtsa Peti, Jórdánnak szolgái.¹

Már ebből a szereposztásból is látszik, hogy a Molière jellemvígjáték határán álló bohózata itt tisztán bohózzattá alakul át. Lássuk, hogyan akarja az átdolgozó követni »más országok ditséretes szokását«. Az »első végezés«, minthogy nem tartalmaz szerelmi jelenetet, elég hűen követi az eredetit. A zene-, táncz- és nyelvtanítás folyamata azonban alaposan megrövidül, a szabó jelenete pedig elmarad. A zenemester »egy regveli éneket (serenade)« faragtatott s ezt mutatja be Jórdánnak.

Bákhus Isten minden féle vigasságnak kezdője!

Evés, ivás, farsángozás, és dobzódás szerzője,

Ide siess, Jórdán úrnak légy te ma vezérlője

és hív gondviselője.

Hogy Jórdán úr vendégivel, kik ma úri udvarát

Meg szállották 's körül ülték tágos kerek asztalát

Gavallérhoz illendő kép ma mulathassa magát

vigan tölthesse napját.

¹ A *Bourgeois gentilhomme*nak egy ilyen francia iskolai átdolgozását találtam a múlt század végéről s ez eléggé mutatja, milyen rokon volt ezeknek az adaptációknak a szelleme: Ime a színlap:

Collège St Joseph
Lille.

1877
12 févr.

SEANCE DRAMATIQUE.

LE BOURGEOIS GENTILHOMME.

Comédie de Molière, réduite en trois actes et représentée par les élèves de la Classe d'Humanités.

Personnages:

Monsieur Jourdain.

Le frère de Monsieur Jourdain.

Colas, domestique de Monsieur Jourdain.

Dorante, gentilhomme.

Cléonte, marchand.

Covielle, domestique de Cléonte.

Un maître de musique.

Un maître à danser.

Un maître d'armes.

Un maître de philosophie.

Un maître tailleur.

Deux laquais, deux garçons tailleurs,

Un mufti, Dervis et Turcs.

(Souvenirs d'Académie. Séances littéraires et dramatiques données dans les collèges de la compagnie de Jésus en France de 1815 à 1878. Par le R. P. A. Sengler S. J. Librairie de J. Lafort. Lille et Paris 1879.)

Hasonló czélú, de tetemesen kivonatossabb átdolgozást ad a következő gyűjtemény: *Le Molière de la jeunesse*, ou élite des comédies de Molière, rendues propres à être représentées dans les pensionnats et les familles. Par Jauffert. Paris. À la librairie de Pierre Mamus 1830.

Ennek második darabja: *Le bourgeois gentilhomme arrangé en un acte*.

Ilyen átdolgozás még: *Le bourgeois gentilhomme, comédie en trois actes, d'après Molière*, arrangée pour les jeunes gens. Cambrai 1806.

Ez egyházas ritmusú nóta azonban nem tetszik, s úgy mint Jourdain, a ki egy régi, elcsépett, de »vigabb nótára« gyujt, Jórdánunk is elrikkantja a labancz gúnydalt:

Hol vagy te most nyalka kurutz
Ki voltál olyan mint a Strutz.

Pompás szatirikus éllel adja vissza a fordító e nagyon triviális Bildungsphilisternek műveltség után való kapkodását, de felsülése, mikor megnevezett vélt tudományával hetvenkedik, a »végezés« befejezésénél ellaposodik: Jórdán nem veszi észre, hogy nem tud semmit. Bolondos ének fejezi be a végezést, mely a Molière darabjának két felvonását egyesíti magában.

Sokkal inkább meggyült a baja az adaptálónak a második végezéssel. Az első »kimenetel« még hű fordítása a Bourgeois gentilhomme-nak: Nicole cseléd nevető jelenete itt Peti szolgának a szerepe, a második azonban, a melyben Fülöp a Madame Jourdain szerepét tölti be, természetszerűen megrövidül. Fülöp akarja férjhez adni Jórdán fel nem lépő lányát Füzi Demeterhez s így természetesen elmarad a két szerelmes pár durczáskodása. Elmarad ugyancsak az a jelenet, mikor Dorante gróf pénzt kölcsönöz a parvenütől, természetesen, hogy soha meg ne adja. Ellenben Cléonte leánykérése és Jórdán elutasító jelenete teljesen megmarad. Következik a kiutasított pár, illetve a ravasz szolga fondorkodása. (»Nints egyébre szükségem, hanem csak holmi maskarákra, felette nevetséges lesz, mellyel ugyan megtréfálom Jórdán uramat«).

Nagyon szegényes a Dorante és Dorimène látogatásának jelenete: elmarad a lakoma. Molièrenél Jourdain szerelmes Dorimènebe s tiszteletére lakomát rendez, melyen előadatja az előkészített serenadeot, a lakomát a féltékeny Jourdainné szakítja félbe. Itt azonban a kedvesből a szélhámos barátja lesz, Jórdánnak pedig nincsen féltékeny felesége s így elmarad a Jourdainné féltékenységi jelene. A kihagyás azonban elég ügyes, úgy hogy a folyamatosság nem szenved nagy kárt.

A harmadik végezés a Bourgeois gentilhomme IV. felvonásának 3. jeleneténél kezdődik, a hol Covielle (Nyalka Getzi) már »török köntösben« jelenik meg s Jórdántól fel nem ismerve igéri neki, hogy »mamamókinak kíványa tenni.« Ez a jelenet, valamint a következő pontos fordítás, valamint a molièrei darab oly mulatságos befejezése is, a török felavatás czeremóniája azonban elmarad. A ötödik felvonásból a harmadik jelenettől kezdve folytatódik a darab, de most már sokkal szélesebben, hosszadalmasabban, mint Molièrenél. Nyalka Getzi mialatt Jórdán odavan a jegyzőnél, elárulja a csalást, majd mikor a hős megjön a contractussal, újból részletes felismerés és magyaráztatás következik, hogy mindenki megértse a hős teljes felsülését. Ez már különösebb komikai él nélkül történik.

Egy prologus ad episcopum, a jelenlevő püspökhöz zárja be a darabot.

A darab meséje, a váza tehát, a mint láttuk a szerelmi motivumok kiküszöbölése után is megmaradt, s nem is olyan szégyenesen, mint a sok csonkítás után várnók.

Ki és mikor adta a magyar irodalomnak ezt az első Molière-fordítást? A jezsuita drámánál igen nehéz a szerzőség kérdését eldönteni. Itt nem olyan körülménynyel állunk szemben, mint a többi szerzeteseknél, például az egészen magyar piaristák és pálosok iskoladrámáinál; a jezsuita irodalom úgy, mint a rend maga, teljesen nemzetközi és centralizált. Központja Róma, innen indulnak ki a rend tagjai, innen irodalmuk is: a Rómában szabott feltételek szabályozzák drámájukat Franciaországban épen úgy, mint Magyarországon. Darabjaiknak eredetét szinte oly nehéz meghatározni, mint a népdalét. Igen sok itt is a változat, a hasonló tárgyú, egyező című dráma; mert a jezsuiták csere és kölcsönzés útján terjesztették darabjaikat, melyeket minden collegium a saját viszonyaira alkalmazott. A kutatás módszere itt is csak az lehet, a mi a folk-loreé, megállapítani a létező változatok számát, azzal a különbséggel, hogy itt megtudhatjuk az előadás helyét s idejét is.

A tárgyalta darab legrégibb nyomát úgy látszik a nagyváradi jezsuita collegium évkönyvei adják. Ezek szerint az 1759. év farsangján Iphigeniát, testvérének Orestesnek megmentőjét és utána neveltségkeltés okáért (tehát közjátéku) a fenhéjázó embert adták elő.¹ Ebből az adatból azonban még nem szabad arra következtetnünk, hogy itt a *Fen-héjázóról*, sőt arra sem, hogy egyáltalában magyar darabról van szó.²

Az első biztos adat az egri előadás 1769-ben, melynek 1780 tájáról, Szabó Józseftől való kolozsvári másolata van Beöthy Zsolt birtokában; ennek alapján adom ki a darabot az Adattárban. A második a gyulafehérvári év nélküli kézirat, a mely még egyet-mást magyarosít s változtat az egrin s kétségtelenül másolata ez utóbbinak. Ezek szerint tehát, a míg régibb elő nem kerül 1769-ben állapíthatjuk meg az első Molière-fordítás keltét.

Figyelmet érdemel a darab nyelve, a mely töről metszett magyarságával valóban kitűnik. Székelyes zamatja, diákos népiesége különösen ajánlják nyelvészeink figyelmébe. Kifejezései, mint pl. héjazik valamire, »a nemességre kezdett héjazni«, »széllal bélett emberek« = szélhámosak, a magyar nyelvre alkalmazott és saját

¹ A budapesti egyetemi könyvtárban levő Ab, 93 jelzetű kézirat: *Annuae Residentiae Magno Varadiensis societatis Jesu 1722—1772*. Az 1759-ik esztendőnél: »Primum Iphigeniam, Orestis fratris liberatricem, tum hominem gloriosum risus ciendi causa Bacchi feriis intulit.«

² Bunyitai Vincze »Drámai és operai előadások a mult században Nagyváradon« című cikkében (A biharmegyei és nagyváradi régészeti társulat jelentése az 1888—92. évről) azonosítja a gyulafehérvári darabbal. Ugy szintén Ferenczi Zoltán (Kolozsvári színészet 55. l.) és Náményi Lajos (Nagyvárad színésze 8. l.), de egyikük sem vette észre, hogy Molière-darabról van szó.

élcei sok érdekes mondást őriztek meg. Az élcek adaptációjában kiváló. Ime szemelvényül:

Maitre de Philosophie: ... Nam sine doctrina vita est quasi mortis imago ... Cela veut dire, que sans science la vie est presque une image de la mort.

Monsieur Jourdain: Ce latin-là a raison.

A magyar darabban zamatosabban így:

»*Jakab*: Azt (t. i. jelenti), hogy a tanulatlan ember olyan mint a' tök.

Jórdán: Bizony jól mondja mester uram, és deákul igen szépen esik: azért tsudáltam én eddig, hogy mért vagyok én olyan sárga és halavány.«

Éppen pompás magyarságával tűnik ki *Illei János Tornynos Pétere*, a melyről nem régen kimutattam, hogy ugyancsak az Úrhatnám polgár iskolai átdolgozása Holbert Arabiai porának és Don Ranudójának felhasználásával.¹ Itt is a szolga szedi rá a hőst egy Covielle-Nyalka Getzi-féle alak, Ventifax kóbor diák segítségével. Mivel idézett helyen részletesen kifejtettem az átvételt, feleslegesnek tartom újra részletezni. Ugyanott utaltam arra, hogy a *Fen-héjázót* is Illei írhatta.²

Iskoladrámáink szerzői különben többször fordulnak a francziákhoz tárgyért: Pállya István Destouches Le dissipateurjét írja át Pazarlay és Szűkmarkosyvá, Simai Kristófnak pedig egyik főforrása Molière.)

III. Molière és Simai.

Egymás mellett áll egy magas lángész s egy nagyon szerény piarista szerzetes neve s ez a viszony mintegy jelképezi akkori drámairodalmunk arányát a francia drámához. Igen, »ama magyar Plautus«, a mint Endrődy János Simait nevezi, a maga idejében szinte Molière szerepét tölti be nálunk, az ő drámaírói pályáján pedig végig húzódik Molière neve. Simai drámáinak forrásait már nagyrészt kimutatták s ezek között a legfontosabb Molière.

Leghomályosabb mindeddig éppen első darabjának, a »*Mesterséges ravaszság*«-nak eredete volt. Mindnyájan, a kik foglalkoztak vele, részint a kidolgozásból, részint per analogiam következtették,* hogy valószínűleg nem eredeti, de forrását nem mutatták ki.³

¹ Egyetemes Philologiai Közlöny 1908. 585—598. l.

² Erre nézve l. még E. Ph. K. 1909, 165. és 316. l.

³ Czeczko (Prónai) Antal »*Simai Váratlan vendége és Mesterséges ravasz-sága*« czímen (Egyetemes Philologiai Közlöny 1895, 392 és köv. l.) rámutatott a két darabnak Plautus Mostellariajával való összefüggésére. Kifejtette, hogy a Váratlan vendég főforrása a Mostellaria s hogy egyes motívumai Holbergból valók, bár ez utóbbi elemek kérdését nem tisztázta teljesen. A Mesterséges ravaszsnál is figyelmeztetett a Mostellaria hatására, de igen helyesen kije-

Simai ez első munkája, a mint már címe is sejteti, összefügg Molière *Les fourberies de Scapin* című bohózatával, bár a részleteket tekintve, Simai megváltoztatta s csak gerinczén, t. i. a szolga furfangjain és a helyről-helyre mutakozó szóbeli egyezéseken látszik, hogy tulajdonképen molièrei darabbal van dolgunk.

Ennek kimutatásához ugyanazt a módszert kell követnünk, melyet már az előző darabnál, valamint »Tornyos Péter«-nél használtunk, vagyis le kell választanunk Molière darabjáról a húst, a női szerepeket és szerelmi jeleneteket s az így szabaddá vált gerinczet tehetjük csak vizsgálat tárgyává. Mikor Simai a drámáirói pályára lépett, csak az iskolai színpadot látta maga előtt. Mint újonnan felszentelt áldozópap a kegyesrendiek pesti rendházába kerülve már javában virágzó iskolai színjátékokat talál. Az új tanár ekkor fellép a nyilvánosság előtt egy bohózzattal, melyet már ismételtén előadatott s mivel, a mint a »Kegyes Olvasó«-hoz írt ajánlásában mondja, tapasztalta, hogy ezen Mulatságos Játéka valami betsületet vallott azoknál, kik ezt, midőn még ifjabb korában tanítványaival elő adná, jelenlételeikkel számosan javallották, kiadja, remélve, hogy nem okoz majd unalmat, kivált, hogyha eltávoztatván az ide 's tova kapdosó ugrándoazást ezt nem sietve s mintegy futva, hanem halkal és szorgalmatos figyelemmel egészen által olvasod. Így jelent meg a »Mesterséges Ravaszság Vígáságos Játék« Pesten Royer Ferencznek betőivel 1775-dik Eszten. »Első zsengeje vala ez igyekezetemnek« írja tovább, »melynek, ha betség fogom látni, azon lések, hogy többeket 's jobbakat-is mulatságodra szerezhessenek«. E szavakból kitűnik, hogy mégis törekedett bizonyos önnállóságra és így talán nem kell a kezdő író minden szavának eredetét keresnünk. Olvasta Molière bohózatát s ez annyira megtetszett neki a maga eleven cselekvényével, bonyolult intrikáival, hogy ennek mintájára ő maga is írt egy darabot, melynek egész folyamán kitűnik a tudatos utánzás.

A »Scapin furfangjai«-nak alapja két szolga cselszövései, hogy hazatérő két ura elől elrejtse, illetőleg mentegesse a távollétében történt visszaéléseket és furfangjával még pénzt is csikarjon ki tőle. Ezt nevezetesen a furfangosabbik, Scapin teszi meg, a ki czélt is ér hazugságaival s végül maga ügyesen kibujik a megérdemelt büntetés alól. A mint látjuk, valóságos Hanswurstiáda. A bonyolult furfangok, körmönfont hazugságok Molière szokott

lenti, hogy a Mostellaria csupán útmutató volt Simai számára és igazi forrása ismeretlen.

Jelen dolgozatunk keretében csak a molièrei vonásokat tárgyalván, kimutatjuk a Mesterséges Ravaszságnak főforrását. Szemen szedjük belőle mindazt, a mi molièrei s ki fog tűnni, hogy csaknem az egész darab Molière hatása alatt készült, mindenesetre Plautus Mostellariájának felhasználásával, a melyre Prónai Antal már rámutatott. A legfontosabb Plautusból vett motívum a koholt kísértet-mese.

világos szerkezeténél és bőbeszédűségénél fogva elég egységes, összefüggő darabot alkotnak, melynek csomóját az ugyancsak megszokott *deus ex machina* vágja át.) A kezdő Simainak tetszett ez a mulatságos bohózat s elhatározta, hogy ő is ír ilyet. Megkísérelte tehát és írt is egyet, de darabjának szerkezete természetesen elveszik a tervek, cselszövések tömkelegében, az összefüggés meg-megszakad s a szerző végül annyira belebonyolult, hogy kénytelen volt elővenni Molière kését a csomó átvágásához és változatlanul alkalmazni a Scapin cselét a megoldáshoz. Ime így jöhetett létre a »Mesterséges ravaszság«, de hogy ez kitűnjék, lássuk a részleteket; ne feledjük el azonban, hogy itt Octave és Léandre nem szerelmeskedhetnek, ezt az elemet tehát le kell választanunk Molière darabjáról.

Telekes (Argante) elutazott s Gondosházira (Géronte) bízta jószágait és cselédjeit. A két cseléd azonban abban a reményben, hogy uruk csak hosszú idő múlva fog visszatérni, mindent a mi kezük ügyébe kerül ellopkod (Octave és Léandre ezalatt a szerelem virágjait lopkodják). A két tolvaj szolga már meg szeretne szabadulni a szolgálatból, de úgy, hogy még pénzmag is jusson zsebükbe s ezért Karakaihoz (Silvestre) fordulnak tanácsért. Maga Gondosházi is le akarná rázni a két mihasznát s ő is Karakaihoz fordul, a ki mindegyiknek megígéri, hogy megszabadítja kellemetlen helyzetéből. »Ó, bár tehetségemben állna« (Ah si tu pouvois trouver quelque invention, forger quelque machine) »sóhajt Gondosházi,« mert megvallom testem, lelkem megúnta már a sok gondoskodást. Csakhogy Karakai furfangja nem terjed ennyire s mint Silvestre ő is kénytelen máshoz fordulni tanácsért. Ekkor fellép a furfangok nagymestere Ravaszi (Scapin), Telekes szolgája, ő minden bajból talál kibuvót. De hetvenkedik is ügyességével:

À vous dire la vérité, il y a peu de choses, qui me soient impossibles quand je m'en veux mesurer et je puis dire sans vanité, qu'on n'a guère vu d'homme, qui fût plus habile ouvrier de ressorts et d'intrigues.

Scapin I. fel. 2. jel.

... érek is annyit, mint öt ember, ... sőt a tanácsadásban is; mert ha én felfacsarom az eszemet, hat pusztá falut is eltartok tanácsadásommal.

Ravaszi I. szak. 6. kim.

Szolgatársaik megcsodálják:

Silvestre: J'avoue, que tu es un grand homme.

Bartóka: Bizony hatalmas ember vagy, a' mint látom.

Ravaszi azt a hírt hozza, hogy Telekes visszaérkezett. E váratlan esemény megzavarja mindnyájukat, mert így nem tudják kivinni tervüket s mindnyájan Ravaszihoz fordulnak segít-

ségért, a ki jóval szerényebb Scapinnál, a jó Simai nem bírta olyan arczátlanná tenni.

Octave: Voici un homme, qui pourroit bien, s'il le vouloit nous être, dans tous nos besoins, d'un secours merveilleux.

Scapin: J'ai fait de grands sermens de ne me mêler plus du monde; mais si vous m'en priez bien fort tous deux, peut-être...

I. fel. 3. jel.

Karakai: Ha akarod, magadat is, eztet is meg-szabadíthatod.

Ravaszi: Őh bár tehetségemben állna, mert megvallom, hív jó Barátom volt mindenkor; mutass azonban utat reá Karakai, szívesen hajlok mindenekre.

I. szak. 7. kim.

De csak kéreti magát, hogy nagyobb legyen az értéke, azután magára vállalja ügyüket. A fortély abban áll, hogy Ravaszi hamisított levéllel Gondosházihoz megy s elhiteti vele, hogy Telekes meghalt s hogy utolsó kívánsága: osszon ki a szolgák közt pénzt s engedje őket szabadon.

Itt Simai Molière példájára epizódot sző közbe, melynek Molièrenél van szerves alapja. Léandre t. i. faggatja szolgáját, hogy mit tett ellene (elárulta atyjának) s a szolga, ki akarva ezt kerülni, jelentéktelen dolgokat, kisebb lopásokat vall be. Simai nem értette a komikái élt, a furfangot, valamint nem értette meg a jelenet összefüggését sem, hogy a végén már az imént fenyegetődző úr könyörög térdénállva szolgájának segítségéért s önála Leski mindjárt azért faggatja Kapartsait, hogy mit lopott. E jelenet egy részlete:

Léandre: Je veux, qu'il me confesse lui-même tout à l'heure la perfidie qu'il m'a faite. Oui, coquin, je sais le trait, que tu m'as joué, on vient de l'apprendre

Scapin: Je vous ai fait quelque chose Monsieur?

Léandre: Oui, coquin, et ta conscience ne te dit que trop ce que c'est.

Scapin: Je vous assure, que je l'ignore.

Léandre: (s'avançant pour le frapper) Tu l'ignores!

II. fel. 3. jel.

Leski: Haszontalam himezed-hámozod a dolgot, jobb inkább add vissza, a' mit el-loptál az uramtól.

Kapartsai: Mit loptam én el az Uramtól?

Leski: Ne is tagadd, add elő mindjárt.

Kapartsai: Mit adjak elő?

Leski: Akarod, hogy vásra veresselek?

II. szakasz 1. kim.

Ravaszinak valóban sikerül elhítenni Gondosházival, hogy Telekes meghalt, úgy a mint Scapin el tudja hitetni Gérontetal, hogy Léandre fogságra került, mindaketten azért, hogy pénzt csikarjanak ki a rászédettől. Ravaszi-Scapin úgy tesz mint ha nagy

bánat nyomná és nem ismerné meg GÉronte-Gondosházit, tőle magától kérdezi, hogy hol van, hol található.

Scapin: O Ciel! ô disgrâce imprévue! O misérable père! Pauvre GÉronte, que feras-tu?

GÉronte: Que dit il de moi, avec ce visage affligé?

Scapin: N'y-a-t-il personne qui puisse me dire où est le Seigneur GÉronte?

GÉronte: Qu'y a-t-il Scapin?

Scapin: Où pourrai-je le rencontrer pour lui dire cette infortune?

GÉronte: Qu'est-ce que c'est donc?
..... Me voici

II. fel. 7. jel.

Gondosházi úgy mint GÉronte lépre megy, kész kiadni a pénzt, de ekkor új bonyolulat történik. A mit Molièrenél a legelső jelenetben látunk, azt itt csak most tudjuk meg: hogy Telekes megérkezett.

Octave: Ah! fâcheuses nouvelles pour un coeur amoureux! Dures extrémités, où je me vois réduit! Tu viens, Silvestre, d'apprendre au port, que mon père revient?

Silvestre: Oui

Octave: Ah parle si tu veux et ne fais point, de la sorte, arracher les mots de la bouche.

Silvestre: Qu'ai-je à parler davantage? vous n'oubliez aucune circonstance et vous dites les choses tout justement comme elles sont.

Octave: Je suis assassiné par ce maudit retour.

Silvestre: Je ne le suis pas moins.

Octave: O Ciel! par où sortir de l'embarras où je me trouve?

Silvestre: C'est à quoi vous deviez songer, avant que de vous y jeter

Ravaszi: Nem tudnád Barátom rövideden megmondani, hol lakik Gondosházi?

Gondos-házi: Mi dolgod néked a' Gondosházival?

Ravaszi: Egy kis beszédem volna véle?

Gondos-házi: Én vagyok az, ha mi jót akarsz vélem.

Ravaszi: Te vagy az! oh melly nagy bánat fogja el szívemet, halván tsak a nevedet is.
.....

II. szak. 5. kim.

Karakai: Már most mi tetőtől-talpig oda vagyunk! Minden szencsétlenség egyszer 's mind a' fejünkre szállott.
.....

Ravaszi: Vesszetek el nem bánom. De pökd-ki egyszer bajodat.

Karakai: Oda vagyunk! megérkezett a' Telekes.

Ravaszi: A' Telekes? mese a' beszéded.

Karakai: Bár mese volna! de ezentúl itt terem. Mert tsak imént beszéllettem vele a piatzon.

Ravaszi: Oda vagyok! jaj mi tévő legyek, soha sem tudom. Bár tsak most egy józan tanács jutna eszembe! ... óh te vagy ám ennek gonosz mester az oka ni

Octave: Que dois-je faire? Quelle résolution prendre? A quel remède recourir?

Karakai: Én az oka, te meg a' fazéka. De ha csak fel nem petzkölsz az eszedet, és valamit nem gondolsz, ez mind haszontalan beszéd ám, azért csak vedd-elő az eszedet, mert bizony a' sárban maradsz.

Ravaszi talál is kibúvót: elhiteti Gondosházival, hogy Telekes lelke nem tud nyugodni, kísért s nem lesz nyugta addig, a míg végakarátának eleget nem tettek, t. i. a míg Gondosházi fel nem szabadította a szolgálkat s a pénzt oda nem adta nekik ú. m. Scapin végre elhiteti Gérontetal, hogy Léandre fogságba esett. Simai összezavarta a motivumokat s más sorrendben adja elő őket. Fellép Telekes és örül, hogy ismét hazájában van, Ravaszi pedig elbújva örül, hogy csele sikerül s mintegy felel beszélgetéseire ú. m. Scapin Argenteéra: ej ha tudnád milyen szívesen látnak. Ekkor meglátja Gondosházit, a ki szellemnek véelve őt, villára, botra szólítja legényeit s kiveri a házából. Ravaszinak ez a furfangja megfelel Scapinénak, a mikor elhiteti Gérontetal, hogy üldözik, elbújtatja s mikor az nem látja, elveri. Géronte-Gondosházinak e rászedése után Scapin-Ravaszi a másik úrra feni a fogát.

Scapin: (seul) Et un. Je n'ai qu'à chercher l'autre. Ah ma foi! le voici. Il semble que le ciel, l'un après l'autre, les amène dans mes filets.

Ravaszi: (suttomba.) Bezzeg! meg szeppent ő kegyelme; de a' másoknak is jut a' fekete lévbül.

Telekes is, mint Gondosházi bizalommal fordul Ravaszihoz, a ki éppen úgy visszaél vele mint Scapin. Elhiteti Telekessel, hogy Gondosházi megbolondult s bár Telekest verték el, Ravaszi is úgy tesz mint Scapin, mintha ő kapott volna verést Gondosházitól s utánozza, hogyan támadt neki, úgy a mint Scapin utánozza a spadassint. Scapin ugyanis eljátssza egy kigondolt spadassin szerepét, Ravaszi az ő mintájára eljátssza az örülnék mondott Gondosházi szerepét. (III. felv. 2. jel. = III. szak. 5. kim.) s még ő panaszkodik, hogy fáj minden tagja a veréstől.

Scapin: Ah Monsieur, je suis tout moulu et les épaules me font un mal épouvantable.

Ravaszi: Kezde mardosni, tépni, szaggatni mindenemet csak nem tövöstől ki-rángatta az hajamat.

Telekes önzetlen, sajnálja szolgáját, Géronte csak magára gondol:

Géronte: Tu devois donc te retirer un peu plus loin, pour m'épargner.

Telekes: Szegény szolgám te! miért nem kaptál te is az hajába?

Ravaszi nagyokat nevet magában, mint Scapin, bár a vészfellegek már fölőtte is tornyosulnak. Telekes t. i. báratai segítségével rájön a csalásra s megnyugtatta Gondosházit. De az utóbbi ú. m. Géronte nem hajlandó bocsánatot adni, bosszút kíván s »egy néhány kötelet és egy jó tatár korbácsot« keres, hogy »megkínóztassa azt az istentelent, csak elő kaphassa.« (V. szakasz 1 kim. ú. m. Géronte: Je pretends faire de lui une vengeance exemplaire. III. felv. 6. jel.).

Ravaszinak azonban még jókor megmondják, mi készül ellene

Silvestre: . . . les deux vieillards font contre toi des menaces épouvantables, et surtout le seigneur *Géronte*.

Scapin: Cela n'est rien. Les menaces ne m'ont jamais fait mal; et ce sont des nuées qui passent bien loin sur nos têtes.

Silvestre: Prends garde à toi.

Scapin: Laisse-moi faire, je trouverai moyen d'apaiser leur courroux.

Mikó: ugyan rossz szél fuj ám felőled: a' *Gondosházi* kegyetlenül feni reád a fogát, fenyeget rútúl, hogy előbb vagy utóbb, de megkénóztat.

Ravaszi: Szegény Mikó te! a' fenyegetéstől én nem igen szoktam félni, tsak más bajam ne légyen.

Mikó: Lássad, de vigyázz mindazonáltal magadra, hogy porul ne jársz.

Ravaszi: Ne félts te engemet, tsak magadra vigyázz: meg-felelek én hat renden is magamért.

Valóban meg is találja a módját, hogyan kerülje ki a korbácsot, de ezt ízről-ízre Scapintól vette; miután ugyanis Gondosházi felismerte Telekest, ú. m. Molièrenél Argante a lányát, Scapin-Ravaszi haldoklóknak teteti magát s ezt bejelenti:

Acte III. scène 12.

Carle: Ah! Messieurs, il vient d'arriver un accident étrange.

Géronte: Quoi?

Carle: Le pauvre Scapin

Géronte: C'est un coquin, que je veux faire pendre.

Carle: Hélas! Monsieur, vous ne serez pas en peine de cela. En passant contre un bâtiment, il lui est tombé sur la tête un marteau de tailleur de pierre, qui lui a brisé l'os et découvert la cervelle. Il se mourt, et il a prié qu'on l'apportât ici pour vous pouvoir parler avant que de mourir.

Ötödik szakasz, 8. ki-menés.

Lakos: (Nagy szánakodással) Ah Nemzetes Uraim! de nagy szerencsétlenség esett a városban! mely boldogtalan óra ez!

Telekes: Mi dolog Barátom?

Lakos: Ah Uraim! a' nyomorult szegény Ravaszi!

Gondosházi: (Boszszonkodva.) Hol vagyon a tzinkoskodó lator? fel akasztatom ma a rossz tévőt.

Lakos: Kedves Uraim! Nem kell már annak akasztás, úgy-is tsak egy tzérnaszálon függ már az élete.

Markos: Mi szerencsétlenség érte őtet?

Argante: Où est-il?

Carle: Le voilà.

SCÈNE DERNIÈRE.

Scapin: (apporté par deux hommes, et la tête entourée de linges, comme s'il avoit été bien blessé).

Ahi, ahi. Messieurs, vous me voyez ahi! vous me voyez dans un étrange état. Ahi. Je n'ai pas voulu mourir sans venir demander pardon à toutes les personnes, que je puis avoir offensées. Ahi. Oui, messieurs, avant que de rendre le dernier soupir, je vous conjure de tout mon coeur de vouloir me pardonner tous ce que je puis vous avoir fait et principalement le Seigneur Argante et le Seigneur Géronte. Ahi.

Argante: Pour moi, je te pardonne; va, meurs en repos.

Scapin: C'est vous, Monsieur, que j'ai le plus offensé, par les coups de bâton, que . . .

Géronte: Ne parle point davan-tage, je te pardonne aussi.

Scapin: Ç'a été une témérité bien grande à moi, que les coups de bâton que je . . .

Lakos: Mi érte légyen, nem tudom, mondhatom. mindazonáltal, a' mint szánakodva láthattam, hogy szélllyel dült egészen a' feje, és már alég mozdúl vala benne a' lélek, hogy magához kiálta, és kére reménkedve, tselekedném-meg és utolsó leheleti közt ide hozatnám, hogy botsánatot kérhessen tőletek.

Gondos-házi: De ha más világra költözik, sem botsátok-meg a' rosszalkodónak.

Bálint: Hol vagyon tehát?

Lakos: Itt hozzák a' nyomorúlt párát, ime a' fejét sem bírhatja a nyavalyás (*Ravaszi bé kötött fejjel vezettetik be.*

IX. KI-MENÉS.

Ravaszi: (Tűrhetetlen fájdalom-mal) Jaj! jaj! jaj! Oda vagyok . . . édes Uraim! látjátok e' nyomorúlt állapotomat! jaj! jaj! jaj! nem akartam előbb meg-halni, míg botsánatot nem kérnék mindenekről. Azért . . . jaj! jaj! jaj! kérlek benneteket, engedjete-meg minden gonoszságimnak, jaj! . . . elsőbe is tégedet követlek Telekes, édes Uram!

Telekes: Nagyot vétettél ellenem, meg-vallom, de mivel illy nyomorúlt állapotban vagy, mindeneket meg-engedek.

Ravaszi: Tégedet is követlek Gondos-házi, hogy oly igen meg-tsaltalak . . .

Gondos-házi: Ne is emleget azt, inkább én-is meg-engedek hibáidnak.

Ravaszi: Jaj. . . ! Uram! meg-vallom, nagy vakmerőség volt tőlem, hogy olly nagy álnoksággal környül vettelek.

Géronte: Laissons cela.

Scapin: J'ai, en mourant, une douleur inconcevable des coups de bâton que . . .

Géronte: Mon Dieu! tais-toi.

Scapin: Les malheureux de coups bâton, que je vous

Géronte: Tais-toi, te dis-je, j'oublie tout.

Scapin: Hélas! quelle bonté! Mais est-ce que te bon coeur, Monsieur, que vous me pardonnez ces coups de bâtons que . . .

Géronte: Eh! oui. Ne parlons plus de rien; je te pardonne tout, voilà qui est fait.

Scapin: Ah! Monsieur, je me sens tout soulagé depuis cette parole.

Géronte: Oui; mais je te pardonne à la charge, que tu mourras.

Scapin: Comment, Monsieur?

Géronte: Je me dedis de ma parole, si tu réchappes.

Scapin: Ahi, ahi. Voilà mes foiblesses qui me reprennent.

Argante: Seigneur Géronte, en faveur de notre joie il faut lui pardonner sans condition.

Gondos-házi: Ne is emlegesd azt, tsak halj meg békességgel.

Ravaszi: Ez utolsó órám-on is azt bánom leginkább, hogy ama levéllel . . .

Gondos-házi: Feledékenységre vesztek mindenedet, tsak halj-meg már egyszer.

Ravaszi: Óh! melly nagy kegyelem ez nékem De kérlek, édes Uram! szivedből meg-engedsz-e, hogy olly igen meg-tsaltalak?

Gondos-házi: Szivemből, szivemből no, tsak ne emlegesd annyit, elégedj meg véle, ha egyszer mondom:

Ravaszi: (Fel-emeli a' fejét vídamsággal). De már biz' egy kevéssé jobban érzem magamat.

Gondos-házi: Úgy vagyon, de én is úgy engedek ám meg, hogy meg-halj, mert külömben bőrröddel fogsz, vagy akasztófával adózni.

Ravaszi: Hogy mondád Uram, hogy hadd halljam még-egyszer.

Gondos-házi: Hogy ha meggyógyúlsz, eltagadom minden ígéretemet, és bőrröddel fogsz vagy akasztó-fával adózni.

Ravaszi: (Le-hajtja a' fejét, előbbeni fájdalommal jajgatván.) Jaj megént rosszszabul érzem már magamat. (Keservessen jajgat.)

Telekes: El-birta már egészen szivemet! Gondos-házi, tégy annyi kegyességet véle és engedj-meg néki most az egyszer.

Gondos-házi: Nem érdemli-meg a' kegyességet a' gonosz pára.

Markos: Életének ez utolsó óráján engedj-meg néki, hadd múljon ki bérével e' világból.

Bálint: Engedj meg neki kérlek, legalább Barátságunk okáért.

Füleki: Ne vesztegesd evvel magadat Gondos-házi, vigadjunk in-

Géronte: Soit.

Argante: Allons souper, pour mieux goûter notre plaisir.

Scapin: Et moi, qu'on me porte au bout de la table, en attendant que je meure. (A ce moment, au théâtre et suivant la tradition sans doute Scapin se met vivement en pied avant de se faire triomphalement emporter).

Fin des Fourberies de Scapin.

kább, vigasságos ügyeket kíván magának e' vigasságos nap.

Gondos-házi: Meg engedek hát e' jó Barátimnak kérelmekre, ha meggyógyúlsz-is.

Ravaszi: Hogy mondád, hogy?

Gondos-házi: Mivel szerentsésen megérkezett Telekes jó Barátunk, mindenekről megfelejtkeztem, és ezeknek kérelmekre meg-engedek, ha mindjárt meg-gyógyúlsz is.

Ravaszi: (Nagy frissességgel.) A', a' a'! Alázatos szolgálja vagyok az az uraknak! . . . Tsak ilyen ám a' ravasz világ' állapotja: addig kenyi, fenyi, 's mázolja fel vett dolgát, míg benne nem törik a bitskája . . . Engem ebben senki sem kövessen ám, ha tsak ravaszabb róka bőrével ki nem prémzi az eszét, mert benne szakad a' nyaka. Éljetek szerencsésen és tap-soljatok.

Vége a' játéknak.

Simai darabjának alapja tehát, hogy Ravaszi, a furfangos szolga magára vállalja, hogy két társát kimenti a bajból, szövetkezik az ügyetlenebb Karakaival. Sikerül neki a két úrnak bizalmát is megnyernie, ők is segítségét kérik, pedig ellenük irányul minden terve: pénzt szerez tőlük két kliense számára, az egyik urat elvereti, a másikat kellemetlenségbe sodorja. Terve sikerül, megszabadítja két kliensét s minden jóra fordul, csak ő marad a bajban, mert az urak, különösen az egyik, bosszút forralnak ellene. Ekkor újabb furfanghoz nyúl, haldoklónak teteti magát. Molière darabjából is ennyi marad mindössze, ha elhagyjuk a nő szerepét s a szerelmi jeleneteket, mivel Simai darabja igen zavaros, szerkezete kusza, ennek áttekintéseül íme a két darab vázlatos összehasonlítása.

Molière három felvonását Simai öt »Szakasz«-ra bontja fel.

*Molière**Simai.*

I. fel. 1. jel.

I. szakasz 1. kimenés.

Octave azon jajgat, hogy atyja hazajön, Gondosházi sopánkodik, mit tegyen, ha Telekes nemsokára haza nem jön.

I. 1.

I. 2.

Silvestre—Karakai nem tud magában segiteni.

I. 2.

I. 6.

Fellép Scapin—Ravaszi, őt hívják segítségül.

I. 3.

I. 7.

Scapin—Ravaszi kéreti magát a segítségre.

II. 3.

II. 1.

Epizód: Léandre Scapint—Leski Kapartsait faggatja lopásáért.

II. 4.

II. 3.

Kellemetlenséget jelentenek: Léandrenek, hogy szeretőjét elrabolták, Karakainak, hogy a lopáson rajtaérték társaikat. Az imposztor megígéri segítségét.

II. 5. (+ II. 7.)

II. 5.

Scapin—Ravaszi elindul a pénzt megszerezni (a jelenet eleje pontosan Molière II. felv. 7. jel.-ből) és sikerrel jár. Simainál csak ezután történik meg az, a mivel Molière darabja kezdődik.

I. 1.

II. 8.

Silvestre—Karakai jelenti, hogy Argante—Telekes megjött. Most gyors segítség kell. Először

II, 7.

III. 2.

Ravaszi elhitei Gondosházival, hogy Telekes szelleme körüljár ú. m.

Scapin—Gérontetal, hogy Léandre fogságba kerül; ekkor

I. 4. eleje.

III. 3.

Argante—Telekes megjön s Scapin—Ravaszi elbujva hangosan örül terve sikerültének.

III. 2.

III. 4.

Gondosházi szellemnek gondolva Telekest kiveri házából ú. m. Scapin azt állítva, hogy spadassinek tették elveri Géronteot és

III. 2.

III. 5.

Scapin—Ravaszi még azt állítja, hogy ő kapott verést.

Azonban Argante—Telekes, valamint Géronte—Gondosházi is rájönnek a csalásra és

III. 6.

V. 2.

ez utóbbi ugyancsak fenyegetőzik, hogy kemény bosszút áll az arcátlan szolgán, a kit

III. 8.

V. 3.

figyelmeztetnek a közelgő zivatarra.

III. 10.

V. 7.

Az általános felismerés után (Az apák lányait, Gondosházi Telekest) teljes kibékülés, csupán Scapin—Ravaszi ellen forr még Géronte—Gondosházi haragja; ekkor

III. 12.

V. 8.

hírét hozzák, hogy egy kalapács a fejére esett és haldoklik

III. 13.

V. 9.

behozzák a tettető impostort és megbocsátanak neki.

Ebből a kimutatásból kitűnik, mennyire összezavarta Simai Molièrenek világos, félre nem érthető gondolatmenetét.

Tárgyalásunkból következik: Simai olvasta, valószínűleg eredetiben (tudott francziául) a Scapin furfangjait. Hasonló bohózatot akart írni, de mint kezdő író nem tudott a saját lábára állni. A darab első felében még csak segíti önállóságát az, hogy női szereplőktől meg kellett szabadítania a cselekvényt, noha ez árt darabjának, mely ilyenkor értelmetlenné lesz, végén azonban nem tudta kibonyolítani a csomót s ezért egyszerűen lefordította Molière megoldását.

Hogy a változtatások tőle valók-e, alig kétséges. Oly kezdetlegesek, hogy egészen Simaira vallanak, azután meg nincs is alkalmas német vagy latin adaptációról tudomásunk, mely az iskolai színpadnak szólt volna. Az első ilyen latin átdolgozás 1778-ból való, iskolai előadásnak készült, de mivel a Simainál későbbi, nem jöhet számba.

Első Molière-fordításaink tehát iskolai színpad számára készült átalakítások, adaptációk, a milyenek minden nagyobb irodalomban találunk. A szerzetes színműírók nálunk, úgy mint a többi országokban kitűnő forrásokból merítettek s felhasználták a nagy remekírókat is. Nekik köszönhetjük, hogy Molière, ha nagyon megtépve is, már elég korán megjelenhetett irodalmunkban.

GRAGGER RÓBERT.

A VIRÁGREGÉK.

Tompa virágregéi eszméjével már bejei magányában kezdett foglalkozni. Mint a tízek irodalmi társaságának tagja, fogadalma következtében 1846. júl. 1-től egy évig lapba nem dolgozhatott s így apró lírai költemények helyett különféle természettani, állat- és növényregéket kezdett költeni, melyekre mélyebb lírai ihlet hiányában *Népregéi* azon évi nagy sikere is ösztönözte. Bónis Pogány Karolinához intézett s 1846. decz. 16-án kelt költői levelében virágregéiről egész költői programmot ad. E szerint már ekkor a következő darabokat rendezte: az *Ibolya álmai*, *Kék liliom és pipacs*, *Izsóp és viola*, *Égő szerelem*, *Vadrózsa*, *Hajnalka és Vizi liliom*. A mint a tízek társasága 1846. nov. 16-án feloszlott, első költeménye gyanánt 1846. decemberében a *Hajnalkát* az *Életképekbe* küldte, mely 1847. januárban közölte.

Keleméri magánya a költői álmodozásra, a regeköltésre nagyon alkalmas volt: virágregéi legnagyobb részét valóban itt készítette. Az 1850-ben tervezett *Regék* című kötetében az előzőkön kívül még a következő virágregék foglaltak volna helyet; *Csudafa*, *Télizöld*, *Őszi kikircs*, *Nefelets*, *Virágok tündére*, *Mohok*, *Repkény*, *Szomorfüz*. E kiadásból azonban kiadó hiányában semmi sem lett. Hanvai papsága első éveiben tovább dolgozgatta virágregéit s őket külön kötetben készült kiadni. Midőn 1852. májusban politikai okokból nála házkutatást tartottak, egyebek közt az ártatlan virágregék majdnem egész kész 12 ívnyi kéziratát is Kassára vitték, hol a haditörvényszék iratai közt egy évig őrizték, azután visszaadták.

A költő ekkor a kiadás után nézett. Mivel kiadó nem talákozott, kötetét előfizetés útján készült közrebocsátani. A nyomtatásra való felügyeletet s az előfizetők gyűjtését szívességből barátja, Friebeisz István, vállalta magára. Azonban az előfizetők rendkívül lassan gyűltek; Hanván például egyetlen egy aláírója nem akadt. »Látod Jánoskám, panaszkolj 1853. aug. 1-én Aranyra, a legnyomorultabb tilinkós bír annyi praenúmeránst összeverni, hogy könyvét kiadhassa, csak én nem!» Utoljára Friebeisz úgy oldotta meg a dolgot, hogy a kötetet 1853. végén saját költségén kinyomatta s a költőt 200 forinttal és 200 példánnyal kielégítette.

A kötetben új darabok voltak: *Mécsvirág*, *Halálfa*, *Aranka*, *Liliomok harca*, *Gyöngyhím*, *Perpetuel*, *Szarkaláb*, *Délike*, *Szegfű*, *Tubarózsa*, *Kék iringó*, *Királyvirág*, *Csalán*. A *Szomorfüz*-ből *Cziprus* lett.

A kötet hatása vegyes volt. A komoly kritika a műfajt hibáztatta. Arany Tompának őszintén megírta, hogy virágregéit, néhány kivételével, talán a genre miatt, kevésbé szereti. Gyulai a költőre vonatkozó részletes bírálatában a virágregékről röviden szólva, a szerzőt megróttá, hogy az érzéseket, szenvedélyeket nem emberekben festette. »Szegény virágok, úgymond, ők csak mosolyogni és könnyezni, sóhajtni és elhervadni tudnak.« (Budapesti Hírlap 1855. I. 702. sk. szám *Szépirodalmi szemle* cz. kritikai tárczacikk-sorozat.) Azonban a közönségnek annyira tetszett, hogy a *Virágregék* még a költő életében négy kiadást értek: 1854., 1856., 1863. és 1868-ban. E későbbi kiadásokban új regék: *Bajnokfű*, *Havasi rózsa*, *Fagyöngy*, *Virágregé*.

A virágregék költésére némi részben ösztönt adhatott Ovidius *Metamorphosisa*. A költő e ragyogó regegyűjteményt még a pataki iskolában olvasta s figyelmét bizonyára már akkor lekötötte egy-egy költői szépségű rege Narcissusról, Hyacinthusról, Cyparissusról, Daphnéról.

Különben a virágregék divata igazában német eredetű. A romantikus német költők a XIX. század előfelében számos efféle regét írtak. Egyik első és sikerült alkotás volt Schulze Ernő *Elbűvölt rózsa* cz. romantikus elbeszélése három énekben (Lepzig, 1818.), mely a németeknél máig népszerű maradt. A virágok szerepeltetése iránti hajlamot Grandville francia festő allegorikus virágképei (Les fleurs animées 1846.) is növelték. A virágtörténetek a német irodalomban annyira divatba jöttek, hogy a kritikának kellett ellenök felszólalni. A divatból kiment műfaj ismeretessé lett termékei például Rückert meséje a *Fáról, mely másféle leveleket kívánt*, vagy *A virágok boszúja* Freytagrathtól.

A virág a magyar népköltészetnek is kedves tárgya: a népképzlet képeknek, hasonlatoknak szívesen felhasználja. A népdal a kedves szépségét virágokkal szemlélteti; a szerető: virágszál, rózsa, viola, szeme nefelejts, hókarja liliomkar. Nem jellemző-e, hogy éppen azon nép egyik költője gondolt ki *virágregéket*, mely nép még nem is olyan régen *virágénekeket* zengett?

Említésre méltó, hogy a virágok megszemélyesítése kétszer Petőfinél is előfordul. Petőfi e költeményeket Eperjesen, Tompával való együttlété alkalmával írta. Talán Tompa már akkor foglalkozott virágregéi eszméjével s ezt barátja előtt ki is fejezte. Az egyik a *Ki a szabadba* című dal, hol páholybokorban az ibolyák, mint figyelmes hölgyek hallgatják a fülemile-primadonna csattogó dalát. A másik, az *Erdei lak*, melyben a virágok mint kaczer lányok bámulnak a víz tükrebe s fogadják vadméh-imádóikat. Mindkét kép egészen Tompa virágregéinek képzeletvilágában játszik.

Mindez azonban együttvéve, avagy külön legfeljebb ösztönt adhatott. A virágregéket a költő regélő kedve, kifogyhatatlan képzelete s virágszeretete teremtette meg.

Tompa természetsimpátiájának egyik állandó kedves vonása virágszeretete, melynek a virágregék *Előhang*jában jellemző gyöngéd kifejezést is ad. E kedvtelése sohasem fogyatkozott meg. Bejei, keleméri és hanvai paplakai telve voltak szebbnél-szebb virágágyakkal. Ízlése időnként változott. Egy időben a mályvarózsát kedvelte, majd a georginát szerette, utoljára a rózsza lett kedves virága. Udvarában, kertjében számos rózsafát oltott s kis fia sírját rózsabokrokkal ültette be. Virágszeretetére ez időből is jellemző adat maradt. 1850. okt. havában a ragályi uradalmi kertben nyíló áloé látására Kelemérből többször átsétált s benne hosszasan gyönyörködött.

Regélő hajlama veleszületett s *Népregéi* sikere hathatósan táplálta. Népies tárgyait első regekötetében kimerítvén, mivel a közélettől s úgyszólván a társas élettől is visszavonultan élt, képzeletét az emberi élet helyett a környező természet s különösen a virágélet bájos képein pihentette s ezekből szőtte egyszerű történeteit.

Tompa virágregéi, mint epikai alkotások többfélék, de abban mindnyájan megegyeznek, hogy meséjük nagyon egyszerű. A tartalom egy-egy kis jelenet, színes kép. A hol gazdagabb mese ígérkezik (*Repkény, Mohok*), az halvány, eléggé meg nem alkotott. A cselekvő személyek egy-két esetben tündérek, emberek, legtöbbször pedig emberi tulajdonságokkal felruházott virágok.

Tompa virágregéi költői feladat szempontjából két csoportra oszlanak: a) tisztán epikai, b) példázó és tanító virágregékre.

Az epikai virágrege öncélú s valamely aetiológiai vagy etymológiai tulajdonságot költött történettel magyaráz. Ennél azonban az a kérdés merül fel, hogy olyan értelemben, a hogyan Tompa költötte, egyáltalán jogosult-e.

Annyi igaz, hogy a virágok, a természet eme bájos leányai, bizonyos életet élnek. Születnek és virulnak, hervadnak és elhalnak. Soknak figyelemreméltó természeti sajátsága, olykor érdekes neve van. A nefelejts, a narczis víz mellett virul, a királyvirág szírmán egy titokzatos Al jegy van; egy törpe, rossz kákának bajnokfű a neve, egy élődi növénynek pedig éppen fagyöngy. Ez minden idő és minden nép képzelését foglalkoztatta s egyes feltűnő természeti vagy névbeli sajátságokat szebbnél-szebb regék magyaráznak.

Hogy azonban a virágok érdekes aetiológiai vagy etymológiai sajátságait legáltalában milyen regék fejthetik meg, arra kitűnő útmutató Ovidius. A latin regeköltő a fősúlyt a felsőbb lények és emberek érdekes cselekedeteire helyezi s a virágok (növények) szerepét csak befejező mozzanatul alkalmazza. Az élő lények, miután növénynyé változtak, megszűntek cselekvő lények lenni s csupán előbbi tényeik jutalmát vagy büntetését hordozzák. Más

mód a virágok emberi alakban való megszemélyítése, a virágtündérek szerepeltetése, a hogyan a népmesékben látjuk. Mindkét esetben emberi vagy emberalkatú lények cselekvényéről van szó, mint a mely egyedül képes epikai érdeket kelteni. Ha a költészet, mint mondják, az emberi lélek szabatos és gyönyörködtető rajza, úgy természetes, hogy az embert az elbeszélő költészetben csakis az ember tényei érdeklik. Az állatok tényei csupán az emberéhez viszonyítva jogosultak, tehát a mennyiben jelentős emberi cselekvények paródiái (*Béka-egérharcz*, *Reinecke Fuchs*), avagy mélyebb eszmék, életigazságok kifejezői (*Állatmesék*). A növényvilág passiv helyzeténél s szervei hiányánál fogva még parodisztikus cselekvények előadására sem alkalmas.

Sajnálni lehet, hogy a magyar költő a legtöbb tisztán epikai célú virágregéjében e lélektani igazságot szem elől tévesztette. Csak kevés regéje emlékeztet Ovidius modorára; mint a *Mohok*, *Vizi lilium* s a *Repkény*, mindezek azonban csupán vázlatos történetek s epikai érdemük alig van.

Hibás a *Hajnalka* és *Délike*, melyekben a két virág s a napsugár nem emberi alakban személyesítve, mint a görög Apolló és Daphne regéjében, hanem természeti alakjukban szerepelnek. Egészen elhibázott a többi virágtörténet, melyekben a virágok passiv helyzetükből kilépnek s természeti alakjukban, mint cselekvő, érzésekkel, szenvedélyekkel, akarattal felruházott lények szerepelnek. A liliumok egymással ifígységből harczra kelnek, a fényszirom meggyilkolja régi kedvesét a parlagraózsát, a tubarózsa és kék jáczint szeretkeznek, a vadrózsa szerelmi kalandokra jár, a csudafa a méhikét szerelmével hűtlenül hitegeti (*Fehér lilium mennyegzője*, *Kék lilium és pipacs*, *Liliumok harcza*, *Tubarózsa és kék jáczint*, *Csudafa*, *Vadrózsa*, *Fagyöngy*, *Királyvirág*).

Szerencsétlenségre a költő a virágok cselekvényét még elfogadtatni is próbálja. Szerinte a virágnak lába a gyök, lelke a jó illat; a virágok a nádas urát csüggedt fővel szánják, a hűtlen virágon túske nő, a kék liliumnak kék vére van. Mindez játéknak megjárja, de komoly cselekvényt ez alapon építeni nem lehet. Ha a költő megkísérli, rosszul jár, mert története az értelemnek ellenmond s így költőileg is valószínűtlen, másfelől pedig nevetséges hatást kelt, holott ez nem volt célja.

Van azonban Tompa virágregéinek egy más csoportja, mely bizonyos határok közt egészen jogosult, ezek a példázó és tanító virágregék.

Bizonyos mértékben a virágok is alkalmasak példázatokban és tanítómesékben való szerepeltetésre. A virágok (helyesebben növények) legtöbbször jelképes jelentése van: a bokor tövén nyíló ibolya a szerénység jelképe, a büszke rózsa a virágok királynője, a fehér lilium az ártatlanság »hópalástú papnője«, a nefelejts a hű emlékezet virága, a téli zöld a remény, a repkény a dicsőség, a cziprus a gyász jelképe.

A jelképes jelentést természetes alapon még fokozni lehet. A halálfa már nevével fogva a sírok virága; a fűveket fojtogató aranka találó jelképe a hálátlan élődinek, a vízi liliom pedig, a mint pompás virágát a mocsárvíz tükréből kiemeli, a csábító, hűtlen szép nőnek. De hiba, ha a költő valamely virágnak egyszerű ráfogással tulajdonít jelképes jelentést. E hibába néha Tompa is beleesik, midőn az árvalányhajt a mezők délczég lovagjának, a szarkalábat a kéjvadász, a szegfűt a kihalt kedély, a vadrózsát a csapodár szerelmes jelképének fogja fel.

A virágok egyszerű élete, természeti tulajdonságai, jelképes jelentései együttvéve becses tanító mesei anyag, melylyel mély eszméket, kitűnő igazságokat lehet megérzéskíteni. De a virágok (növények) csak természeti tulajdonságaiknak és jelképes jelentésüknek megfelelően szerepelhetnek. Képnek és eszmének összhangzónak kell lenni. A szerep csupán passiv lehet: szeretet, vágy, szenvedés, panasz. A főszűly az eszmén van, nem a virág szerepén.

Ily értelemben Tompánál számos csinos példázó és tanító virágregét találunk, a műfaj valódi gyöngyeit.

Gyönyörű allegorikus példázat a *Havasi rózsa*. A rózsa a kopár bérczhez való hű ragaszkodásával szépen jelképezi a számítás nélkül való honszerelmet. A lelkes, kitörő hazaszeretetet, mely nem okoskodik, hanem úgy szeret, a mint van. A *Cziprus* azt példázza, hogy e földön mindenkinek ki van mérve a maga helye s azt okoskodás nélkül el kell foglalni. A *Télizöld* regéje, hogy az örökzöld télizöldnek nincsen piros virága, az emberi élet ama búskomoly igazságát példázza, hogy

Egyik szívnek reményt ad a sors,
Másiknak örömet;
Ha nem kellett öröm, reményben
Éld át az életet! ¹

Az *Ibolya álmai* című rege a szerény helyzettel való megelégedést tanítja. E tanítás a költő saját életéből fakadt. Ő is olyan ábrándos, tettvágyó volt ifjukorában, mint a regebeli ibolya. De ábrándjainak szárnyát a való hamar letörte. Keserű csalódások után megismerte, hogy a kiemelkedés, a nagyság mindig veszélyt von magára; boldogságot egyszerű helyzetében keresett és talált. A *Virágregében* a menyasszony a szép, de illattalan nenyűlj-

¹ E finom életigazság, úgy látszik, Schilleri reminiscencia. V. ö. Schiller *Resignation* cz. költeménye e soraival:

»Zwei Blumen blühen für den weisen Finder
Sie heissen Hoffnung und Genuss.
»Wer dieser Blumen eine brach, begehre
Die andre Schwester nicht!
Geniesse, wer nicht glauben kann!

Tompa fiatalkorában szorgalmasan olvasta Schillert.

hozzámnak kemény szavakkal adja tudtára, hogy a testi szépség csak külső érdem s a lelki szépség a fő. Szép erkölcstanító rege az *Aranka*, melyben a rét füvei irigységből a kalászszal, a rózsával nem tesznek jót, ellenben hamis jószívűségből az arankát befogadják, a miért méltán lakolnak.

E darabok minden tekintetben kitűnően sikerültek. Azonban a tanító regék egy része is a költői valószerűtlenség alaphibájában szenved. A költő számos megfigyelése és eszméje éppen az egyik leghatalmasabb és legjellemzőbb emberi érzésre, a szerelemre vonatkozik, melynek iskoláján ekkor ment keresztül. Már pedig a szerelmi élet igazságainak, tanúságainak érzékeltetésére a növényvilág passzív helyzeténél fogva nem alkalmas. Pedig a költő megfigyelése mélyreható, leszűrt eszméi finomak, úgy hogy Gyulaival mélyen sajnáljuk, hogy nem emberi tényekben szemléltette. A *Csalán* és *Bajnokfű* mindkét nemnek az élettárs megválasztására adnak okos tanácsot. A *Szegfű* a szívtelen szép rajza a gyönyörrel való túlteltség megsemmisítő eszméjével. A *Perpetuel* a meg nem hallgatott szerelmes lelkiállapotát festi; a *Szarkaláb* találó vonásokkal rajzolja a kéjvadászt könnyelmű okoskodásával, kései bánatával. Az *Izsóp és viola* gyönyörű eszméje, hogy csak a szív boldogít; az *Égő szerelem* és *Kék iringó* a szerelmi érzés halhatatlanságát hirdeti. Az egész szerelmi élet tragikumát fejezi ki a *Gyöngyhím*:

Remény s vágy üdve életünknek

— — —

Addig miénk, míg messze fénylik,

S ha birtokunkba jut:

A boldogság, ez égi fáklya

Már akkor elaludt.

Tompa virágregéi, habár egy részük alapján elhibázott, egészben véve nem értéktelen alkotások. Epikai érdemük kevés, de valamennyien gazdagok lírai vonásokban. Gyönyörű természetfestései valósággal lírai értékűek. A költő kedves gonddal különösen virágai életét figyeli. Nála az ibolya a tavasz első mosolya, az őszi kikircs a mosolygó szép tavasz halvány visszhangja, a tavaszi kikircs, mintha a jó föld nyelve volna, mely a közelgő tavasz tündéri bájairól szól.

Mily vonzó a virágoskert díszé:

Minden lomb megett

Bűbajos kép integet.

Itt áll a szép, büszke rózsza,

Szerelmének lángját szórva;

Ott a bűvös liliom,

Öltözködve gazdagon.

A nefelejts néz szerényen,

Epedés van kék szemében — —

Szarkaláb.

— Mily kedves a virágok élete:
 »A kertnek virágai mind ifjak és szépek!
 Ifjúság és szépség aranyidejének
 A tündér szerelem társa, kísérője ...
 Mindenik virágnak vagyon szeretője!«

A csapodár lepke hízelgő szavára:
 Szelemtől pirúl a rózsá orczája;
 Bársony ajkával a karcsú kék liliom:
 A méhe szájára mézédess csókot nyom.

A tulipán, ki a fuvalmat szereti:
 Hogy keblébe nyúljon, megengedi neki — —

Hajnalka.

Csodálatraméltó a költőnek az a gyermeked kedélye, melylyel virágai életébe oly mélyen, annyi odaadással merül.

Tompa valamennyi virágregéjét bizonyos lírai hangulat: melegen érző szív, rokonszenves megfigyelés, búskomoly eszmélkedés jellemzi. A regék naiv, játékos kora letűnőben van s a szemlélet és képzelet és játszi képei közé erősen vegyülnek az idősödő költő mélyen átértzett életeszméi. Így az élet hiábavalóságának gondolata a *Halál-fában*, az öröm és bánat rokonsága az *Őszi kikircsben*, a boldogság tűnő volta a *Nefejejtsben* stb. E búskomoly eszmék a pompázó képek közt a virágregéknek mély lírai tartalmat adnak. Erre vonatkoznak Tolnay szép szavai: »Ezek sok részben az ő szerény, igénytelen, de érzésekben, ábrándokban, vágyakban, csalódásokban, szenvedésekben gazdag ifjúságának tükördarabjai. Méltók egy tiszta, nemes szívhez, egy feddhetetlen puritán élethez, a milyen az övé volt.« (Tolnai Lajos: *Tompa Mihály költészete*. Bpesti Szemle 1878. 35.)

DR. NAGY SÁNDOR.

NÉHÁNY SZÓ A TOLDI-MONDA EGY EPIZÓDJÁHOZ.

Az Irodalomtört. Közlemények múlt évi (1908.) 3. füzetében Fóti József Lajos »A Toldi-monda két idegen eredetű epizódja« cz. értekezésében szóvá teszi Toldinak s a »tisztas asszony«-nak az Ilosvai S. Péter-féle »Tholdi« 170—194. versszakában (kiad.: Szilády Áron, O. K. 1895² 60—61. l.) olvasható kalandját, melyet már Szilády »az oroszánra ugrató épen nem magyaros ízű tréfá«-nak nevez. (Bevezetésének 14. l.) A kérdéssel magam is foglalkoztam, még pedig Fótiétől eltérő nyomokon indulva, úgy hogy az aktualitást tekintve, helyesnek vélem, ma még teljesen be nem fejezett vizsgálódásaim adatait, a haladás útjának megjelölésével, közrebocsátani. Fóti, ki egyébként becsületes munkát végzett és seholye igyekszik adatait normaként reánk kényszeríteni, maga is többször utal a tisztázás és kiegészítés szükségére. Vele vitatkozni már ezért sem tartanám helyesnek, de meg adataim egy részének mai napig nem járhatván végire, egyelőre vizsgálódásomat befejezettnek és megállapodottnak nem is tekinthetem, sőt nem tartom lehetetlennek, hogy a birtokomban levő nyomokon újabb, értékes és váratlan eredményekre fogok bukkanhatni; ép ezért a kérdés közelebbi megvizsgálását egyelőre fenn kell tartanunk.

A szóban forgó jól ismert helyet Fóti egész terjedelmében idézi (It. K. XVIII. é. 257—259. l.). Egy fő-ember özvegyének »szerelmére igen gerjede« Toldi; az asszony végre meghívja s a házát ez alkalomra felcífrázza; az egyik ablakra »kárpitot vona«, melyen »egy oroszánnyal aranynyal írva vala«. Az ingre vetkőzött Toldit azután felugratja az oroszánra, azaz kiugratja az ablakon, úgy hogy »Buda piaczára Tholdi csöndülést ugrék. || Csak nyaka nem szegék, igen bosszankodék«.

Szilády, ki helyes irányban először foglalkozott részletesen ez epizód eredetével, a »Toldi« illetőleg »Miklós« nevek hasonlósága alapján, a mint maga is bevallani látszik (20. l.), kissé messzire megy következtetéseivel, midőn például a »Szép Miklós«-ról szóló mesének (Merényi: Sajó völgyi népmesék II.) érintette helyét (19—20. l.) hozza kapcsolatba Ilosvai soraival; mindössze az »ugrás« és »leesés« fordul elő itt is, ott is, de ezek pusztán szavak; ép így kétes az »Ai Toliszi« énekkel (Radloff: Proben . . . II. 173. l.) való analógia-

keresés azon czímen, hogy Ai Toliszit felesége Ak-kó a nászén-szakán háromszor úgy rúgja el magától, hogy az ajtó mögé esik (21. l.).

Sziládyn kívül régebbi irodalmunkban Kemény Zsigmond (Tanulmányai, kiad.: Gyulai Pál, Pest, 1870. II. 145—191. l.: »Arany Toldijáról«; kül. 159—60. ll.) és Heinrich Gusztáv (Egyet. Philológiai Közöny III. évf. 173—4. ll.) csak általánosságokat mondanak ezen epizódot illetőleg. Fóti József Lajos idézett értekezése a mi kalandunk és a sirrablás Ilosvainál egymásba fonódó epizódjait egy már szintén kettős szerkezetű (»egy asszonynyal való komikus felsülés« és »a tulajdonképeni sirrablás«) Boccaccio-féle novellában (Decamer. II. nap, 5. elb.), illetőleg ennek valami lapangó feldolgozásában keresi. Tetszetős és megvesztegető Fótinál, hogy már Ilosvai forrásában összetartozóknak gondolja és keresi ezen epizódokat, annál is inkább, mivel Ilosvainál az összetartozás úgyszólván teljesen külsőleges s így a két jelenetet aligha közelítette invenczióval, saját gondolatmenetével, sőt inkább mintha a forrásában alkalmasint világos és világosságot teremtő összefűzést épen kifejejtette, vagy mint beilleszthetetlen egyszerűen mellőzte volna; így az is világos volna, bár e pontot Fóti nem emeli ki, hogy miért volt Ilosvai szemében e két jelenet összefüggő; a gyanutlan olvasó pedig természeténél fogva úgy is hajlandó az együtt kapottban egységet és összefüggést látni. (V. ö. Fr. A. Wolf Prolegg. (Calvary) p. 79. és Mahaffy: A History of Cl. Gr. Literat. II. k. 5. fej.; 7. l. az Imelmann-féle német fordításban.)

Azonban a Boccaccio-féle eredetet az első részt (vagyis a mi részünket) illetőleg Fóti határozottan nem állítja (265. l.), mivel egyrészt a ravasz szicíliai leánynyal való kaland, a ki Boccaccionál lovagját kifosztja, sok és lényegesebb eltéréseket mutat Toldi és az özvegy asszony kalandjától, semhogy közvetlen mintának volna tekinthető (261—2. l.), másrészt az a választásunk is marad, hogy »Ilosvai tudatosan cserélte fel a novella első kalandját egy másik tréfával« (265. l.). S egyelőre, míg a sejtett változat elő nem kerül, meg kell az utóbbival elégednünk, sőt azzal is megbarátkozhatunk, hogy »kitűnő tréfa az özvegy tréfája és utána elég ügyesen (?) következik a sirrablás«. (U. o.) Egy ilyen motívumú külön mesét közöl is a szerző (Jörg Wickram Rollwagebüchlein 40. mese), melyben egy öreg (özvegy) asszony csellel kiugratja a kapun a leányára számító »jambor katonát«, ki szállást kért házá-nál. (266—7. l.)

Mihelyt legértékesebb ötletét, az eredeti összetartozást, Fóti feladni kényszerül (legalább egyelőre), elveszti előnyét s az első részhez hozott analógiát, mely különben egyáltalán nem közelfekvő, teljesen elveszti fontosságát egy vándor-mese motívummal szemben, melynek számos változata visszhangzik a német népköltésben, sőt úgy látszik a Németalföldön is. (Uhland, Schriften 4, 242. l. közöl 2 változatot a 18. századból.)

Az ablakon kitett szerelmes esete kedvelt német énektárgy, mely költőnk korában már nyomtatásban is elterjedt volt (»Drey schöne neue Lieder...« C. 8°, 4 oldalas, alighanem Nürnbergben a XVI. sz. közepén kiadott nyomtatványban és még több kiadásban; így a Brentano-Arnim-féle Wunderhorn 4., 47. l. olvasható változat¹ szintén egy régibb 1570-i »Fliegendes Blatt« lenyomata; még későbbi változatokat (1582-től) szed jegyzékbe Kopp (Zeitschrift d. Vereins für Volkskunde XIV, 64. k. lapjain stb.). Tárgya és fontossága felől helyesen tájékoztat O. Böckel: Psychologie der Volksdichtung, 317. l., elterjedtségét megvilágítandó pedig csak az Erk-Böhme-féle és az ott felhozott változatokat soroljuk fel (megjegyezve, hogy ezeknek legnagyobb részét eddig még nem volt módunkban megszerezni és átvizsgálni, noha bizonyára nem egy tekintetben rejtenek érdekes és jól értékesíthető adatokat): L. Erk-Fr. M. Böhme: Deutscher Liederhort (1893.) I. k. 157. sz. a. (500—505. l.) 5 változat; A. v. Arnim u. Cl. Brentano: Des Knaben Wunderhorn II. 204. (Bremernél 434. l.); Meinert 131. l. (Der Fylgie 1817.); Kretzschmer és Zuccalmaglio: D. Volksl. (1838/40.) II. 105. sz.; Hoffmann(-Richter) Schlesische Volkslieder 121. sz.; Erk: Die d. Volksl. m. ihren Singweisen I. 5., 34. II. 2., 43—45.; W. Walter: Samml. d. L. (1841.) 223.; E. Meier Schwäbische Volksl. (1855.) 218. sz.; Mittler: Deutsche Volksl. (1855.) 293—299. gyűjteményekből összeírva); Fr. W. Ditfurth: Fränk. Volksl. II. rész 51. és 52. sz.; Zurmühlen (-dr. P. Norrenberg: Des Dülkner Fiedlers Liederb. (1875.) 81. és 82. sz.; J. Lewalter: Das Volkslied aus Niederhessen (1890/2.) II. füz. 25. sz. stb.

Vizsgálódásunknál az érintett külső okból csak az Erk-Böhme-féle »Nachtfahrt« cz. öt (a—e) változatra terjeszkedünk ki, mivel esetleg ép ez van kezeink között. Egy legény és három testvér kalandjáról van itten szó. A könyörgő legényt egy kis παρακλαυσίθυρον után a legfiatalabb leány bebocsátja: »Sie stellt ihn hinter die Thür | Bis Vater und Mutter schlafen war(n) (9^b, 7^l) »Sie setzt ihn hinter den Tisch, | Sie trug ihm Essen und Trinken vor, | Dazu gebratene Fisch.« (8^e) »Er dacht' er sollt zum Schlafen gehen.« (3. vsz. 2. s.^d) »Da holten sie ihn wieder herfür« (3, 5^d; 9, 3^b; 9, 3^c) és majd a becsalógató legfiatalabb, — a mi legeredetibbnek látszik — (a, b, e), majd a legidősebb (e), majd mind együtt (d), előintvén a fiút, ki semmit se sejt a rossz szándékról (10^c), kitaszítják az ablakon (10^a; 10^b; 11^c; 4, 1^d; 9^e), úgy hogy egy kőre pottyán, hol a változatok szerint különbözőképpen (Ripp', Bein, Kopf) megsebesül (11^a; 11/12^b; 12^c; 4, 2/3^d; 10^e). A továbbiak ép úgy, mint az előzmények, már nem érdekelnek bennünket, mivel természetes, hogy se a keret (»Nachtfahrt«), se a legény fogadkozásai (és a morál 12^a, 13^b, 13^c, 11^l) — melyek a változatokban sokszor hiányoznak — illosvainál visszhangot nem kelthetnek. Hogy a

¹ A Fr. Bremer-féle kiadásban (Reclam 1251—6. sz.) nem találtam meg.

német változatokban három leányról van szó, míg Ilosvainál egy özvegyről, azon senki sem fog megütközni, a ki ismeri a hármas szám természetrajzát a népköltésben és tudja, mennyire egy ez a három. Kézzelfoghatóan bizonyítja ezt többek között a Wh. változata is (Bremer, 434. l.), hol ugyan megemlítve, hogy: „Es sind der Tochter drei“ (3, 1) de az egész költeményben csak a legfiatalabbról van szó. Eddig tehát nincsenek akadályai az azonoságnak. Ellenben hűen egyező vonások: a gazdag megvendégelés (8e), a férfi biztos számítása (3^d) és kijátszása (10e): az ablakon való kitevés (minden változatban) és a leesett férfi megsérülése (»Csak nyaka nem szegék«, mondja Ilosvai).

A mint már érintettük változatainkban a sirrablással való összefüggés semmi nyoma nem található. Nincs meg a német változatokban az oroszánkárpít s így az ugratási csel (vagyis a kitessékelés még nincs közelebbről kidolgozva), a mit általában nagyon lényegesnek szoktak tekinteni (Fóti: 260—265. l.), azonkívül a részletezett ingrevetkezés (3^d?); különben mindkét mozzanat lehet okoskodó részletezés, melyet azonban egy eddig meg nem vizsgáltuk változat már könnyen végrehajthatott. Utóbbi indiszkrét kifejtése az »Er dacht' er sollt zum Schlafen gehen« gondolatának, előbbi úgy látszik jövevény motívum arra a feltolakodó kérdésre, hogyan sikerülhetett a leálynak a férfit kituszkolnia. Eredetibbnek látszik a gondolat, hogy erre nem a komplikált ugratási csel szolgál, hanem az egyszerű szószerinti kitaszítás, a mihez talán egy földig-érő, vagy egészen alacsony ablak képzetét kell az eredeti szemléletnek tulajdonítanunk. Talán még egy lépéssel lehetséges tovább haladnunk s az építési tipusból a keletkezési helyre következtetni. De ez talán már túl messze vezetne. Úgy hiszem, nem remélünk lehetetlent, ha az ugratás lappangó mintaképét előbb-utóbb felkutathatni véljük.

DR. MARÓT KÁROLY.

CSABAY MÁTYÁS.¹

Eger hős védőinek dicsőítője az 1556-ik évben Dobó ajánlatára² Kassán tanító lett. Ez év tavaszán a város nagy része leégett s a tűzvésznek az iskolaépület is áldozatul esett, de még ez évben újra felépült, a mint a város 1556-ik évbeli számadásaiból kitűnik. A tanító — rector scholae — mellett van collaborator is; az elsőnek évi 40 frt, segédjének 24 frt a fizetése. Az 1558-ik évben Csabay fizetését 10 forinttal megjavítják,³ azonfelül a város első papjától (1560.) asztaltartásra 16 frtja jár, továbbá 12 köből gabona, 2 hordó kassai bor, két sertés.⁴

Csabai szíven viselte tanítványai sorsát s az ő ajánlatára az iskola két jeles tanulója, Tehányi István és Mustricz István a városi tanács pénzbeli segedelmével a vittenbergai egyetemre megy.⁵ Tehányi részére 1560-ban a város a Csabay kezébe 15 forintot ad ismét.⁶

Csabayt 1560-ban a város polgárai közé is felveszik, uta-

¹ Lásd R. M. K. T. III. k. 436. és következő lapjait.

² Történelmi Tár. 1890.

³ Rectori scholae domino Mathiae Chabay senatus ad ipsius instantiam ei melioravit annum salarium florenis decem. Nam cum hactenus de veteri consuetudine scholae rectori dati sint in annum fl. 40. Huic Mathiae Chabay dandi sunt iam fl. 50 ex consilio dominorum. Actum die 26. Mai. 1558. Városi jegyzőkönyv.

⁴ Rectori scholae, quia uxorem habet, dabit — t. i. pastor — pro mensa fl. 16, frumenti cubulos 12, vina Cassoviensa 2, porcos 2. U. o.

⁵ Eodem die — t. i. 26. Maii, 1558, tehát azon a napon, a melyen Chabay fizetését megjavítják — duobus adolescentibus, Stephano Thehani et alteri Stephano Mustricz promisit senatus auxilium ad studia Vitebergam profectu fl. 50. U. o.

⁶ Ex mandato domini iudicis et totius senatus unanimi consensu et commissione Leonardus Cromerus notarius civitatis illos fl. 15, quos Balthasar Farkas pro mulcta sibi et filio suo imposita deposuerat, assignavit manibus domini Mathiae Chabay scholae rectoris, Stephano Tehany Vitebergae agenti in academia mittendos, ut accepto hoc viatico, ordinatus ab ecclesia Vitebergensi se huc in patriam conferat et serviat ecclesiae huius civitatis, prout ea de re ad ipsum senatus sub sigillo civitatis Cassoviensis literas dedit, die undecima Decembris anno 1560. U. o. Stephanus Theani cum ludimagistro comparuit gratitudinis ergo, quod subsidia habuit a civitate ad studia sua. Feria secunda ante Nativitatis Domini 1560. U. o.

sítván őt nemzetségelevele felmutatására; ¹ a következő évben megvette Rymer János házát 133 frton.

Csabay nem csupán mint tanító, de mint az egyházi tudományokban és szónoklatban is jártas férfiú volt ismeretes kortársai előtt, mert az 1561-ik évben Frölich Tamás, kassai első pap kérelmére magyar nyelven egyházi szónoklatot tartott, ² melylyel annyira megvette a hívek szívét, hogy még ez évben a tanács és közgyűlés egyakarattal a magyar papságra meghívta, a mit el is fogadott, ott hagyván tanítói székét.³

Egyházi téren azonban összeütközésbe jött a város előljáróságával s ezért kész volt tiszttét is letenni.⁴ Már 1557-ben, midőn Szegedy Gergely Kassán az egyházi szószékről Melanchtonnak a kalvinizmushoz hajló tanításait hirdette, egyike volt azoknak, kik a dolgot a városi tanács ítélete elé viszik.⁵ A kassai magyarság kezdetől hajlott Calvin tanaihoz s Csabay, mint magyar pap, hívei vallási meggyőződésében alighanem osztozott.

A kérdést a halál oldotta meg; a tudományáért általánosan becsült férfiú az 1562-ik évben elhunyt.⁶ KEMÉNY LAJOS.

¹ FERIA sexta ante dominicam Reminiscere. Mathias Chabay rector scholae hoc die consecutus est ius civitatis, fideiussores notarius Cassoviensis, Andreas Göbel, Georgius Rymer, ut adferat literas natalitias. U. o.

² Die 7 eiusdem mensis — t. i. Septembris — dominus Mathias Chabay rogatus a pastore nostro, habuit primam *hungaricam* contionem mane. 1561-ik évi vár. jegyzék.

³ Die 12. Novembris ex consensu senatus et seniorum communitalis vocatus est dominus Mathias Chabay ad munus concionatoris hungarici, ut tantum diebus dominicis semel doceat et postea ordinatum mittatur Vitebergam post Nativitatis Chrsti. Missi fuerunt autem ad ipsum dominus pastor *Thomas Frölich*, Stephanus Pello et Leonartus Cromer iurati cives ac Petrus Brechtel prolocutor communitalis. 1561. V. j. — FERIA III. post Trinitatis. Ornatissimo viro domino magistro Joanni Wolffio Gorliczensi Silesio solemniter scholae regendae provincia praesente domino iudice et quibusdam senatoribus ac centumviris per dominum pastorem Thomam Frölich commendata et tradita est statim post matutinam contionem, circiter horam septimam. Resignante eandem functionem scholasticam domino Mathia Chabay et declamante filio Joannis Lippay de bonarum artium studiis. 1561. V. j.

⁴ Die sancti Gregorii papae senatus et tota communitas civitatis congregati accersito domino plebano Mathiaque Chabay ac Joanne sacellano hungarorum admonuerunt eos, ut ecclesiastico vestitu in ceremoniis uteretur ob tempestatesque domino pastori in rebus piis et ecclesiasticis, illas retinerent ceremonias, quae hactenus in nostra ecclesia retentae sunt et prout in Zebin (=Kis-Szeben) superioribus annis inter pastores ministrosque ecclesiae superiorum vicinarum civitatum, de iis etiam *Gallo Huzar* consentiente conclusum et concordatum est, ne ex diversitate ceremoniarum aut albae vestis abiectioe aliqua seditionis tumultus aut simultatum in civitate oriretur occasio. Sed Mathias Chabay respondens, se nunquam fuisse aut esse, nec fore velle causam praedictorum malorum, sed si domini acceptare nollent suas condiciones, dixit se amplius concionari nolle et veniam ab hoc officio petere. Similiter et Joannes sacellanus ait: Quicquid Chabay dixisset, in eo se quoque esse propositum. 1562. V. j.

⁵ Kemény Lajos. A reformáció Kasán. 1891. 21. lap. és Tört. Tár. 1890. 177. l.

⁶ FERIA tertia post Bartholomei. Hoc die vir *doctus* Mathias Chabay, olim rector scholae et concivis huius civitatis, vitam cum morte commutavit. 1562. V. j.

ADATTÁR.

KÉT VERS A XVII. SZÁZADBÓL.

I.

Az Erdélyi Muzeum 1905. évfolyamának három első füzetében »V(árosfalvi) Szolga Mihály Diariuma« czímen egy régi kéziratot könyvet ismertettem. Az ismertetéshez írt jegyzetemben főlemlítettem, hogy a codex egyik darabja (Az ember életét az Isten törvénye sínormértékén vezető s igazgató rövid ethica) megjelent az Irodalomtörténeti Közleményekben (1903.), mint »Tótfalusi Kis Miklós Verses Ethicája«. Cikkemben kétségbe vontam a híres könyvnyomtató szerzőségét, mert úgy fogtam fel a dolgot, hogy a naptárban megjelent verseknek nem okvetlenül szerzője a kiadó, már pedig az Irodalomtörténeti Közleményekben kiadott versek eredetileg egy 1697-ből való kolozsvári kalendáriumból irattak ki, melynek szerkesztője és kiadója Misztótfalusi Kis Miklós. Hozzátettem azonban, hogy a mennyiben mégis ő volna szerzője az említett ethicának, akkor bizonyára tőle való a codex egy másik darabja — a Boldog élet regulái című — is, mert az előbbi tizenkét szakos vers csak szó szerinti kivonata az utóbbi harmincz strophás darabnak. A verses ethica egymásután következő strophái a hosszabb változat 1, 4, 5, 6, 16, 18, 21, 22, 23, 27, 29, 30-dik számú versszakainak felelnek meg. Mielőtt e hosszabb variáns közlésére térnék, egy pár tájékoztató sort bocsátok előre.

Azt hiszem, hogy ha elfogadjuk azt a föltevést, hogy a régi naptárak közleményeit, még a verseket is, a kiadó írta, akkor hamarosan nagyon meg fog szaporodni régibb irodalmunk verselőinek száma. Felületes elbírálással ezek közé sorozhatnók (noha Szinnyei Magyar Írókjában nincsen megemlítve) Neubart Jánost is, a kinek 1698-diki lőcsei naptárában, mely Brewer Sámuelnél jelent meg, egészen jól folyó verseket találunk arról a kérdéstről, hogy milyen esztendő várható, ha a karácsony ünnepe vasárnapra, hétfőre stb. esik. Ugyanott *Prognostica perpetua* felírással az

egyes hónapokra vonatkozó jóslások is versebe vannak foglalva. Az 1696-diki Neubart-Brewer-féle lőcsei kalendáriumban pedig »Az esztendő 4 kántorinak astronomiai megvizsgálása« czímen a négy évszakra vonatkozólag olvashatunk kötött formájú elmélkedéseket, melyekkel tárgyuknál és erkölcsi czélzatuknál fogva is bizonyos rokonságot mutatnak azok a versek, melyek ugyanazon szerkesztőnek egy 1705-ből való — Vincze Györgynél nyomtatott — debreczeni kalendáriumában várják a naptár-költészet irodalmi jelentőségének méltatóját.

Utóbbi megjegyzés az első pillanatban humorosan hangzik, de nem egészen jogosan, mert régibb költészetünkre nézve tényleg találunk a naptárakban is nem egy értékes adatot. Egyik fiatal kutatónk, König György, már közölt is néhány idetartozó érdekes megfigyelést az Irodalomtörténeti közlemények 1900. évfolyamában. Különben hogy messzebb ne menjünk, az utoljára említett kalendáriumban mi is találhatunk olyan verses darabot, mely míg hazafias czélzatánál fogva kéri a környezetből, melyben helyet foglal, egyszerűs mind irodalmi szempontból is felhívja figyelmünket. Ime:

Mely régen áll hozzád a békesség háttal,
Árva haza, sárt gyúrsz a Jákob házával;
 Mert zörgött a Christus míg feje harmattal
 Megtölt; de nem válál hozzá indulattal.
 Azért tüled elment szomorúságában,
 De nem nézvéen vétkeked meg előjött mostan:
 Tanulj magad kárán, nyiss ajtót hát gyorsan,
 Köszönd meg s adj hálát, hogy élj boldogságban.

Ide írtam a nyolcz soros versikét, annál is inkább, mert mint hihető, az illető 1705-diki naptár nem egykönnyen hozzáférhető. Báró Radvánszky Béla sajkókazai könyvtárában ugyan valamennyi érintett kalendárium megvan, de minthogy Szabó Károly az 1696-dikit és az 1705-dikit nem említi, valószínű, hogy ezek nem sok helyen kaphatók meg. Részletes ismertetésük azonban ezúttal mellőzhető, mert Dézsi Lajos úgy is ki fog terjeszteni rájuk a Régi Magyar Könyvtárhoz készített pótkötetében.

Mint az idézett hazafias ízű kesergésből és a többi versek említéséből látható, a különböző régi kalendáriumokban nem ritka a kötött formában írt darab sem. Hogy ki ezeknek a szerzője, az adatok hiányában, legalább is kérdéses. Hogy mennyire az, mutatja az a körülmény is, hogy sem Mátray Gábor, sem Jakab Elek nem nyilatkoznak erre vonatkozólag a naptárakról írt értekezéseikben. Bizonyára nem alaptalan a föltevés, hogy esetleg a szerkesztőkiadótól valók, főleg ha tudjuk, hogy az illető a műzsák társaságában forgatta tollát, de bizonyosságról csak akkor lehetne szó, ha megbízható tudósításunk volna a közszokásról. E nélkül föltevésünk nem áll eléggé biztos alapon, sőt mint egy példa rögtön

megvilágítja, igen könnyen tévedhetünk. Az 1695. és 1696-diki lőcsei kalendáriumokban ugyanis, melyek Brewer Sámuelnél jelentek meg és a melyeket Neubart János állított össze, mint említettük, egészen csinos verseket találunk a négy évszokról. Azon föltevés alapján már most, hogy a naptár kötött formában írt darabjai is a kiadótól valók, Neubart Jánosnak kellene e verseket tulajdonítanunk, minthogy azonban összehasonlítás révén tudjuk, hogy Beniczky Péter írta őket (L. Magyar Rhythmusok. Lőcse, 1728. 276. l.), tartózkodni fogunk másra ruházni a szerzőséget.

Ez a példa lebegett előttem, mikor Tótfalusi Kis Miklós szerzőségét kétségbe vontam. — Gyalui Farkas, a ki a jeles nyomdász állítólagos verseit közölte, annak ezen szavaira alapította feltevését: »Tavaly a Kalendáriumba valami verseket töttem, melyek az *Ethicát* cõprehendáltak rövideden. Ezért is megszólaltak némellyek, hogy nem ide való. Ha (úgymond) Ethicat akarunk írni, légyen Ethica; a kalendariumban egyébnek vagyon helye. Annyira igaz az: »*Mindennek tetszeni még Istenhez sem fért*«. (L. Tótfalusi K. M.: Mentség 81. l. Ujabb kiadás Gyalui Farkastól Kolozsvár 1902. 64. l.)

Kétségtelen, hogy e szavak értelmében nem tagadható írójuknak bizonyos közössége a vitás *Ethicával*, csak az a kérdés, hogy meddig terjed az. Ennek eldöntése azért sem volna közömbös, mert általa világosság derülne egy másik darabnak szerzőjére, azéra t. i., mely a V. Szolga Mihály Diariumából »Boldog élet regulái« czímen került elő az utóbbi időben s a melynek tizenkét, nem egymásután következő, stropháját iktatta Tótfalusi a maga 1697-diki kolozsvári naptárába, honnan 1903-ban az Irodalomtörténeti Közleményekben is megjelent.

A fentebbi idézetből minket főleg a *töttem* és a *cõprehendáltak* szavak érdekelnek. Minthogy egyikük sem erősíti Tótfalusi szerzőségét, de nem is zárja ki, leghelyesebb abban megállapodnunk, hogy a ki a vitás verses *ethicát* írta, ugyanattól való a »Boldog élet regulái« czímű darab is. — Maga ez a harmincz szakos vers nem egyéb, mint néhány — annak idején talán nagyon népszerű, de ma is megszívlelhető — életszabály versbefoglalása. Hogy a gondolatok, melyekkel itt verses formában találkozunk, a maguk korában mennyire közkeletűek voltak, azt legjobban mutatja az a körülmény, hogy egyebütt is találkozunk velők. Ilyen találkozást látunk mindjárt az első szak első sorára nézve, mely így hangzik: »Istent féld, ne beszéld másnak titkodat«.

Hasonlóképen inti Gaude uram is Polycarpust az Actio curiosában (Bp. 1894. 195. l.), valamint Beniczky Péter is a maga olvasóit a 9. számú példabeszédben, mely nagyon csekély eltéréssel Thaly Vitézi énekei közt is megvan (II. 12. l.):

Soha nagy titkodat
S titkos szándékodat
Ne jelentsd meg senkinek

(Magy. Rhythmusok. Lőcse, 1728. 124. l.)

A tizedik stropha harmadik sorának bölcsességét, hogy: »Mindenek ingyének élni nem lehet« Tótfalusi ilyen alakban hirdeti a *Mentség* 81. lapján: »Mindennek tetszeni még Istenhez sem fért«.

Beniczkyre és egy nagyon ismert közmondásra emlékeztet a tizennegyedik szak ezen két sora:

Mi szép színt mutat s int sokszor fekélyes
Arany is az ércz is, tudod mind fényes.

Beniczkynél:

Nem tsak arany fénylik,
Agyag is tündöklík,
Midőn a Napra szolgál.

(Magy. Rhythm. Lőcse, 1728. 159. l.)

V. ö. [közmondás]: Nem mind arany, a mi fénylik.

Ugyancsak egy közmondást juttat eszünkbe a huszonhetedik stropha harmadik sora is: »Más kárán, példáján boldog, a ki ért«. V. ö. azzal a közmondással, mely így szól: Más kárán tanul az okos. A huszonkilenczedik versszaknak a rövidebb változatban a tizennegyedik felel meg, ennek harmadik sora a hosszabb variáns megfelelő helyétől eltérőleg így hangzik: »Mint bágyadt eb szénát marhától tilt el«. Ez a fordulat szintén feltalálható egyebütt is. A Vásárhelyi daloskönyv névtelenje (193. l.) a vén emberről mondja, hogy »feleségét, mint jászolyban kuvasz szénát, őrzí«; míg Beniczkynél az idézett kiadás 165. lapján (a 74. számú példabeszédben) ilyen alakban találjuk meg:

Kuvasz szénán fekszik,
De benne nem észik,
Morog éhültt ökörré....

Az utolsó szak ezen szavaihoz: »Az előtt nyilak közt egy sem tér hozzád« hasonlót mond Gaude uram is az Actio curiosában (Bp. 1894. 192. l.), mikor így szól: »... az üdőt, a nyilat soha vissza nem hozhatni«; míg az egész strophában olvasható tanítás lényegében megegyezik Beniczky Péter Rhythmusainak egyik versebe foglalt példabeszédével, mely az 1728-diki lőcsei kiadásban a 95. szám alatt található. Az egyezés kiemelése végett álljon egymás mellett mind a két szak:

Boldog élet regulái:

30. str. Az ellőtt nyilak közt egy sem tér hozzá
Szó addig tied, míg ki nem mondja szád,
Ez legyen éltedben rövid ethicád.

Beniczky Péternél:

A' szó 'sebbe nem fér,
Villámás meg nem tér,
Repül, nints rakontzája,
A' mi volt és meg-lett,
Vissza — az nem térhet :
Mert szemérmes ortzája:
Igy ellőtt nyil vasa
Nem vonatik vissza
Mert romlana páltzája.

De nem folytatom a párhuzamos idézeteket, melyek bizonyára szaporíthatók lennének még; a szerzőség kinyomozásában úgy sem jutnánk tovább, a versek eredetiségéről pedig már az eddigiek alapján is megalkothatjuk véleményünket. A rövidebb és hosszabb változat szövegei közötti esetleges eltérések a lap alján, jegyzetben vannak elhelyezve.

II.

A másik vers, melyet alább közlök s a melyről szintén van egy pár szavam: *A jó gazdasszonyoknak dicséreti*. Ezt is a Rugonfalvi Kiss István birtokában levő codexből¹ írtam ki és azért közlöm az előbbivel együtt, mert — azonkívül hogy szintén a XVII. századból való — erre nézve is az a gyanu merült fel, hogy Tótfalusi Kis Miklósnak van hozzá valami köze. Az egész vers nyolczvannolcz Balassa-szakból áll és három részben elmélkedik a címbe írt tárgyról s a vele kapcsolatos dolgokról. Gondolatmenete és felfogása nem sokban különbözik ugyan a hasonló tárgyú daraboktól, milyenekkel a XVI. és XVII. századból származó verses adalékaink közt elég gyakran találkozunk, de azért becses darabnak mondható, mert terjedelmesebb voltánál fogva korfestő jelleme is jobban előtérbe lép. Ellentétben azokkal a gúnyversekkel, melyekben költészetünk multjának névtelenjei csipkedték és támadták (nem ritkán doronggal) a női nem képzelt és tényleges gyengeségeit, ennek a versnek szerzője oktató hangon bírálja a gyöngye nemhez tartozó felebarátait s inti őket, hogy tanácsait megszívulva iparkodjanak díszére válni nemüknek, mert csak így érdemelhetik ki és számíthatnak férjük szeretetére és becsülésére. Célját ő maga így fogalmazza az olvasóhoz intézett utószóban:

Ez kis énekemben én nem azt akarám,
Hogy a rossz gazdasszonyt, hol miben czírmolnám,
Hanem azt akarám ebben kibeszélni,
Ki a jó gazdasszony, hogy tudd megismerni.

¹ V. Szolga Mihály Diariuma 23^a—32^b.l. — A »Boldog élet regulái« című darab u. a. kézirat 133^b—134^b. lapjain foglal helyet.

Hasonló tárgyú¹ nyomtatványról emlékezik Tótfalusi Kis Miklós is *Mentség* című önvédelmi iratában a 81. és 82. lapokon [V. ö. Dézsi Lajos: Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Bp. 1899. 132. l.]. Nem részletezi az illető művet, de abból, a mit róla mond, fogalmat alkothatunk tartalmáról.²

A mű az *Asszonyokról* szolt s három részből állott, melyekben forrásunk szerint a következő dolgokról volt szó: »... az első része... az asszonyokban kivető dolgokról, az sem pedig egészen; A' második része... az asszonyoknak tisztéről; a harmadik egészen a jó gazdaasszonyokról, vagy azoknak dicséreteiről«. Ezek a részek a Szolga Mihály Diariumából való versben is megkülönböztethetők, csak nem ilyen sorrendben. Itt már az első rész nyolczadik strophájában olvassuk, hogy »Azért én most szólok a jó gazdasszonynak tisztí s hivataljáról«, a minék a másik műben a második rész felelne meg; viszont az elveszett nyomtatvány első részében foglaltakkal az alábbi versben a második rész tartalma látszik megegyezni. Egyedül a harmadik rész mutat mind a két esetben helyileg is egyezést. Tótfalusi idevonatkozó szavait már láttuk, a másik munka harmadik részének tájékoztató kezdő sorai így hangzanak:

Ha lehet még szólok
S mind igazat mondok
A jó gazdasszonyokról.

Mintha csak a Mentség szavait olvasnók: »Tehát elég vagyon benne a mit maga javára magyarázzon a jó gazdasszony«. Utóbbi megjegyzésre azért volt szükség, mert úgy látszik, kortársai közül némelyek megütköztek a nyomtatványban foglaltakon. Pedig mint kiadója mondja, abból még a jók is tanulhatnak, kerülve azokat a vétkeket, melyek amazokban kárhoztattatnak. Különben e munka már előbb is megjelent nyomtatásban és senki sem botránkozott meg rajta. Aztán meg ő már némi változtatásokat is tett rajta; a hol erősnek találta, ott enyhítette, minthogy pedig a jóról való tracta ahhoz képest rövidnek látszott, azt bővítette egynéhány

¹ Szinnyei szerint némelyek Felvinczi Györgynek is tulajdonítanak ily tárgyú művet. — Kolozsi Török István is megemlékezik egyik munkájában a jó gazdasszonyokról. V. ö. Az egyes életnek kedvetlen és káros voltáról... s az jó gazdasszonynak dicsiretiről iratott versek. (1643.).

² Hogy nem lehetett valami nagyon terjedelmes, azt mutatják a Mentségnek következő szavai: »Azzal öltársálak igyekezetemet, hogy én tsak olyan apróságot, Argirust, Tékozlót, Asszonyokról való és egyéb hijjába való históriákat nyomtatok, és nem a mint reménlették, derék könyveket.« I. h. 46—47. l. [V. ö. M. Tótfalusi K. Miklósnak Mentsége. Kiadja Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1902. 36. l.] »Derék könyveket itt hijjába nyomtatnánk, ha lehetne is, efféle aprólék debdában, a' mi oltsó, még-is inkább kapnak.« I. h. 81. l. (Gyalui kiadásában 44. l.).

strophával.¹ Itt-ott a címeket is szelidítette »úgy lévén azelőtt expresse: *Első rend a dühös ebtől származott.*« A mi önkénytelenül is amorgosi Simonidesnek az asszonyokról szóló nagy gúnykölteményét juttatja eszünkbe, melyben a Kr. előtti VII. század e nevezetes jambusköltője azt magyaráztatja, hogy az asszonyi természet rossz tulajdonságai nem egyebek, mint eredetük következményei [néhány asszony például azért fecseg annyit, mert a kutyától származott, mely szintén folyton zajong].

Hogy milyen viszonyban volt Tótfalusi Kis Miklós kiadványa a Simonides költeményével, azt nem állapíthatjuk meg, mert a szóban forgó nyomtatvány elveszett.

Tótfalusi kiadványa és az alábbi vers közötti viszony további részletei szintén ismeretlenek. Miután a nyomtatványra nézve — a tartalmat illető idézett sorokon kívül — semmi sem maradt ránk, nem állapíthatjuk meg, hogy ugyanazon műről van-e szó, vagy csak hasonló tárgyúró. Egyebekben a híres könyvnyomtató művei közül csak a »Siralmas panasz« cíművel mutat némi találkozást,² de ez is csupán a külalakra vonatkozik, mert a versformát kivéve, semmi más közösségük nincsen.

Befejezésül emlitem meg, bár talán már előbb kellett volna megtennem, hogy az alább következő verseknek e bevezető sorok fölött jelzett kora kétségtelen. A *Boldog élet regulái* is, meg a *A jó gazdasszonyoknak dicséreti* is: XVII. századbeli irodalmi termékek.

Amarra nézve bizonyossá teszi ezt az a körülmény, hogy egyes versszakai az 1697-diki kolozsvári kalendáriumban nyomtatásban is megjelentek; a másik vers huszonhatodik strophájában pedig az ismeretlen szerző maga árulja el, hogy 1689-ben írta. Mint ő mondja:

Ezer hatszáz után
Nyolczvan kilencz folytán
A' mindszenhava tájban,
Midőn gondolkodnám,
Magam mint táplálnám
Tőm ezeket summában.

¹ Ebből a megjegyzésből látható, hogy kötött formában írt műről van szó nála is.

² Ha csak abból nem akarnánk valamiféle irányban érvet kovácsolni, hogy a Szolga Mihály Diariumából való vers végén az olvasóhoz intézett strophában a *czírmolni* igét ugyanolyan értelemben látjuk használva, mint Tótfalusinak Mentség című munkájában (80. l. — Gyaluinál 63. l.), épen mikor a tárgyunkkal kapcsolatba hozott kiadványáról ír: »egy rendbéli nyomtatásunkat, mely az Asszonyokról szól, kezdvén *czírmolni*, mind az írásnak módjáról, mint continentiájáról, hozák elő; hogy az Asszonyok igen megütköztek benne«,...

A versek kiadásánál követett eljárásra nézve csupán annyit jegyzek meg, hogy mind a két darabot mai helyesírással adom ugyan, de a mennyire lehetett, mindenütt tekintettel voltam az eredeti kézirat hangtani és alaktani sajátosságaira.

Boldog élet regulái.¹

1. Istent féld, ne beszéld másnak titkodat,
Kevés szót tégy,² de jót, bár láss,³ hallj sokat,
Mindenben kelletlen ne ártsd magadat.
2. Istenben egészben, nagy bátran bízzál,
És ennek nevének hiven áldozzál,
A bűntől, mint tűztől, messze távozzál.
3. Erődben szentségben reménységedet,
Ne vessed, elveszed kevésiségedet,
Ismérjék, s dicsérjék szelidségedet.
4. Ki s mi légy tudd meg s⁴ így tudsz lenni⁵ mással,
Kell élet s becsület? Társalkodjál jókkal.
Kell elég s csendesség? Maradj sorsoddal.
5. Szeress, de inkább ne mást te magadnál,
A közjó, méltóbb jó a magadénál,
Arra vett szép kincset, földbe⁶ mért ásnál?
6. Egyenlőt, ismérőt tarts barátodnak.
Türj, engedj, bár⁷ szenvedj feljebbvalónak
Kedvezz, adj, békét hadj alábbvalónak.⁸
7. Attól félj, bár csekély, ki ellenséged,
Eröss kant eb megront gyakorta nézed,
Hajszála mutatja árnyékát néked.
8. Távoztasd ne ohajtsd a magosakot,
Alatt járj és vizsgálj alacsonokat,
Ne vizsgálj s ne csodáld az új dolgokat.
9. Nagy úrnak s koldusnak nincs együtt helye,
Mast édes, majd mérges lesz csemegeje,
Bár meleg közel megárt tűz ereje.
10. Ha tisztség, elsőség közrendből kivett,
Kedvesség, gyűlölség hiddel czélul tett,
Mindenek ingyének élni nem lehet.
11. Szeressed, kövessed a békességet,

¹ A rövidebb változatot V-vel jelölve, eltéréseit a lap alján adjuk.

² V.: szólj.

³ V.: utána: s.

⁴ V.: Ez hiányzik.

⁵ V.: bánni.

⁶ V.: földben.

⁷ V.: sőt.

⁸ V.: Adj jó és kedves szót alábbvalónak.

- Haragból, patvarból szép egyességet,
Szűlj, nevelj ne kedvelj rút gyűlölséget.
12. Ne ítélj, sőt jót vélj más életéről,
Gondos légy, számot végy magad vétkeiről,
Mert minden részt vészen szelenczejéről.
13. Hiddj is, de meglásd ne mindjárt s mindennek,
Ritka sziv igaz s hív, vizre vezetnek;
A kétszin nem kicsiny kára életnek.
14. Mi szép szint mutat s int — sokszor fekélyes,
Arany is, az ércz is tudod mind fényes
Alma szép kívül s ép — féreggel teljes.
15. Hűséges senkihez felette ne légy
Magadnak vagy másnak azzal kárt ne tégy
Utadban, dolgodban közép ösvent végy.
16. Állandó légy a jó feltett szándékban,
Légy serény keresztyén hivatalodban,
Mit kezdteél, ne késsél sietvén abtan.¹
17. Mit mondtál, fogadtál, el ne felejtsed,
Ha hittel ígértél, megteljesítsed,
Hazugság, utálság, azt ne szeressed.
18. Zürzavart, perpatvart házadból kiűzz,
Rosz népet, cselédet magadhoz ne fűzz,
Ne légyen kedledben kígyó, méreg s tűz.
19. Megutálj, ne táplálj hizelkedőket,
Mert hoznak s árulnak veszedelmeket,
Csak fényes fekélyes kedveli őket.
20. A törvény mély örvény sok költséggel jár
Elveszti perit, ki nyereséget vár;
Siratja, mert rajta mind szégyen s mind kár.
21. Költséged mérsékeljed ² jövedelmedhez
Fösvénység vagy szükség mert megkörnyékez,
Mindkettő egyenlő életnyüge ez.
22. Jó név s hír, drága ir s ³ illatozz azzal;
Hiteled neveljed igaz mondással,
Kedvet lelsz,⁴ áldást nyersz ⁵ irgalmassággal.
23. Múlólag, futólag ⁶ urak kedve jár,
Udvarban kevés van, kegyes nézd el bár,
Sok üdöd, esztendő ott töltened kár.
24. Ha kimégy házból, tégy végső rendelést,
Nem tudhadd, gondolhadd, halál hol tett lest
Idegen helyeken sirt talált sok test.

¹ V.: Restségtől sok roszt gyűl minden országban

² V.: mérsékelj.

³ V.: ez hiányzik.

⁴ V.: tész.

⁵ V.: vész.

⁶ V.: Múlóan, futóan.

25. Mint hittél és éltél, olyan lesz véged,
Ezt éri, követi ítéltetésed,
Hol öröm, vagy ürm utolsó béréd.
26. Miglen élsz s mulatsz ez rövid életben,
Ha halál nálad áll emlékezetben
Nem félhetsz, ment lehetsz az ítéletben.
27. Ha kezdesz hol ¹ mihez, végét jól megnézd ²
Észszel járj, időt várj s dolgoz úgy intézd,³
Más kárán, példáján boldog, a ki ért.
28. A tanács jó kalács akárki adja,
Szívvel vedd, meg ne vesd, bár szolgál mondja,
Sok jóval, de kárral nincs reád gondja.
29. Csak élj jól, ne gondold gonosz ⁴ nyelvekkel
Irigylik virtust, kik azt nem érik el,⁵
Sértetik, mert nyilik rózsza tövissel.⁶
30. Az előtt nyilik közt egy sem tér hozzád
Szó addig tiéd, míg ki nem mondja szád,
Ez légyen éltedben rövid ethicád.

Vége.

[Ezt műveld és élsz Luk. 10 v. 29.]

A jó gazdasszonyoknak dicséreti.

Ad notam: A musák szállása stb.

1. A jó gazdaasszonyt, ékes házi haszont, ha ki meg nem esmérted,
Senkitől, mint tőlem, csak nézd ez énekem, hamarébb meg nem érted,
És a miket rólok énekemben szólok, tudom meg is engeded.
2. A' természet dolgát vizsgáló bölcseknek mélységes tudománya
Valamit lát, hogy ép, s valóságban egész, azt ő mind jónak valja,
De a jó erkölcsöt tanító mesterek regulája tagadja.
3. Hogy pedig elmédben e két dolog felett jobban eligazodjál,
Nem teremte jobba Isten a szép pávát a rút sertés marhánál,
De mégis az egyik a sártól irtózik, a másik ott hever s mászkál.
4. Ismét az a tarka czifra tollú banka mint szeret ganés fészket,
A kis madárákkal élő füles bagoly nem szereti a dögöt;
E szép s rút állat közt mennyi különbség van, ha megvizsgálod őket.
5. Igy az asszony népben ne forgass elmédben semmi jót szép személyből,
Haszontalanságot ne gondold bár rólok alacson tekintetből,
Mert mindenikének dicséretességek származik elméjékből.

¹ V.: utána: s.² V.: jól megnézd végét.³ V.: Darabot tyúk elvét az morsalékért.⁴ V.: gonosz.⁵ V.: kik nem érhetik el.⁶ V.: Mint bágyadt eb, szénát marhától tilt el.

6. Ezeket csak azért beszélem, hogy megértsed ez írásom summáját,
A jó gazdasszonyt miről esmérhesd meg, ki érdemel laureát.
De minthogy a rosszak neked sem kellenek, a jókról hallj egy nótát:
7. Én erre szentírást nem hozok, csak folyvást fogok a feltett célhoz,
Mert az nem én dolgom, csak Istené tudom, melyik ért a szentséghez,
Nem a Máriákat, hanem a Mártákat szabom én ez énekhez:
8. Azért én most szólok a jó gazdasszonynak tisztí s hivataljáról,
Ki jó gondot visel férjéről s magáról, cseléd s háza tájáról,
Nem egész férfiú ez, ki ennek nem kedvez kis fogyatkozásáról.
9. Nem tartja ez férjét, nézd el bár elméjét rigót ijesztő váznak,
Melynek a madarak, midőn üres hasok tetejére rá szállnak
És oztán meg tudván, hogy nyelvek nincs nyilván esznek s reá ganélnak.
10. Tudja a jó asszony, hogy ő csak alacsony férje böcsüje nélkül,
Kit ha minden módon ő magához nem von, fél, hogy ő tőle el hűl,
És oztán éltében nem férhet kedvében s marad reménytelenül.
11. Azt is fel nem tőtte, hogy neki is teste áll férfinak részéből,
Azért ő felette Isten nem emelte s nem is függ beszédétől
De meggondolkodik, hogy urának illik süveg nemcsak hidegtől:
12. Soha ennek nyelve férje ellen kelve senkitől nem hallatik,
Ha mit mástól hall is, sajnálja még azt is, s rajta igen bánkodik,
Hogyha pedig lehet, rossz hirt is eltemet, mert néki sem jól esik.
13. Nem nyitja úgy száját, férjének orcáját, hogy azzal megpirítsa.
Vendég hallatára nem morrog urára, akkor nem is búsítja;
Hogyha mi nem tetszik, inkább várakozik, vagy csak titkon megsúgja.
14. Ha hirtelenségből, vagy búsult elméből férje más ellen szól is,
Nem feccsenti azt ki, hogy abból jöjjön ki, netalán majd halál is
Sőt Abigaillal¹ megbékélnek azzal, még tyúkkal, kalácschal is.
15. Ha indul haragra, nem szab ő urára csufundáros titulust,
Maga mérsékelve száll csendes elmére, mert szereti a virtust,
Tudja, hogy a dagály ártalmasb akadály, mint a részegítő must.
16. Nem hívja Jánosnak, Lukácsnak, vagy Pálnak, midőn őtet szólítja,
Te s tu beszédekkel, vagy a mi ezekkel egyez nem szomorítja,
Ellene nem dül-fül, nem is nőzi rútul, sőt soha meg nem szidja.
17. Noha nagyon olykor, hogy férfiat a bor, ha jól iszik, meghatja
És akkor oly kárát, kit hon esetnek lát, szóatosan nem állhatja,
Akkor szép szavával vagy hallgatásával férjét lecsillapítja.
18. Nem áll néki feljebb, hogy a fitető eb már megötte a bélest,
Ha férje dorgálja, csendesen meghallja, nem szól kilenczedfelest,
Az ő morgásáért, nem von urán tallért sem ispán, sem esperest.
19. Ha eszében vette, hogy a férjét érte valamely felől rossz hír,
Ő sem vigad akkor, bár legyen közel bor, de szívében csaknem sír;
Míg pedig férje víg, ő sem komor addig, de vidám elmével bír.
20. Ha férjére szólnál, nagyobb mérget annál nem adnál innya, s enni,
Kész volna ő azért ontani mindjárt vért, vagy veled törvénykezni,
Inkább hogyha lehet, az ily rossz hírt-nevet uráról ő lekeni.

¹ Abigail históriájára nézve v. ö. Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár 144., 319., 323. sz.

21. Akarja honnlétét, de ő távol mentét búsult szívvel ohajtja,
Éte sem jóízű, míg férje meg nem jó s fejét térdére hajtja,
Midőn pedig megjött, eleiben kifut s az Istennek hálálja.
22. Gondja volt ő néki, bár nem mondta senki ura vacsorájáról,
Mert van étek főve, tyúk, pecsenye sütvé s bort hoz a kamarából,
Ha pedig ott nincsen, hozat ő majd pénzen az úr korcsomájáról.
23. A fáradság után megnyugotja oztán sok gonddal élő férjét,
Nem hagy a szolgálóktól, sem a szolgálóktól esni semmi zerétét.
Párnái mind tiszták, derekalji puhák, töltött belé lúd pelyhét.
24. Ő kétszer hat napon, vagy minden szombaton férje lábát megmosja,
Ha van szolgálója, annak parancsolja, hogy azt el ne mülassa,
Ha pedig főasszony, parancsol nagy gyorsan, s lészen arra inasa.
25. Igy keresi kedvét, ha szereti férjét urának a jó asszony;
Sőt ha nem szereti, úgy is elköveti, hogy jó híre maradjon,
Mert a becsületnél s a csendes életnél nincs nála nagyobb haszon.
26. Férje távollévén s vendége érkezvén, vélük egy székét nem ül,
Hanem magánosan, külön való padon, de mégis asztalnál ül,
Kivált ha ifiú rend, ki házához menend, mert gyanúságot kerül.
27. Ha pedig a vendég úgy érkezett, hogy még az urát otthon érte,
Komor szint nem mutat, néki azzal útát nem ad, mert észrevette,
Hogy urának kedves, véle esmeretes s őtöt azért kereste.
28. Kelletlen vendégek oda hogyha mentek urának kedve nélkül;
Minthogy sokak vannak, kik hasat hizlalnak minden szemérem nélkül,
Hosszú konyhát nem üt, hanem tyúktójtást süt s maga dologhoz készül.
29. Senki háborgások, hogy azt tudják mások ő miatta nem hallja,
Mert a perlekedést, urával versengést ő szívéből útálja;
Inkább férje szavát, ha beszél is hibát, mindenkor helyén hagyja.
30. Tudja, hogy olyankor, mikor férje komor s kedvetlen a sok bajtól:
Jól meg nem fontolja, hanem csak kiszólja, vagy esik jól vagy nem jól;
De lészen még olykor, hogy férjének akkor ő is bátran panaszol.
31. Nála van a tudás, hogy a szó folytatás nem egyéb csak fántom-fánt,
Azzal ő nem használ, ha többet boronál, a mennyit az ura szánt,
Kit férje fontolván, dagályát elhagyván azután ily dolgot bánt.
32. Ha mi félszégességgel, vagy mi betegséggel férje látogattatik,
Nem búsítja azzal, hogy az Isten által bűnéért verettetik:
Hanem éjjel-nappal szorgalmatossággal mellette forgolódik.
33. Halálban sem hagyja, ha Isten úgy adja, hogy ő maradjon utól,
Mert kötelessége, nemcsak embersége kényszeríti tudja jól;
Azért immár pennám, ha rendit meg tudnám a második részről szól.

Második rész.

1. Hallátok asszonyok,
Fő rend s alacsonyok,
Mi lön itt a tanuság:
Hogy férjetekek dolga
Tisztetek főbb gondja;
Ha bennetek van jószág.
Nem jó gazdasszony az,
Hanem inkább csak gaz,
A ki ezeken túl hág.
2. A másod rendbéli
Hivatalja s rendi:
Ez a jó gazdasszonynak
Mely csak magára néz,
Mert különben nehéz
Őtöt tartani annak,
Hogy míg van ideje,
Csinosan viselje
Gondját önön magának.
3. Orczája rút mocskos,
Keze, nyaka szurkos
Nincsen ő néki soha;
Ha messze is a víz,
Nem kell oda sok pénz,
Elmegyen ám ő oda.
Ne gondold, hogy féljen,
Mert többször nem léssen
Vízözön, Isten mondta.
4. Ha ágyból felkelhet,
Vagy lábán elmehet,
Elmegyen ő vízhozni.
Ha pedig főasszony,
Szolgálója vagyon,
Nem jár ez harangozni,
Hoz épen helyére,
Tölt is a kezére,
Nem sajnálja tekőzni *(igy!)*
5. Sok lúg jár a haján,
Nem hagyja a nyakán,
Hogy a mocskok megasszon;
Inge gallérára,
Vagy csipkés fodrára,
- Hogy onnat szenny ragadjon.
Megsurolja torkát,
Nem félti a markát,
Hogy bőri felszakadjon.
6. Nyaka, ha fehérlik,
Tudja, hogy úgy illik
Azon a veres kláris,
Mert a csinos testtel
Gerjeszti embert fel
Még a koros személy is.
A szép fehér nyakra
Nem kár bizonyjára
Még a szép arany láncz is.
7. Körmei sem nagyok,
Mert tudja, hogy azok
Nem jók szőlő kapálni;
Minden héten kétszer
Elszedi azt késsel,
Nem tartja fazék vájni.
Nem varas a testje,
Mert tetű nem ette,
Hogy azt kelljen vakarni.
8. Nem szól az orrában,
Mert nem sült meg abban
A megpenészült piszok.
Senki azt ő róla
Igazán nem mondja,
Hogy ő szortyogása sok.
Még azt is gyűlöli,
Mikor a cselédi
Köhögők és hákogók.
9. Kaczagva ritkán ládd,
Hanem ál-orczád
Vagyon ábrázatonod;
Vagy játékos medve,
Mely volna megkötte
Játszadoznék, vagy majom:
Még akkor sem harsog,
Hanem csak mosolyog
A pirosult ajakon.

10. Minthogy teste csinos,
Azért ő is megmos
Minden fehérő gúnyát.
Nem hagyja, hogy a szenny
Úgy fogja meg mint enyv,
Nem szereti a rusnyát,
Ki szapunak való,
Lészen annak forró,
Ha talál valahol fát.
11. Azt sem ládd felőle,
Hogy ő bortól telve
Böfögne, csuklándoznék,
Nem fél semmit attól,
Hogy a sok italtól
Homlokka tűzben esnék;
Nem is iszik annyit,
Hogy azért egyet is
Valaha tántorodnék.
12. Nem irtózik attól,
Hogy keze hamutól
Szertelen meghasadoz,
Vagy a víz hidege
Miatt gyenge körme
Erősen¹ megdagadoz;
Vagy a sulyok nyele
Gyenge tenyerére
Megpuffadt hólyagot hoz.
13. Nem hagyja, hogy testét
Szívja piros vérét
A koboz nyakú féreg;
Készebb messze menni,
Mintsem elszenvetni,
Hogy csak egyszer csipné meg.
Sőt ugyan irtózik,
Ha más vakarózik,
Mintha őt sértené szeg.
14. Nem hagyja szép gyolcsát
Vékony potyolatját
Szappanyozó víz nélkül,
Nem félti a kúttól,
Hogy meg nem kél attól,
- Hoz ő más vizet messzül.
Bár legyen a szappan
Drága, de ő abban
Hoz, nem marad a nélkül.
15. Inge vagyon számos,
Kiket mikor megmos,
Akkor is van ő másban,
Hogy őt pökte minden,
Nem ül mezítelen
Száradtáig a kasban,
Mert elég kenderet nyőtt,
Melyet midőn megszőtt
Nyert pénzt is a vásárban.
16. Ha pedig ő nem szőtt,
Mert főasszonyyá lőtt,
Van ott elég Frajczimmér,
Készítnek ők kenderet,
Ha éreznek embert,
A ki parancsolni mér;
Nyövik, tépik, fonják,
Takácsnak úgy adják,
Mikor arra jut a szer.
17. Senkit ő asztalnál
Többször az uránál,
Ha lehet, meg nem tekint.
Ha tekint is okkal
S igen helyes móddal
A szép tisztesség szerint,
Szemével nem kótyáz,
Inkább arra vigyáz,
Férje, ha valamit int.
18. Leülésben később
Felkelésben előbb.
Nem vár ő pohár folyást.
Ha pedig főasszony,
Elől mosdik másón
Nem vár sok kínálkodást;
De ha méltóságosb
Társa vagyon nagyobb
Annak enged első pást.

¹ Eredetileg: szertelen, de fölőbe írva: erősen.

19. Arra is van gondja,
A szakács mint adja
Fel a megkészült étket,
Ne csak tövel-hegygyel,¹
Hanem helyes renddel,
Ne ejtsen hibát s vétket.
Hogyha szakács botlik,
Inas szólíttatik
S megizeni ezeket.
20. Ha kedves a vendég
Tudja, hogy nem elég
Leves éték asztalnál;
Hanem hozat rákot,
Vagy ama szép fánkot,
Gesztenyét is ha talál;
Hogyha szükség lészen,
Csak konyhára izen,
S pástétom is előáll.
21. Ő a víg lakásban,
Ha szökdösnek tánczban,
Magát meg nem kínálja,
Hanem csak módosan,
De nem haragosan
Egy kevéség elvonja.
Ha kényszerítetik
S férjének is tetszik
Fordulni sem sajnálja.
22. Ha mikoron beszél
S tisztességes személy
Az ember, a kivel szól,
Nem tapod előtte,
Hanem ha letötte
Lábát, odanyomja jól:
Ott nem terjegeti,
S azt nem sepergeti
Lábaival ő sehol.
23. Nézd el bár két kezét,
Nem tépi az ingét
Soha beszéd közben,
Ujját nem facsarja,
Ajakait nem rágja,
- Nem bávadoz az égben,
Hanem minden tagja
Helyben vagy on rakva,
S tartja őket csendesen.
24. Hogyha mi rossz hírt hall,
Nem gondol ő azzal,
Hogy azt mások beszélnek.
Hozzá keveset szól,
Mert tudja azt ő jól,
Hogy abban kevésellik (?).
Hanem ha végtére
Látja, hogy üdöre.
. . . jan (?) bé teljesedik.
25. Gyűlöli a morgást,
Útál átkozódást,
Trágárságot nem beszél,
Ha mástól hallja is
Elfordul akkor is;
Sőt még csak attól is fél,
Ha gyermeki mondják,
Hogy másoktól hallják
Köztök vereségre kél.
26. Éte mértékletes,
Italban nem hires,
Az álomért nem hal-vész.
Meghall kis suttogást,
Ajtó csikorodást,
Füle mindenekre rés
Ha egyszer szólítják,
Többször nem unszólják,
Talpra állani is kész.
27. Az ő hortyogását,
Ágyban bugyogását
Szolgálók nem nevetik:
Elébb mindazoknál,
Kik vadnak az háznál,
Hidjed, hogy le sem fekszik.
Hanem ha nyavalya
Érkezik reája,
Úgy kételenítetik.

¹ V. ö. Arany J., Toldi II. ének 8. str.: »S tövel-hegygyel össze hagyja a cselédet.«

28. A felkelésben is
Nem éri senki is,
Hogy nap a hasát sütné;
Avagy rágódását
Nem várván virradtát,
Hogy ki szemére vetné.
Magát úgy viseli,
Hogy még az angyali
Khorus is megszeretné.

29. Az ilyen gazdasszony
A háznál jó haszon,
Ha méltóságra ment is,
Mert az ő eszével
Ékesítették fel
Még a külső cseléd is.
De ezt hagyom ebben,
Mert megírák rendben
Magaviselését is.

Harmadik rész.

1. Ha lehet még szőlők
S mind igazat mondok
A jó gazdasszonyokról,
Ki gazdasszonyságot
Jóllehet nem hozott
Az anyjának hasából,
De mégis lél módot,
Mint viseljen gondot
Az ő házatályáról.

2. Mert azt ő egészen
Kivül-belül épen,
Tisztán s fehéren tartja;
Hasadozott falát,
Leomlott tapasztát
Kevert mésszel bécsapja;
Szeméttel megtelni
S pusztulásra kelni
Semmiképen nem hagyja.

3. Tudja, hogy a tűzhely
S kemence kéménnyel
A háznak legjobb része;
Annak kürtőjéről,
Kémény- s cserényéről
Függő korom nem néz le;
Mert őt az ijeszti,
Hogy tűz megemészti,
Nem bírák büntetése.

4. Abban sok az edény
Mind nagy és mind kicsiny
Polczon, szegen, fogason,
Kiket tart csak díszért,
Kit házi szükségért.

Ki fa, ki cserép, ki ón;
Abrosz, kendő, kárpit;
De ki tudná rendit.
Van sok türedék vászon.

5. Ezek mind fehérek,
Szennyben nem hevertek,
Nem is fogta meg a füst;
Mert az ő számokra,
Megtisztulásokra
Meghevült sokszor az üst,
Hogy meghassa a víz,
Nem kell arra nap tíz,
Ha járta is négyes nyüst.

6. Nem csak ruhájának,
Hanem fazakának
S tálának is lesz ott víz.
Jó ízűt nem eszik
Abból, ha megérzik
Rajta kozmás lencse íz.
Elhitte ezt nyilván,
Hogy nem szép kalányán
A lisztes kása csiriz.

7. Mosva rakja szegre,
Nem telik meg rendre
Mosatlannal pad alja,
Mert félti attól is,
Hogy kedve nélkül is
A komondor megnyalja,
Fejét belédugván
S házból kiindulván
Az ajtófélhez csapja.

8. De nemcsak tál s kalány,
Hanem mind boros kân
S mind pohár nála tiszták.
Minden edényekkel,
Kiket ez ház visel:
Tekenők, csészék, szíták;
Mert láthatsz olyant is,
Kinek csebrén ma is
Vannak tavalyi tészták.
9. Ha tiszták edényi,
Gondja vagyon néki
Szorgalmatosan arra,
Hogy a hol mi állott,
Van-e most ugyanott,
Vagy eresztették lábra,
Mert mit hová tesznek,
Néha azt nem lelik
Ugyanott harmad napra.
10. Minden eszközt felhány,
Ha nincsen még hijány
Ládában kamarában;
Nem fundál csak ezen,
Hogy elég van minden,
Mert hordnak az udvarban,
Hiszi, hogy nincs annyi,
Hogy el nem tud fogyni,
Ha kimélés nincs abban.
11. Számán tudja a pénzét,
Eljárja a pinczét
Borait megvizsgálja,
Melyik van szénültig,
Vagy hány vagyon félig
S szádjait mind találja;
Mindenkor kolcsárra,
S borhozó szolgára
Bízni nem akarja.
12. Elmégyen majorba,
Elmégyen akolyba,
El a gabonás házba;
Megvizsgálja néha,
Hogyha tékozolva
- Nem nyúltak a rakásba.
Ha lakat felvetve,
Vagy csalul van téve
S nyúlhatnak a szűszékba.
13. Igyekezvén arra,
Hogy ne legyen kára
A prófont házban is jár;
Túrót, mézet, vaját,
Szalonnát és sajtot
Megnéz, ha nincs benne kár,
Mert néha hirtelen
Nem vett kárt eszében
Sem tisztartó s sem kolcsár.
14. A tyukász házat is,
Ha gyakorta nem is,
Meglátogatja néha,
Megnézi, ha bővül,
Avagy meg nem szűkül
Majorságból a konyha.
Tyúk, lúd, pulyka, récze,
Nézi, ha felérte
Mennyi költ rá gaboña.
15. Néha mikor búsul,
S házából kifordul
Letekint az udvarra,
Ha lát gané dombot,
Vagy szemétből halmot,
Feddődik a szolgákra.
Kiviteti sokszor,
Nem bízza mindenkor
Csak az udvarbiróra.
16. Gyermeki ha vannak
Egyikét is annak
Nem hagyja tudatlanul,
Ha talál oskolát,
Nem szánja a summát;
Nem neveli parasztul.
Nem tartja csak otthon,
Hanem vagy szeget von,
Vagy emberséget tanul.

17. Azok ha leányzók,
Úgy is roszt hajlók,
Gyakor vigyázás nélkül;
Tudja, ha szüntelen
Pásztorok nem lészen,
Növényeknek nem örül,
Kiket nemcsak ruház;
Hanem van varró ház;
S nem hagyja nőni restül.
18. A frájczimerektől
S belső cselédektől
Szorosan számot vészen,
Kinek mi dolga volt,
S járása kinél volt,
Immár mi dolga lészen.
Fogás, varrás, seprés,
Csipke, recze kötés,
Ha van elég kezeken.
19. Azt is ki tanulja,
Ha valaki járja
Titkon a frajok házát,
Rost társalkodásnak
S ifiakkal szólásnak
Ne valják gyalázatját,
Még öreg asszonyra
Sem bízza mindenhá
Azoknak éppen gondját.
20. Szakácsra sem bízik,
Hogy ételnek ízt
Mindenkor reá hagyja,
Hanem konyhára lát,
Szemléli munkáját,
A húst mint abárolja;
Savát, ízt, szerit
Avassal és levit
S menni légyen a borsá.
21. Magában elhiszi,
Hogy más azt nem viszi
Ő helyette úgy végben,
Hogy fogyatkozása,
Avagy kárvallása
- Valamiben ne légyen.
Mert (ne idegennek, de)
Maga szemének se
Mindenkor higgyen.
22. Jó gazdasszony ám ez,
Ki tud mindezekhez
S nem szeret rút tékozlást.
Jót követ magától,
Nem él rost példából,
Távoztat tunyálkodást,
Nem ér ez szükségét,
Nem kap vereséget,
Nem érdemel korpázást.
23. Ezt a főasszonyok,
Hogy jó gazdasszonyok
Legyenek, úgy tehetik,
Ha lészen jó eszek
És vigyázó szemek,
Mert hozzájuk ez illik;
A ki pedig szegény
S két keze nem serény,
Az állá is felkopik.
24. Hátra még sok vagyon,
Mit a jó gazdasszony
Háza táján kövessen.
De nem csak írásra,
Hanem jó példára,
Magától is siessen,
Mert bizony nagy szükség
Éri őt: szegénység,
Ha szeme nem lesz résen.
25. Ha kik így viselnek,
Míg világon élnek
Házi gazdasszonyságot,
A rosszak irigylük,
De ők megérdemlik
Bizony a méltóságot.
Kik ezek? Ha tudnám,
Bizony nekik adnám
Mostan a primusságot.

26. Ezer hatszáz után
 Nyolczvan kilencz folytán
 A mindszenhava tájban,
 Midőn gondolkodnám,
 Magam mint táplálnám,
 Tőm ezeket summában;
 És egy jó asszonyért,
 Ki mindezekhez ért,
 Irám egy kis czellámban.

Vége.

Author ad lectorem:

Non mihi fert animus matronam carpere segnem,
 Provida, sed rerum dicere, quae sit anus.

Azon magyarul:

Ez kis énekemben én nem azt akarám,
 Hogy a rossz gazdasszonyt, hol miben czírmolnám,
 Hanem azt akarám ebben kibeszélni,
 Ki a jó gazdasszony, hogy tudd megismerni.

Közli: BAROS GYULA.

GUZMICS IZIDOR LEVELEI FARKAS JÓZSEFHEZ.

(Második közlemény.)

XV.

Farkasnak Guzmics.

Vettem leveledet — a' szíveségnek özőnében uszó levelet! —
 Olly nem nehéz volna tehát Győrből Pécsig az ut! Ha madár volnék,
 Jóskám, s ha nem repülve is, mint az, de olly könnyed testtel, millyennel
 az lebeg a' lég' folyamán, csak ugyan sebes léptekkel hagynám magam
 után Győrnek bonczolt falait. De szekérben, mozdulatlan, mintegy lebilin-
 cselve ülni, 's így több napokon által, nyughatatlan testemnek, 's vérem-
 nek, 's azért lelkemnek is türehetetlennek látszik. De te olly változandó
 tárgyokkal örvendesztetsz előre, melyek a' leghosszabb utat is rövidde
 tudják tenni! Igaz, Baronyát már kétszer festette nékem a' Tud. Gyűj-
 temény, 's az utolsó festés kellemetesbbé tevé azt, mint az első; ugy
 kell hinnem, hogy a' természet még kellemetesbben fogja azt előmbe

hozni. De csak még is félek a' huzamos szekerezéstől: távol képzelem magamnak a' Baronyai szállásokat egymástól: te tehát közelítsd azokat egymáshoz, hogy képzeletem csaljon-meg. Elfogadom tehát tett plánodat, azzal a' csekély változtatással, hogy, ha lehet, István' ünnepét itt Pannónia' hegyén tartsuk veled együtt. Hiszen ez az ut Tihanytól neked semmi-ben sem fog kerülni, lovaidat nyugtassd az alatt Tihanyban, az ott lévő Administrátor fog alkalmatosságot adni hegyünkig. Innen osztán utnak eredünk Tamás barátommal ki velem együtt Pécsről Bácsba szándékozik annyának, 's atyafiainak látogatásokra.¹ Addig is, ha lehet, ird-meg jösz-e Szent Mártonig; vagy szándékod csak Tihanyig vagyon? Mi István után tüstént megindulunk Tihanyba; itt reád bízunk magunkat, hogy vezess arra, merre szebb is lesz, kevesebb költséggű is. Addig Isten veled.

Pannonia' hegyén Maj 17kén 1823.

Szegény Dér Győrről nyomorog, 's alig ha búcsút nem vesz ez árnyék világtól. Imádkozz érte.

XVI.

Kedves Jóskám!

Hadd kerüljessék egymást leveleink, sziveink bizonyosan annál közelebb járnak egymáshoz; azoknak tévelygéseik nyilván tanúi ezek' állhatatosságoknak: nem tévelyegnének, ha színlett gondosságból iratnának. — Igen is Jóskám, bár mi nagy unalmamra legyen csak egy napi utazás is, eltökélém magamat a' Pécsi útra, egyedül a' te kedvedért. Ezt már egy a' te utólsódnál későbbi levelem elég nyilván megmondá teneked. A' te gondod lesz, barátom, hogy az utazást minél kevesbbé unjam-meg: t. i. ha te István' ünnepére sz. Mártonba hajtatsz — ez azért is jó lesz, hogy tovább lehetünk együtt — ha az utban rövid statziokat teszünk — mert a hosszú vesztég ülés türehetlen nekem; — ha nálunknál nagyobb uraktól, legalább finnyásoktól megmentesz, kiknek különösen terhes, hosszú, 's még is savatlan asztaloktól irtódom. Tovább pedig Pécsnél menni semmi szándékom, semmi kedvem; hanem ha egy szomszéd faluba, jó barátodhoz kívánsz vezetni. Különben nálatok két napnál többet tölteni nem fogok; nem tölthetek: September' 8kára Sopron' vármegyébe vár testvérem. Szalai utunkból semmi sem lesz, mert a' ki nélkül épen nem akarok oda menni, nem jöhet. Ugy is elég lesz Tónát Baronát egyhúszban megjárni. — Kazinczyval folytatott levelezésem csupa religionáriává vált; már két levele tömve e' tárggyal; kár, hogy ezzel a' szép lelkű férfival a' Pataki ref. collegium időnek-előtte megutáltotta a' theológiát; kétség kívül abban az időben még a' Pesti Vniverzitás is hasonló benyomást fogott volna tenni a' hason lelkű ifjában. Ő azonban szép vallásos érzésű embert mutat magában. Szegény

¹ Kovács Tamás József, később pannonhalmi főapát, akkor a keleti nyelvek tanára Pannonhalmán.

Pap Istv. Prédikátort, úgy hallom, a' Superintendentzia Pestre cztálta sz. szék vagy zsinat elébe! szép szabadság — a' papiroson! — Ez az oka, hogy Ideáját nem bántottam; és az, hogy Kovács Prof. megelőzőtt.¹ Most többet nem fecsegek, hogy maradjon utra való is. Elvárlok, 's csókollak

Izidórod.

Pánnonia' hegyén Jul. 6. 1823.

U. I. Egy jó barátunk a' Kánoniát, másik a' Koporsót várja. Értem Horvát Endrét, és Dér Engelbertet. Imádkozz mind a' kettőért.

Unokád eránt mind eddig nem tettem szót. Ha el jössz, István ünnepén magad szólhlatsz Farkas bátyáddal, most is ő a' Director.²

Még nem pecsétlém e' levelet, hogy a' tiédet veszem. Barádságod felmúl mindent. István-napra elvárlok tehát. Horvát Urat tisztelem. Végh Bazil igen derék ifjú;³ úgy hiszem, ha ki fogja Regens Apát úrtól kérni, elviheti. Én már Ballai Valernek, igen derék tanítványomnak megígértem, hogy velem viszem. Annál jobb, hogy ketten lesznek: ők talán tovább akarnak Pécsett mulatni, mint én; 's azért együtt mikor akarnak, visszajöhetnek. Te engem Tihanyig vissza késérsz, úgy e? Horvát Ur lovairól otthon gondolkodjék; nálunk a' kedves vendégnek lova is kedves.

XVII.

Pannon' hegről Sept. 18. 1823.

Jóskájának Izidór

Istentől minden jókat.

Siklóson kezdted, 's Pécsett végzetted leveledet örömmel olvastam, annál nagyobb, hogy pajkos kérésemnek olly nagy alkalmatlanságoddal is engedté. — Batináról, minden intésed nélkül is fogtalak volna tudósítani, ha oda úgy érkezhettünk volna, mint óhajtánk; de különben történt. Ezt hogy megérthessd, ime további utunknak folyamotja; melyet uti-könyvemben mennél rövidebben annál homályosbban jegyezve találok:

Aug. 29kén, nagy nehezen válván el tőled, olly szándékkal folytattuk déleesti utunkat, hogy még az nap Batinára érjünk, mennél korábban ált akarván tetetni magunkat a' Dunán. Mentünk mi az előttünk jól hosszan elnyult hegyeknek; 6 óra tájban megkapattunk egy faluban, és jó reménységgel tovább indultunk; már a' hegyek alatt mentünk, hogy kezdett setétedni; Tamás bizott, hogy csak a' hegyen kell ált törtetnünk, 's egyenesen Batinára bukkanunk; de már igen elsetétedett;

¹ Kovács Mátyás, egri egyházmegyei pap, pesti egyetemi tanár munkája, mely Pap Ideájával foglalkozik: »Barátságos értekezés a vallási egyesülés ideájának szerzőjével«. Pest, 1823.

² Farkas Vincze György (1784—1849) 1823-ban a pápai gimnázium igazgatója volt.

³ Végh is nyilván pécsi fiú volt.

az óra nyolcz volt, 's mi még is csak a' hegy alatt léptettünk, szerencsénkre mellettünk egy canalis volt mindehol, úgy hogy az utból ki nem térhettünk. Most már örömet megakadtunk volna, akármi csárdába, minthogy fő feltételünk volt setétben nem utazni. 'S im egy csárda, közel, mint utób tudtuk-meg Darázshoz. Itt megszállánk; és Isten segítségével lenyugodtunk. Más nap már $4\frac{1}{2}$ óraker kocsin voltunk, és Batinára 7kor értünk; a' Duna partján jó egy órát várakoztunk; innen pedig Bezdánban felestekeltünk. N. Milititsen ebédeltünk; innen a' sok szállás között estvéli 6 órára Bajmokba értünk, Tamásunk öccséhez; ez a' fáradhatatlan fiatal plébános az egész plébániát igen jó izléssel rendelte-el; kertje ebben a' pusztában paradicsom gyanánt tűnt szemembe; mely bátor csak két három esztendő, már is igen kellemes. Innen Tamás tisztességes öreg annyával, ki vévén elérkezése hírét kedves fijának, már más délre a legforróbb nap alatt nem gondolván agg és beteges napjaival, Szabadkából itt termett Bajmokon, hétfőn reggel Szabadkába utazott; hová követtem én is öccsével September 2kán. Itt hasztalan javalták Ujvidéket, Szegedet; én el voltam tökéltre tovább egy toppot sem menni. Ugyan azért September 3kán vissza fordítánk rudunkat; 's ebédet Bajmokon evén az estvét Madarason töltöttük. Ezt az utat Girck kedvéért tettük,¹ ki megértvén e' tájon létünket, Nehibával együtt Bajmokra rándult, de minthogy ott nem kapott bennünk, utját tovább folytatta. Csak ugyan még Madarason kaptuk őket; és az estvét igen vigan tölténk velek. Innen utunkat Kalocsának vevénk; hol hamarjában megtekintvén az Érseki várt, a' seminariumot és templomot; Paksnak mentünk, minekutána a' Duna hátán két óráig lebegnénk. Innen Fejérvárnak, 's haza. És így, barátom, mi már Sept. 6kán hegyünken voltunk, 's azzal az erős fogadással fekvénk-le, hogy ez volt az utolsó utazásunk. Ezt nagyból most; folytában többet fogok utunkról írni. — Öcsédről irtam Farkas bátyádnak, de ő a' nélkül hogy felelt volna, Budára ment, hogy kezéből a rheumát kiferedje. Jöjjön öcséd Isten nevében, october végével, minthogy addig már semmi bizonyost nem írhatok; majd csak jut neki valami; Farkas Farkasról el nem feledkezik. — T. Burgits cottáji már munkában vannak, de most még nem küldhetem. Öleld szeretettel nevemben a' Pécsi jókat. Szegény Horvát barátunk! mely hijában sietett! De bocsásson-meg: nyughatatlan szer a' barát, ha fészken kívül van. — Ballai Valért köszöntöm, 's izenem, hogy a' kötésre annak idejében honn legyen. — Én Sept. 21-kén indulok Bátyámhoz, 's vagy két hetet nála töltök. A' Mélt. Püspök itt, ordinál; e' levelet emberére bizom. Csókol Tamás, és a' többi tisztel. Nem Elek' disznait, hanem a' mesteréit hajtottak-el.

¹ Girck György, akkor kalocsaí theológiai tanár, később pécsi püspök, Guzmicsnak Pesten iskolatársa volt.

XVIII.

Barátom, Jóska!

»Lám magyar is csálhat, nem okosság annak is hinni« mond ezt Horvátnak, mond neki, és tépd-meg, — nem-tépd-kí bajuszát, hogy olly csufosan csalt-meg. Vagy talán trucczolni akart, 's azt bosszulni-meg, a' mit mi Pécssett cselekedtünk; 's a' mit nem cselekednünk tovább nem lehetett? Most bánom, hogy vagy csak házánál is voltam. Mint szerethetne az bennünk annyira, a' mennyire mondja, a' ki fél órányira lévén tőlünk bennünk látni nem akar? Vagy csak ugyan neheztel? Ugy azt is, hogy neheztel, jöt volna fel megmondani, hogy megkérléheztünk volna. De hiszen levelében már nem neheztelt. No várj! ha én a Pécsi TETyőN¹ leszek is, ha megyek feleje! — De még az a' te öcséd is legény ám! A' hozzám szőlő levelet Ravazdon leteszi, 's hű bele Balázs neki megy Győrnek, mintha ott már a' kapunál várná a' victualis conditio! A' mi több még te is fi vagy ám a' Világon! hányszor mondtam, hogy nem bizonyos, ha Farkas bátyád ott marad e Győrött. Te neki Győrré írsz, 's ő már régen ált uszta a' Balatont. No már mit tegyen az ember veletek? Azvonban most az egyszer jól sült-el a' puska, és a' legényt nyakon ragadta a' victualis conditio. Épen ma vettem az uj Directornak Barta Imrének² levelét, melly betű szerint e' képen következik: »A' Pécsi legénynek már van victualis conditioja, csak a' kár, hogy szállást nem ad a' gazda; de még is jobb valami bizonyos, szállást fogadhat. A' conditio egy Hupka nevezetű üvegesnél van, két gyermek, mind a' kettő eminens, csak az Instructor jó legyen!« Elég e? Hiszen szállást talán olcsót fogadhat. 'S egy Pécsi Professornak, Gavallérnak micsoda 20—30 forint. Hogy a' Primás a' Jesuiták eránt szorgoskodik, hallottuk; 's hogy már 12 ifjat le is küldött Galli-ciába. Felicibus avibus! De attól sem félni nem kell, sem azt remélni, hogy a' megholtak feltámadjanak. Paintner hallom esztendőnként pengőben 300at szánt a' szent célra. Hodegus egy egész Jesuitát fog szülni. — Drétának rút vétke nálunk hallatlan; 's talán nem igaz, 's vajha ne legyen. Mi vissza jövet nála nem voltunk: sőt Kis asszony napján már fészünkben ültünk. Azolta én September 22kitől October 11kéig rokonimnak körökben pihentem. Visszatértemben azt hallám, hogy Dréta rosszul van, iam (itt két szó olvashatatlan); de most ismét jobban van. No nem irok most többet. Horvát barátunkat azzal bosszantom, hogy nem köszöntöm; de csókold-meg helyettem, ugy pedig, hogy fájjon is neki. Tisztelem, csókolom az ismeretes jó barátinkat, ezt teszi Tamás is. Téged pedig csókollak a Te

Izidórod.

Pannonia' sz. hegyén Oct. 31. 1823.

Ugy! az óra vánkust ki küldi? Kinek adjam?

¹ A Tettye nevű fennsík Pécs fölött.² Barta Imre József (1779—1847.) 1823—24. gimn. igazg. Győrött.

XIX.

Édes barátom, Jóska!

Schweiger Posonyi könyvtáros nálunk indulóban hozzátok, illik, hogy adósságomat lefizessem. Öcséd, kiről azt írák, hogy kalaposnál van, ott nincs: alig irtam t. i. 's már vettem a Director' levelét, hogy kalapos' fija 's úgy tetszik lánya is csupa németek, 's így öcséd velek nem fogott boldogulhatni; onnan tehát Kálóczy Urhoz tétetett által, hol azt tartom jobb helye is vagyon. Egy kevesé megütköztem azon, hogy te Vurdára, Horvát Számtartó Ur pedig a Directorra bizta az ifjú gondviselését; ez is az is adta neki a pénzt, attól tartottam, ne talán szakállodra költsön, de az ifjú elég egyenes szívű volt a Directornak megmondani, hogy Vurdától kapott pénzt. Igen szeretem, hogy az új Directort leveleddel megtaláltad. — Édes Jóskám! minekutána egyszer az ember valaminek neki bolondul, azt tovább is folytatja: Én Theokritet kezdtm fordítani ez előtt mint egy 5 esztendővel; elkezdtem, 's letettem; ismét elővettem, úgy hogy már csak tisztázni kell. Husvétra elkészítem, és nyomtatás alá küldöm. Trattner bizonyos akar lenni, ha el kél e? én a' lármás 's' vesződséges praenumeratio' utját nem kedvellem: subscribenseket keresek tehát előre; 's úgy hiszem, hogy barátaim' segítségük által talállok annyit, mennyit Trattner kíván. Téged is meghívlak tehát, hogy boldog körödben szerezz ilyeneket. Theokrit Eidülliai vagy tíz annyit tesznek epigrammataival együtt mint Virgil' eklogai; 's azok ezeknél természetesen szebbek; 's Theokrit az volt Virgiliusnak pásztori költeményeiben, mi Homér volt Aeneiszében. Az ára 2 forint lesz váltóban; de a' pénzt csak a' munkának általadásával kívánom. Hogy pedig Husvétkor Trattner bele kaphasson, a' subscribenseknek ha nem neveiket is, legalább számokat ird meg még a' böjtön. Ugyan akkor felelj e' kérdésemre is: Nincsen e, vagy nem lenne e egy valóban értelmes gazdának helye a' ti Seminariumtoknak jószágán? Semmi titkom előtted: Testvérem már 22 esztendő's Tiszt, most kasznár, Szécsenyi Gróf jószágán. Az öreg Ferencznek halálával Pál kapta el Ivánt, hol bátyám vagyon. Az ifjú Gróf ifju Inspectort vitt be józágaiba, kinek a' régibb gazdák természetesen nem tetszenek. Mind eddig azonban Bátyám különös kedvezést tapasztalt mind a' Gróf mind az Inspector részéről. Csak ez idén tapasztalja az utolsónak izetlenségét, 's idegenkedését, ezt bátyám arra magyarázza, hogy az Inspector örömet látná, ha ő búcsút venne hivataljától. A' dolgot velem közlőtte, 's a' körülállások aggodását igazolják. Hivatalt ő a' mi jószágainkon is találna, de én, még lehet, atyámfiját magunkhoz ajánlani nem fogom; okait ennek könnyen feltalálod. A' ti Seminariumtok jószágain, mint magatok mondátok, becsületesen élhetnek a' tisztek, 's még pensiora is számot tarthatnak. Ha tehát látsz nyílást, és tehetsz valamit, ird-meg. Még ugyan nem tudom, ha bátyámnak volna e oly messze kedve, minthogy egy kis nemes józága magának is van Szoporon anyáknról, és felesége után is vár ugyan ott. De azt tartom, ő ezt vagy eladhatná, 's helyette Pécs

körül vehetne mást, vagy arendába adhatná. Te azért lépést még ne tégy, hanem ha nyilást látsz, ird-meg nekem; addig bátyámnak is fogom gondolatját hallani. Valamint pedig lépést nem tész, úgy titokban maradjon mind ez mások előtt; ne talán változván a' környüállások, bátyám megmaradni kíváncsion; melly esetben tudod, melly szükséges a' hallgatás. — Éljd édes Jóskám boldogul, 's ha Füredre szándékoznál a' nyáron, ird-meg, hogy én is mehessek; legyen az középhelyünk, hol egymást gyakrabban ölelhessük, minekutána a' hosszú ut nekem elviselhetetlen; majd Pestről is fogok néhány jó embert oda szöllíteni. Legjobb lenne Augustus közepén jönned, István után én is legkönnyebben mehetnék.

Élj és szeressd a Te

Izidórodat.

Pannon' hegyén Marz. 3-kán 1824.

Tiszteltem csókolom a' Pécsi 's Baranyai jókat. Némethi urat különösen kérem, ne haragudjék, hogy Keleti formuláját egyszerre hagyta olvasnunk; egyenes barátságos szíve, melly eléggé ismeretes volt előttünk előbb is, így tünt ki egyszerre egész erejével.

XX.

Édes Jóskám!

Theokrit készen áll nálam számatokra, csak legyen, ki elvigye. Ha töletek jönne valaki e részre, kérlek, utasítsd hozzánk. Kalocsára igen jó alkalmatosságom esett: egy Péri fi, most Kanisai káplán, volt ithon látogatóba. Ez mondá, hogy Girck kanoniára nagyon secundo loco candidálva. Bár reménységem nincs is, hogy elnyerje, örvendek barátomnak; legalább egy lépés már van téve. Hát Te Jósi? De a jó Némethi csakugyan előtted áll. Tudod e mit, Jósi, Te friss utgyőző legény vagy, István napjára rugaszkodj neki, s ugorj hozzánk, magaddal ragadván Némethi Urat, vagy ha ez nehezen lép, Burgitsot, vagy Vöröst.¹ Öcséd úgy is Győrött, tudom pedig, hogy örömet lemenne veled. Hiszen neked pénz utra nem kell; mit is költöttünk egész Pécsig? Veszprimben, punctum. 'S ha Tamás pilulát nem akart volna enni, ott sem kellett volna. Jó fogadósok ott a kanonokok. A kocsai bérnek pedig felét én magamra vállalom, a másik felét társad kifizetheti. Én pedig ne gondold, hogy éretted teszem, nem bizony én, hanem öcsédért, s magamért. No, gondold reá magadat!

Isten áldja meg azokat a pilulákat! Ebben a rossz Juliusban most másodszor kerülget a hideglelés (pedig a mi korunkban már nem szokott tréfálni) egyszer már a pilulák elűzték; másodszor pedig ma akarok bevenni. Azért van jó kedvem, előre örülök munkálódásának.

Theokrit nehezen fog azoknak tetszeni, kiknek a vallási egyesülés tetszett. Nem tehetek róla; a csupa theologus misantropussá válhatik; a

¹ Úgy Némethy János, mint Vörös Mihály és Burgits István theologiai tanárok voltak Pécsen; a két első kanonok lett.

poezis ritkítja a vért. Meglátom, lesz e foganatja kérésemnek. Ha eljősz, visszakésérlek — Ravazdig. Addig élj boldogul.

Csókol

Izídórod.

Tisztel Tamás; s ő és én minden barátinkat, ismerőseinket.

NB. Theokrit ára 2 for. lesz.

XXI.

Kedves Jósim!

A nagy készülletnek tehát otthon maradás lőn a vége. Egyik papol, a másik vendéget vár; végre egyik is másik is Püspökjétől fél. Mi a ti püspöktöket nem láttuk. Halljuk hogy Gallyán van, 's azt is, hogy ide hozzánk készül ordinálni; de mi már Makkait hívtuk-meg.¹ Girck tehát és Nehiba most, mint ezt irom, Pécs környékén vannak. Vajha levelem még ott kapja őket, 's juttassa eszékbe azt, mi a vén Farkasnak eszébe nehezen jut, hogy Pécsről Pannon hegyére rugtassanak. Én egész vakatziomat itthon töltöm, s várom Kazinczyt, ha titeket is várhatnának, itthon ülésem édesb volna. Ha István napján itt lettél volna, lett volna mit nevetned; Wurda a legderekabb fi a társoságban, egész a szegezésig nevetetett bennünk több productiojival. Vidák csak jöjjön, ha olyan ifjut hoz magával, a millyent leveled fest, lehet reménysége. Nálunk csak maga commendalhatja magát az ifju; minden commendatio hasztalan, bár azt maga vegye s adja is az Apát ur. Testvéred tudomra nem úgy tanult, mint annak kell, a ki Benedictinus kíván lenni. Intsd-meg, hogy, ha szándéka mellett megmaradni, s azt elérni akarja, szorgalmasabban forgassa a könyvet. Moralitas és tudomány, tudomány és moralitas: a kettő elválaszthatatlanul kívántatik. — Vég Uram ugyan önkedvéből ment-ki, de senki sem sajnálja; egyéb vétkeit nem hallottam; igen a panaszt gyakran, hogy lusta. Pedig a lusta ész, ha legjobb volna is, haszonvehetetlen. Horvát barátunk tehát nagy gyerek, midőn neheztelést gondol részünkről; ezt még akkor sem kellene gondolnia, ha a gyermeket sajnálnánk; nem Horvát vétke a Vég vétke; idegen vétekben pedig hogy részt vett volna, sem tudjuk, sem gondoljuk. Ő jöttében kikerült bennünk; úgy hiszem mentében is ki fog, minthogy a küldötteket Polgár Lászlóra Ravaszdi Plebánosra bízta. Én is tehát Theokritet erre bízom. Vész 22 példányt. 20at adj el; kettő a tiéd barátságból, egyet adj a kettőből, a kinek tetszik. Az ára két forint váltóban. Kultsár már megdicsérte; én néki a következendő epigrammokat irtam köszönetül.

1. Pista csak érettet szeret, éretlent kivet: így hát Érettet nem fog Pista harapni soha.
2. Még csak Pista valál, éretlen gyermek, ha ekkor Örne meg a dajkád, Pista megérni fogál?
3. Önkényesnek hívád hangmérséklésemet István, Önkényül mondod, nem tudod adni okát.

¹ Makkay Antal veszprémi püspök volt.

Közzöld ezeket azokkal, kik Kultsárt olvassák. — Most Vallási Eggyesülést irok ellenekbe az Idea szerzőjének, és Szikszainak.¹ Szerezzd-meg ezeket, ha meg nincsenek, hogy értsd.

Ha jöttek lesztek.

Aug. 28. 1824.

Csókollak

Guzmics.

Tisztelem az ismerősöket. Tamás bucsut ment járni Czelbe.

XXII.

Pannon halmán Oct. 19d. 1824.

Édes Barátom!

Hiszem, hogy Theokritet megkaptad, s reméllem, el is adtad. Horvát Úr sem menet, sem visszajövet nem mutatta magát Sz. Mártonban. Én a hozzád küldendőket Ravazdra, mit el nem kerülhetett, rendelém. Czéduláját vettem, 's elhiszem, hogy beteg volt, és sajnálkodtam rajta. Izenetét is vettem a candidatus által, hogy az iskola elején bizonyosan meg fog bennünk látogatni. Hozza Isten egészségben. Te nem jöhetnél vele? Míg ő Posonyba megy, együtt lehetnénk; de úgy intéznének jöveleteket, hogy csak Mindszent nap előtt este érjete ide (akkor végezzük exercitiumunkat).

Theokritet végezvén két kalvinista könyvecskét vettem vizsgálat alá: a vallási eggyesülés Ideáját, melly tavai, és Szikszay Unioját, melly ez idén jött ki. Olvastad e őket. A vizsgálat már sajtó alatt van; de én félek, hogy a költséget meg nem győzőm, ha csak barátaim nem segítenek. Az ilyen munkát örömet olvassuk, de nem örömet vesszük, hogy azt bírjuk. Pedig kiadása 400. forintban kerül. Irtam Gircknek, 's ott bizom, hogy az Érsek több exemplárokat fog kívánni; irok hozzád (más hová nincs kihez) de bizzam e, hogy az öreg ur segítsen? De ti, a derék clerus, hiszem részletekről tesztek, a mit tehettek. Ird-meg tehát, mennyit küldjek? November végével fogja csak a sajtót elhagyni. Pesten ha volna embered, kihez küldjem a te részedet, könnyű volna. Ha 400. exemplarnak eladását remélhetem, 1 forint lesz az ára; azért szeretném előre tudni, Girck 's te mennyivel biztattok. Ezen munka után nyugodni fogok, vagy egy esztendőig; azután bele kapok, a mit e munka előszavában ígertem, ha Isten éltet, 's erőt ad hozzá. Theokrit kevésnek tetszik, ugy e? Pedig már elkelt néhány példányon kívül. Tehát nyertem rajta; a nyereségből meghozattam magamnak Euripides legjobb kiadását; ennek ára 30 forint jó pénzben; 's még nincs itt mind. — Édes Jósim! én a Candidatusok examenjét akarva kerültem ki, mert meg hallám, hogy Tatai² egy nem igen derék ifjut fog hozni.

¹ Szikszay Benjamin p.-makói ev. ref. lelkész műve: „A róm. kath. és prot. keresztyének között fennálló unió“ 1824-ben, Szegeden jelent meg.

² Tatai János győri kanonok.

De a ti ifjakok nálam nélkül is bevétetett, jóllehet, mint hallám, nehezen: nem azért, hogy nem volna idevaló, hanem hogy sok volt az idevalóbb; ő miatta többet vettek be, mint meghatározva volt.

Élj egészségben, 's vagy jöjj, vagy irj bizonyost. Csókollak
Tisztelem, csókolom a jókat. G. Izidór

XXIII.

Farkasnak Guzmics
baráti idvezlését.

Pannon halmán
Nov. 25d. 1824.

Majd hogy kétségbe ejtettél, Jósim, leveled halasztásával; ugyan csak ma, mely napon azt írom, vettem a tiédet Theokrit árával egygütt. Köszönöm ügyességedet, de azt épen nem szeretem, hogy, minekelőtte eladnád a könyveket, az egész summát megküldöd, 's így magad szükítésével viseled a barátság ügyét: én édes Jósim, ki igen szeretem, hogy barátim vannak, barátságokkal önhasznomra vissza élni nem akarok. Már megesezt, de többszer ezt ne tedd. Miért nem küldéd vissza a megmaradt példányokat? Theokrit, ha még annyi volna is, el fogna lassanként nálunk kelni. — Az Idea, és Unio¹ vizsgálatása eddig talán kezedenél van; minthogy a munka elkészült, leveled pedig elkészett; használni akarván a Pesti vásárt, Eggenbergerhez küldém mind a hozzád, mind Girckhez, mind Barkóczyhoz² járandó példányokat, s ő felvállalá elküldéseket. Hozzád 30 példány ment, 's így 20 és 40. közötti számmal. — Igen sajnálom Horvát Úr barátunkat, hogy utjai olly bajosok; de miért tart olly beteges kocsist? Az árát a Vizsgálatnak, reméllem megírta Eggenberger, 1 fl. 12 kr. váltóban. Ha talán a porto pénzedbe került, huzzad-le azt a bejövendő pénzből.

Igen sajnálom pusztán hagyott káptalantokat; de mi hát ennek az oka? Talán azt várják, hogy Te éréj-meg. Eressz hasat, Jósim, hogy legyen hová illjék a veres öv, és kereszt. Miképen örülnék, ha Ti ketten (Te 's Girck) így lepnétek meg bennünk Pesten! — Meichelbeck³ kánonoknál, ugy tetszik, nem valánk vizitben. Hát a bátyya, az ország uttal vetekedő öreg, él e még?

Kellert Priorrá a pluralitas votorum tette; de ezt ugy kell érteni, hogy a candidatusok ki voltak véve, az az: az apáturizandók. — A volt Siklósi derék Quadiannok avangementján igen örülünk; Tamás annál inkább, hogy drusszája; tiszteld őtet nevünkben. — Kazinczyt hozzánk jönni processusa, valamint az előtt sürgetni látszott, ugy utóbb gátolta; de azt írja, hogy aligha Janiariusban nem kell néki Pestre jönnie, 's akkor felrándul hozzánk. Melly drága kincs volna nekem vele csak egyszer is találkoznom, ezzel a megbecsülhetetlen ősz litteratorral, kit valamint munkái tiszteltettek velem mindenkor, ugy levelei, melyek

¹ T. i. Pap István és Szikszai műveinek vizsgálatása.

² Barkóczy László br. miskolczi plébános, később egri kanonok, majd 1837-ben székesfehérvári püspök; † 1847.

³ Meichlbeck György pécsi kanonok, † 1834. okt. 31.

tele a barátságnak, szeretetnek érzetivel, szeretetnek! Mint reszketek életéért, ha levele késni talál? 's épen most vagyok abban az időben; már két holnapja, hogy nem irt; pedig ritkán múlik egy holnap a nélkül. — Tudod e, hogy a vén Kulcsár megházasodott? Ujságban nem hirdette; de úgy van; 's már derék járó kelő beszéllő gyermeke van; úgy mondják.

Édes Jósím, körülöttünk nem jó világ vagy: igen sok éjjeli rablások történnek; 's a rablók jól ruházott gavallérok: többnyire plébánosokat látogatnak-meg. Kirablották a többi között a mi Szécsenyi Christophunkat, Tényei Administratort: elvévén fejer ruháját, oráját, kaputját, asztal terítőjét, s kendőjét, csizmáját, pénzét: oly kéméllyel még is, hogy a jelesebbik közzüllök elbucsuzván kezét megcsókolná, 's megkövetné. Jóllehet pedig több ilyen esetek történnek is, a vármegye fülét sem billenti; mintha Győrvármegye volna a latorságnak menedéke!

Hogy Fejer György áttalköltözött Pestre, tudod az Ujságból: nem tudja az ember sajnálja e, nehezteljen e reá! valóban szerencsétlen ember, és többnyire önvétke miatt. Kár egy ilyen Férfiúért! — Egyéb ujságot nem tudok. Egészségünkre nézve úgy vagyunk, mint voltunk, most jól, majd nem jól; de hogy bajunknak főbb oka a szüntelen egy formáság, onnan mondhatom, hogy ha kirándulunk, egykét napra tart könnyülésünk. De így van a töredékeny, vége felé haladó halandó: gyengít a természet, hogy könnyű legyen az utolsó csapás. Áldjuk a Gondviselésnek szent, szelíd kezét, 's tegyünk a meddig 's mit tehetünk.

Csókollak

Öcséd megtalált levelével, s azt írá, mit neked; én irtam az új Directornak; 's bizonyos vagyok benne, hogy tett, a mit tehetett; 's hogy öcséd Győrről el nem vész.

XXIV.

Isten jó nap, édes Jósím!

Van e pénz? eladtad e már a küldött nyomtatványokat? Vagy talán itt is megcsalt Eggenberger? Ládd édes Jósím, én erre az emberre 100. példányt bízattam Treibig által még a tavali Erzsébet vásár alkalmával, hogy azokat Miskolczra, Pécsre, Kalocsára szállítaná által; egész készséggel ajánlotta szolgálatját. Az alatt Januáriusban és Februáriusban kapom B. Barkóczy és Girck levelét, hogy még egy fiját sem látták könyveimnek. Így hát, bizonyosan te sem vetted még a neked szántakat. Mennyi bajt, mennyi kárt okozott nekem ez a német sógor! Most tettem rendelést, hogy Eggenbergertől Trattner Correctora Kispert vegye által, 's eressze utnak. De már későn lesz úgy e? Olvasták már Pécsen is nemde? Ezt onnan gyanítom, hogy Eggerbergernek is adtam 50. példányt eladás végett; 's azt tartom, a homo mercurialis előbb ezeket akarta eladni, minthogy belőlök nyeresége van és nektek csak azután küldeni, mikor az övéi már nálatok is olvastatnak. — Ha megkapod a 30. példányt, add el, a mit adhatsz p. 1. 12 kr. a többit vissza ne

küld, hanem osszd-ki tanítványid között. Ami pénz be jön, hozzd el magaddal akár ide, akár Pestre.

T. Némethy Prof. Urat mind én mind Tamás tiszteljük, 's ha igaz a mit hallottunk, felette örvendünk, hogy t. i. a veres övet elkapta; viselje azt sok esztendőig kedvére, egészségben. Te pedig siess utánna, hogy neked is örvendhessünk még. — Keller Kelemen nem csak Prior, de harmadik candidátus is az apátságra; de minek irom ezt neked, ki tövében vagy az eféle Ujságnak. Megyétek nálunk is elvesztett egy papot, de a kit talán nem is ismertetek, Tóth Farkast,¹ ex Jesuitát; megérdemli az említést, a magyar litteraturának megindulását neki is köszönhetjük. De ki magyar nem volt, abban az időben magyar, mikor a bugyogó felakasztott, megégettetett? Be nagy gyermekek az emberek! Most már ezek a magyarok mind bugyogót hordoznak. — Isten veled csókollak Pannonhalm. 1825. 15. Márc. *Isszidór.*

Tamás tisztel; majd József napján megemlékezünk rólad is.

XXV.

Pannon hegyén. April 23 d. 1825.

Köszönöm Jóskám könyveim eránt mutatott barátságodat. — Az új Püspököknek mindnyájan örvendnek, valamint Győrött, ugy nálunk is:² mert nincs jobb a jó szomszédnál; valamint a zsidó ellenségének rossz szomszédot kívánván, ugy hiszi, hogy neki legrosszabbat kívánt. De én édes Jósim, míg a hozzám hasonlók között olly szíves részzevő barátoknak örvendhetek, mint Te vagy, és Girck, és Szániszló, és Vurda, és szerzetes társaimnak jó részek, addig nagyobbaknál alkalmatlankodni nem fogok. Én tisztelni fogom a derék, jó Püspököt, 's tőle csak azt kívánom, hogy ne bántson, sem engem, sem azt a testet, melynek a végzés tagjává tőn. Te a Pesti egygyezésre emlékeztetsz! Igen jól van: de bezzeg nem okosan van a contractus, hogy a 24—31. van határozva a megjelenés ideje: majd egyik 28 a. a másik 29 d. sat. fog menni, és és ki fog Pesten három négy napig időzni, még mind össze-jövünk? Egyiket foglalatossági, másikat erszényje stb. fogják hátráltatni. E mellett a Plébánosok, 's ne talán káplánok is, a vasárnapot nehezen mulathatják-el. Még van idő, hogy a hibát igazítsuk: légy Te Jósim correspondens universalis, írj háromnak négynek, hogy ezek ismét szomszédjaikkal közöljék. Én azt gondoltam, hogy a 25dik, vagy még előbb a 24dik Augustust legjobb lesz rendelni, mint az összejövésnek napját: mert ez a hétnek közepére esik, három nap kinek kinek elég lesz az oda utazásra, 's így a vissza utazásra is. Én ha jóval későbbben lenne,

¹ Tóth Farkas, a rend eltörlése után mint pécsi egyházmegyei világi pap egy ideig Pécssett tanárkodott, majd azután Budán. A benczések meghívására Sopronba ment, majd Pannonhalmára. Itt is halt meg 1825-ben.

² Juranics Antal 1825-ben lett győri püspök; előbb pécsi kanonok volt.

p. o. 30dikon, nehezen fognék. mehetni. A Professorok István napig mindenhol fognak végezni. Akármikorra rendeled azonban, nem bánom, csak bizonyos napot, egyet rendelj; mert én is azok között vagyok, kik több napokat Pesten tölteni nem akarnak. Ird-meg tehát a Depeschet. Némethy Urnak igen örvendek. 'S annak, hogy Te derék barátiddal hozzánk szándékozol, különösen Juranics irt a Fő Apát Urnak, 's azt irta, hogy gyakran fog nálunk alkalmatlankodni; mi ezt nagy szerencsénknak fogjuk tartani; 's reméljük, ha István napra instállaltatja magát, hogy ezen a magas ünnepen nálunk fog pontificalni, mit a megholt Herczeg is tett. Itt tehát tisztelhetitek őtet; külömben quid obstabit, Győrbe be rándulni. — Szerdahely¹ szerencséjének örülök; de vonakodását dicsérem; én legalább el nem fogadnám: az új ember ritkán kedves akármellyik megyében is. De ezt csak neked. Zdralits Urat tiszteltem, én Fülekit² nem ismerem; de ismerik köztünk többen. Éljen boldogul, tisztel Tamás, és mindketten a jókat, téged pedig csókollak

G. Izidór.

XXVI.

Édes Barátom, Jóska!

Egy tizedet leéltünk hát, mióta emberek vagyunk, 's bár sem keresztünk, sem sok pénzünk, még sem cserélnénk bizony mi a semináriumi táncczal, bár mit mondott légyen Polacsekünk. Aggódjék, a ki többet vár még, mi Jósi, te 's én, úgy hiszem, ott vagyunk, a hol lennünk kell, míg el nem hunyunk; Te legfőbb még egy nyugalmas parochiát vársz: 's ha aztán reád talál tekeredni a veres öv, vagy nyakadba akadni a kereszt, azt sem fogod bánni, ha bár nem épen ohajtod is azt. Együtt létünk emléke szép érzéseket támaszt sziveinkben, 's ez az emlék annál édesb, minél rövidebb volt az együtt lét. Az a Mátyási, mint neki tellett; 's mint tartá-meg előbbi kedvét, 's mulatásunk tárgyainak emlékezetét! Scheffer János hordajával mint maradt a régi, kár hogy még hegedűt is nem hozott. De Matyasovszky elmaradtát sajnálom. Matits, a csendes hallgató, nem jól tett, másnak áldozván a közebédet, de bocsánat érte a különben deréknek. Marcival Esztergamban jöttünk össze a várnál, ő még akkor ment Pestre; szeretném, ha még egyet kettőt talált volna ott; a legény kövér, piros; és jól kinőtt.

Édes Jóskám, én azolta Szikszai harmadik Beszélgetésével foglaltoskodtam. Kész már a Felelet, csak tisztáznom kell. Szikszaihoz ez utolsó írásom; álmaim nem fogom többé kergetni. Hány példányt küldjek hozzád? És Pesten kinél tetessem le, honnan osztán te Jósefkor elvitessed? Ezt ird-meg, mert Eggenbergerre, vagy akármilyen más könyv-

¹ Szerdahelyi Antalt, pécsi volt titkárát magával akarta vinni Juranics. 1827-ben Szerd. át is lépett a győri megyébe, hol püspöki szertartó és szentzéki jegyző, később kanonok s nagyprépost lett.

² Zdralics János praebendatus Pécsen, Fülek László szakadáshi plebános volt ebben az évben.

kereskedőre nem bízom a máshová szántakat. Ha talán a Pesti Seminariumba rendeled, ott tanuló ifjaitokhoz, ird-meg a nevét, kire bizatni akarsz; de valakit utasíts hozzá, tudván hogy a szegény Seminarista nem járhat ember után.

Szerdahely, hallom búcsút vett Győrtől! okosan cselekedett, mint már ezelőtt irtam. — Horvát Endre barátunk eddig nagy kedvében van. Őt különösen ajánlta testvére, a mi kedves gazdánk, Batsányink, mivel két ízben volt szerencsém találkozni; egyszer nálunk a hegyen, másszor Endrénél; ekkor is feljött vacsorára, bátor nem akart, de tudta nélkül kocsit rendelék le érte; azonban vacsora után nem tarthattuk; úgy tett, mint te, leszökött. Isten tartson, édes Jóskám, egészségben, jó kedvben, 's szeressd a téged szerető ölelő

Guzmicsodat.

Tisztelek minden Tisztelendőket igaz szivemből. Ezt teszi Tamás is mindnyájatok eránt. Emlékezzél fogadásodról.

Sz. Márton előtti estvén 1825.

XXVII.

Jósim!

Indítom munkámat Pesten által hozzatok 27. példányban; fogadjatok szívesen; az ára 30 papiros garas. Két példány a tiéd, ha egyiket a jó Veresnek adod, köszönni fogom. Hogy juthata eszetekbe csak gondolni is, hogy a zsidó mester röjtött szavakat kovácsoljon! Kérdezzd csak a jó Némethyt, ha ez lehetséges e? Már sokszor neveténk rajta. Más valami Kováts Tamás ott a kovácsoló.¹ Szenvei és Szalai meg mind annyi költött név, maga röjtözik alattok a derék Kisfaludy Károl; Miért? Majd ha csókolhatlak hegyünkön, elmondom; nevetni fogsz a furcsa gondolon. Te nekem Báts szerzőjét nevezéd, ha jól emlékezem a Kaurma csinálóban; de én, szégyenemre meg kell vallanom, Bátsról magáról sem tudok semmit is, mint a mit szemeimmel láttam, megjárván annak bő termésű vidékeit. Kérlek utasíts bele, hadd tudjak örülni ama jó szívű Bácskai magyar tollának. Sok a dolog Isten veletek.

Pannónián 1826. Mártz. 12. d.

Izidór.

XXVIII.

Édes Jóskám!

Ejts egy könnyet egy derék barátunk emlékének. Scheffer, a derék, víg Scheffer, nem vidítja már többé gyülekezetünket. Utat szegett előttünk a jobb hazába. Mintegy két hete, hogy földbe tették. Tudod e hol? Ha még nem hallád, lehetetlen elgondolnod, és ha Scheffernek életében

¹ T. i. nem Kováts Tamás benczés, a keleti nyelvek tanára, hanem Kováts Tamás, a Hasznos Mulatságok segédszerkesztője.

jövendőlted volna, alig ha egy arezcsapást nem kaptál volna érte. Bécsben! A magyar ficzkó Bécsbe ment halni, kínosan halni, 's nyugodni! Halljad esetét: a Gr. Somogyi familia kedvélle a mi jó kedvű barátunkat; most Bécsből lekülde üveges hintáját, és tátosait, hogy ha kedve volna Scheffernek, ülne fel, és ragadtatná magát Bécsbe. Scheffer, mondják, mintegy előre érzé vesztét; 's felülni vonakodott, de az uradalmi tiszt, a látnivágyót reávette, 's ment. Az utban lovai megijedtek, 's tánczoltak, Scheffer még inkább megijedt, 's ugrott. Az üveges hintó nyitva álló fiókján úgy ugrott-ki, hogy mind a két lábát eltörte. Bécsben a Grófi ház mindent elkövetett érette; de az orvosi resultatum az volt, hogy lábai vágassanak-el. Lábaikat elveszté, de életét meg még sem tartá. Elhunyt! Nyugodjék a jókkal.

Scheffer János emléke.

Kár vala ám néked, jó Jancsim, Bécsbe cikornyás
Hintóban, 's Phaeton ménein üznöd utat.
Elvesze, mely sokakat vídított, életed ottan,
És ott már idegen, 's nem haza földje takar!

Dér, Scheffer kezét fogtak már. Fogunk e mi még e földön egymásnak kezét adni? Ha illy bizonytalan esetek incselkednek életünk után, egy óra sem bizonyos. Minap sétálásomból haza jövén, igen magas tetőű praelaturánkról egy cserép sindel zuhant-le mellettem; csak egy ujnyira közelebb, és fejbe üt; következése vagy szörnyű halál, vagy a halálnál is kinosb élet lett volna. Idem iumentí hominisque interitus! De te élj boldogul, míg láthatlak, István napján, ugy e? Addig is vedd csókomat.

Pannonia hegyén. Máj. 25. d. 1826.

Iszidór m. k.

A Győri Püspök mult szombaton volt nálunk, Zirczre mentében. Az Értényi Juranics ez idén már harmadszor látogatja Méltóságos öccsét. Most is nála volt, nem tudom, visszament e már. Bennünk örömet kikerül, ugy hiszem, a hegyet restelli, pedig mi örömet szolgálónak neki lovakkal, de egy kicsikét szemérmes. — Csókol Tamás, én pedig a Pécsi jókat. Ki lesz püspöktök. Horvát Endre ismét kimaradt a Candiatioból, pedig két fiatal candidaltatott!

XXIX.

Kedves Jóskám!

Pécsi jövevényeink most, estve 8 $\frac{1}{2}$ órakor a templomot nézik, mert holnap korán ismét menni akarnak azért, hogy egyik lovok sánta! Haszontalan mondtam, hogy a sánta lónak nyugodnia kell, ők holnap korán akarnak menni. Ha mi ezt tettük volna Pécsen? Ti vendégszeretők vagytok ugyan, de rossz vendégek. — Melly örömet küldenék én neked Jóskám, előbbi visgálatomból száz példányt, de bár csak egy

volna kezemnél! Mindünnen kívánják ennek a másodiknak megjelenésével. De hát mért akkor meg nem szerezték, mikor kijött? Vagy mér szerzik most e másodikát meg? Én ez utolsót épen annyi példányban adtam, mennyiben az elsőt. Így volt a Báthorihoz írtam levelekkel is a dolog; az első kötetet még most is keresik, a második csak nem rég fogyott el; e mostani is több példányban hever nálam is, másoknál is. Hirdetni kellett volna minden kiadást, de én ezt általom. Bocsáss-meg tehát, hogy nem szolgálhatok.

Csak tegnap előtt ment hozzátok tőlünk két fiatal pap; első rigo-rosumjokat becsülettel végezték, 's a másodikra majd készülnek; megérdemlik a szellőztetést. Ők jelenték nálam magokat, ha hogy írnék neked; de épen az nap bocsátám hozzád leveletem postán, szegény Scheffer barátunk szerencsétlen esetét akarván hová hamarább veled közleni. Mutassd erántuk barátságodat; Ballait ismered; társa jó fi.

Somogy várm. csak kitesz magáért, de többnyire rosszul kereskedik. Szerencsétlen nép; István király átka még is nyomja őket. Én nekik megbocsátanék, 's így imádkoznám érettek Idvezítőnkkel. Uram bocsáss-meg nekik, nem tudják, mit cselekesznek! — Mennyi vita volt a Diétán a Horvátországi követekkel a nyelvre nézve! jól szóllottak ott a magyarok; de egy szóval lehetett volna végezni: Ti jó Horvátok iparkodjatok nemzeti nyelvek gyarapításán! Azonban velünk latán nyelven szabadon végezhettek, de ha magyarul akartok, még inkább szeretjük. És Somogy még meg sem fogta a madarat, már is köpeszti.

Többet írtam, mint akartam; pedig Pécsi vendégeink várnak a Refectoriumban. Eddig ott lesznek a templomból. Isten veled és minden jókkal.

Maj. 28. d. 1826.

Iszidórod.

XXX.

Kedves Jóskám!

Régen nem láttuk egymást, 's még régibben nem íránk egymásnak. Már, gondolám magamban, csak megszólítlak, élsz e halsz e? Mint vannak utazó társaid, a mi jó barátaink? Kelemen? ¹ Král? ² Vörös? és, ha láttad azolta, a Kaposi Exhortator? Hát Némethy Úr mint irigylé utazástokat? — Édes Jóskám! be kár hogy illy jó emberektől én olly távol esem; mennyit vesztené az én emésztő melancholiám ezeknek közepettek! De hiszen itt is jó vig emberek között élek. Tehát a mindennapiság megunat velünk mindent; 's jól esik, hogy távolabb is vagyunk barátaink, kikkel, ha újra összejöhetünk, újra születünk. — Megholt Demerác, Gircknek hát ismét sarkában a Canonia. Vajha már egy vörös öves kerekednék közületek ad annum 30um; Egyet a halál

¹ Kelemen József szászvári plebános, 1832-től pécsi kanonok; később nagyprépost.

² Král József papnevelő-intézeti vice-rector, később plebános és cz. kanonok.

elvitt közülünk elég irgalmatlanúl; irgalmazhatna már a sors egy vörös övessel vigasztalásul. — Püspöktők, azt mondják, Szepesý leszen: örvendek, majd megtanítja a Baranyai Bunyevácokat magyarul imádkozni. — Olvassátok e ti az Élet 's Litteratúrát? Itt fogsz majd a második kötetben találni egy HIT REMÉNY SZERETET cím alatti Értekezést. Ennek szerzője Szemere és Kölçsei. Nézzd csak, mely szépen katolicizálnak ezek a szép lelkű protestánsok! — Én most édes Jóskám a Dogmatikát purizálom, és az Anyaszentegyházat építem és nyeselem; azt látán, ezt magyar nyelven. Osztán majd nyugszom, 's nevetem a világ bolondságát. — A Diéta nem akar szünni, már mindennapivá leszen; 's Isten tudja mi kevés jót fog szülni. Nagy Pali azt mondja: »Mi Constitúciónk csontján rágódunk, minekutánna mások a hust már le ették róla.« Mennyi igaza van itt ennek a nagy Parlamentistának? íteld meg magad. Győri kanonokká lőn Hohenegger volt Theol. Prof. és Rákosi Pléb.¹ Szegény Endrénkből nehezen leszen valami. Nem szeretem a két színű embereket. — De te lássd, mint mehetsz valamire, én csak nézem, 's nem csudálom a világot. Élj boldogul, tisztelj nevemben minden jót.

Mártz. 5d. 1827.

Iszidór.

XXXI.

Jóskám!

Igen kedves leveledet tegnap vevém áltol Somogyi Urtól. Az ilyen baráti érzéssel telyes levél bármi későn is nem lehet nem édes. Megdicsérsz, és feddesz. Ez jó. Illyent csak valódi baráttól várhatunk. Mind egyikben mind a másikban csak a szeretet nyelve szól. Kölçsei Keresztény Értekezése nekem szükséges volt, és épen ebben az időben igen jót tőn vérző szívemnek: mikor ott egy Anonymus levél, egy istentelen episcureistának vad szüleménye; itt egy német könyv Ferdinánd Fridriktől, mely a leggonoszb ecsettel festi a Magyar Országi protestánsok sorsát, mint az előtt Berzsenyi, mindēn kedvemet elvevék a szent ügynek folytatása eránt. De Kölçsei megengesztelt, 's én szívemet a deréknek keblébe kiönthettem úgy, amint akarám. Édes Jóskám! mennyire köszönöm én neked a baráti tanácsot, azt a szíveset, azt a jótévőt! Azonban még minekelőtte venném ezt tőled, már tellyesítém is; de tellyesítése nekem nem legjobban eshetett. Szegény agg atyám megvakult; s a cúra még inkább megrontá. Testvérem ostoba fíja ismét a tavalit vette elő: mint taval Győrből, úgy ez idén Szombathelyről indult czéltalan utját folytatni. Azt véli a bohó, hogy attya erőszakkal pappá akarja tenni; azért nem tanul, és hivatalt keres magának. Mintha nem tudná, hogy erőszakkal pappá senkit sem tehetni. Ezen két szomorú eset ada okot, hogy rokonimat, úgy mint Te, meglátogatnám a Husvétí napokban; 's vigasztalnám ott a szomorú világtalant; itt az elkeseredett szülőket. Azt ír a bolond gyermek attyának, hogy Eszékre megyen. Ha hallanál valamit felőle, ird-meg a mit hallandasz. Attya azt a hibát követé el, hogy

¹ Hohenegger Lőrincz (1782—1842).

kérésére Kanizsára gyalog pósta által pénzt küldene néki, melyből a Fogadóst kifizethesse, 's mint ő írta, haza mehessen. A pósta kifizetése a fogadóst, de a gyermeket a visszatérésre nem vehette; mert ő, úgy mond, nem gyalogúl; majd lesznek Sopronyi szekerek, s azokon jó haza. De nem jött, 's nem is jó azt tartom én, míg mindenéből ki nem hűl. Ostobább ifjút még csak gondolni sem lehet. Mindene meg volt, 's szabadságában állni lenni, a mi akarna; semmi excessust nem tett, mint Szaniszló, a jó Ferkó, írta nekem; 's megyen bolondjába! Nincs tiszta öröm e világon, Jóskám. — Püspökünk most is Győrött betegeskedik. A nagy ájtatosságú Klobusiczky¹ vivé őt fel a Posonyi kalvariára, 's addig imádkoztatta vele, míg derekasan meg nem hűlt. A szertelenség senkiben sem jó. Endrénket biztatja; de ha meghal ő, ez ismét hoppon marad: a káptalanban kevés barátja van. — Több dietalis pontokra jött királyi resolutio: minden megengedettik, mi a Financziát nem bántja; valami ezzel ütközik, megtagadtatik. Így a só marad. Akademia leszen. Sat. Éljetek édes Barátim szerencsésen, 's adjatok nekem is helyet emlékezetetekben. Csókollak

Ápril 21d. 1827.

Izidór m. k.

XXXII.

Édes Jóskám!

Vurda Füreden korhelykedék, mikor hozzá szülő leve(le)d kezemhez jött. Már itthon van, és a levelet vette. Barátságodat, 's Szokoltyé² Testvérem fija eránt igen köszönöm; de a szökevény már megtért. Szabadkán kezdé már most negyedszer a poesist; hihető első akart lenni ismét, mint tavál Kaposban. Új Püspöktöknek örvendek; minden különösségei mellett is ő derék férfiú; egy ilyen mellett valamit szenvedni nem árt. Én holnap Füredre megyek, 's e levelet ott adom postára; szeretném, ha magadnak adhatnám; 's ki tudja?

Isten veled, e remény mellett csókollak

Iszidór.

August. 5d. 1827.

Tisztelet a jó Pécsieknek.

XXXIII.

Pest Martz, 20d. 1828.

Kedves Barátom, Jósi!

Hogy Endrével Pesten vagyunk, még pedig a Haza ha legfontosabb nem is, bizonyosan nem is utolsó, sőt igen dicsőséges ügyében; azt már Kultsárunk tudósításából is érthetted. Ebben olvasám én is ma a Pécsi ünnepi örömről szóló cikkelyt, 's eszembe jutta, hogy Jósimat holmi dolgokról tudósítanám. Tegnap tartók az ötödik ülést (összeülünk pedig a Curiában naponként délutáni 5 órakor, 's tart ülésünk gyakran

¹ Klobusiczky Péter kalocsai érsek.

² Szokolty Lukács bellyei, majd izsépi plébános.

kilenczed félig is.) Vezér sinórunk a mult Diéta alkalmával készített Plan, melyben holmi aprólék változások, vagy meghatározások tétetnek. Egyebet elhallgatván csak azt jelentem, hogy a felállítandó magyar Tudós Társaság tagjai három osztályra osztatnak: Tiszteletbeli, rendes, és levelező tagokra. Az elsőeknek számok meghatározva nincsen, minthogy nem részesülnek sem fizetésben, sem jutalomban; a rendes tagok kétfélek: Pestiek, és külsők; azok, Praesesen és Secretariuson kívül, 18an, emezek 24en lesznek, öszvesen 44en; az évenként egyszer legfőbb két hétig tartandó nagy gyűlésben ezek megjelenni tartoznak; az első és harmadik osztálybeliek megjelenehetnek. A levelező tagok száma nem különben határozatlan, minthogy fizetést ezek sem vesznek, 's köztök mindennemű tudós helyt vehet, még külföldi is. Ezeken kívül leszen egy 26. tagból álló Directorium fizetés nélkül, melynek tagjai a Fundatorokból, 's egyéb jelesb, jótévő személyekből fognak állani. A tagválasztás most elsőben így leszen: Directorokat választ a négy első Fundator Széchenyi, Károlyi, Andrassy és Vay Abrah. Rendes tagokat választ a Directorium voksolás által; 's a rendes tagok választják voksolás által a Tiszteletbeli és levelező tagokat. Felállítva lévén egyszer a társaság, a kiholt, vagy resignált tagok helyett a választás egyenesen, kirekesztőleg, a Társaság jussa leszen. Ez eddig így határozottatott-el, de még szenvedhet változtatást. És ennyit tudnod mostanság elég erről.

De végy részt örömeinkben is, bajainkban is. Én 's Endre Pesten a legbecsületesb, legjobb német nevű ugyan, de magyar nyelvű 's szívű ember, Staffenberg, házában vagyunk szálvá, egy szobánk kettőnknek, egy legényünknek, 's mi megférünk. Gazdánk nőtelen, de tiszta, két canonica személy viszi a ház 's konyha dolgait, a' szolgálatra legkészebb ó virgók. Melly öröm volt hallanunk a mosolygón beszéllő Nádort, ki minket arra intett, hogy jó patrioták legyünk! A Primást, ki, quantum magna eius molimina admittunt, kész non tantum ope, sed et aere succuralni! Mennyi öröm gyűléseinkben hallani az igen ékes hangú, beszédű Telekit, Szécsenyit, Dezsőfit, Vayt! De mind ezeknél mennél édesb Kazinczy, Kisfaludi, Szemere, Vitkovics, Horváth Pista társaságokban mulatni, nyájaskodni, tanulni! Kazinczy, kit öregsége, viszontagságai, utazásainak terhei, nyomnak, közöttünk megifjudik, mert egy öröme közöttünk lehetni. — Bajaink közzé tartozik: az első napoknak csupa ceremóniákban történt lefolyások; a böjt; az élet mód változása, a fűszerszámos terhes asztalok. De mindezeket könnyítik az örömök, 's az a gondolat, hogy a haza dicsőségére vagyunk itt.

Édes Jóskám! olvastad Annunciatiomat! Kérlek ajánld Megyédben dolgozásomat; reménylem, meg nem fogsz pirulni miatta. Itt a sok Püspök, de nem tudok magamnak olyan szívet venni, hogy számát ajánlására megnyissam. Tisztel, csókol Endre, ki most a fog fájás maradványát, arca daganatját viseli valamint én a német has után, a magyarnak keménységét. Élj boldogul 's emlékezzél

Isidorodról.

XXXIV.

Pannonhalmán Ápril 11d. 1828.

Édes Barátom!

Igen örvendek azon, hogy mind ohajtásodat tellyesítettem, mind pedig aggodalmadból kiemeltelek. De engedj új vágyodat röviden tellyesítnem, mert Somogyi úr is siet, én is sűrű dolgaimtól elfoglalva mindent hamarjában összegondolni nem tudok, küldötségünk dolgozásai pedig még egészen nincsenek kezeim között. — Mi, én és Endre, a kegyes Elölülőnek kikönyörgött engedelmevel Nagy-pénteken búcsút vevénk Pest és Buda tornyaitól. E'kor már csak felolvasások, javítgatások 's tisztázások voltak még hátra. Az első dolgozás azonban már egészen készen állott, ezt azért — magát az Alap-intézetet, magunkkal hozhatónk. A Statutumok, és a Fundus mostani állapotjához képest tett első intézése a feállítandó Társaságnak, maradtak el. Ezen utolsót közlöm egyedül veled, mint tudni legkívánatosabbat, mennyire reá emlékezem. A dolgot így vedd-fel: A négy Fundator, Széchenyi, Károlyi, Andrássy, Vay, választanak 25. tagból álló Igazgató testet, melly magokból a Fundatorokból, és a későbbi jótévő magyar urakból fog állani; ez az Igazgató test fog választani rendes (munkás) tagokat; ezek Tiszteletbelieket, ezek ismét és a rendes Tagok Levelező tagokat. Leszen pedig egy Titoknok, és segéd Jegyző (Actuarius) egy Pénztárnok (Perceptor) egy Ellenőr (Contra agens) egy ügyvédő, és Írók (Scribae). Utóbb az Igazgató Test csak magának választ tagokat; a többi tagokat pedig a Tiszteletbeli és rendes tagok szabad voksolással fogják választani. De Elölülő minden esztendőben az Igazgató Test magából maga választand. Titoknokot az Igazgató, Tiszt. és rendes tagok választanak, de mindég a rendes Tagok közül. Tiszteletbeliek 24nél, rendesek 42nél többen nem lehetnek; most elején, a fundushoz képest, rendes tagok lesznek: Pest Budaiak fizetéssel (500. conv. f.) 6tan, fizetés nélkül 7ten; Vidékiek fizetéssel (300. conv. f.) 6tan, fizetés nélkül 8an. De a fizetés nélkül valók között, mihelyst vagy a fundus gyarapodik, vagy valamely fizetett tag kihal, bizonyos renddel minden voksolás nélkül, fognak a fizetendők közzé lépni. Levelező tagok minden fizetés nélkül, de azzal a reménységgel, hogy rendes tagok csak ő közzűlők fognak választatni, lehetnek a hányan találtatnak. Ennyit tudnod elég. A Nádor alig várja a Felséges helybenhagyást. Éljen boldogul. Tisztelnék ismerőseid. Csókol pedig

Iszidórod.

XXXV.

Kedves Jóskám!

Megkaptad ugye már a Fundamentalis Theológiát? De hát el, 's megolvastad e? Mi jót gondoltál mellette 's felőle? A Pesti magister, Alber,¹ még talán nem is látta, csak hallotta, már is megítélte: »Qualis

¹ Alber Nep. János piarista, a pesti egyetemen a biblia-magyarázat és a keleti nyelvek tanára.

iste titulus: Fundamentalis? Hoc ipso non est Fundamentalis!« De a Veszprémi Püspök Ő Excellenciája¹ másképp ítélte felőle, mert megfontolva ítélte. Egyebek ítéletét még nem hallottam. Vettek talán már, vagy nem sokára venni fogod a Dogmatika Praenumeratzióját is a Pesti Ujsággal. Ott mindent elmondok, a mit előfizetőimnek tudniok kell, csak azt nem, mit egyedül barátimnak enged sugnom a szerénység: t. i. pénzre vagyon időről időre szükségem a nyomtatás miatt. Ti tehát, kik előtt kharakterem ismeretes, azon lesztek, hogy mind a Fundamentalis, mind a Dogmatika Theologia ára hova hamarább kezemhez kerüljön. A Dogmatika ára összességgel 7. forint papirosban; te talán ezt is megküldheted Sz. Mihály táján Somogyi ur által; vagy legalább a Novemberi Pesti Vásárkor Pestre Szalay Imre Urhoz,² kitől majd egymás után fogod venni a Dogmatikának részeit is. Az első részt már nyomtatják, a másodikat most várom vissza Dercsik Urtól,³ a harmadikat most tisztázom, 's october közepén végzem. Girck mégigéré levelében, hogy ez idei ősszel meg fog bennünk látogatni. Nem jöhetnél te is egy két víg barátoddal hozzánk? A Dogmatika írás már igen kifáraszt, szeretnék veletek vigadni, 's töletek új lelket nyerni. A híres Tevrevk⁴ itt volt nálunk, ki egész magyar hazánkat összejárja, hogy képeket rajzoltasson; addig kínzott engem is, hogy mit Vitkovicsnak Pesten állhatatosan megtagadtam, végre neki meg kellett engednem; ha majd kőre metszeti, 's példányokat nyomtat, részedre is fogok egyet nyomtatni. Győr vármegye restaurált elég csendesén, csak hogy az Asztalt összezüzták; de a választás jól sült el. Isten veled édes Jóskám, légy egészséges és víg, a mennyire lehetsz. Tisztelem a Pécsi, 's a Pécsvidéki jókat, téged pedig ölellek, csókollak

Pannonián
Auguszt 17d. 1828.

Iszidórod s. k.

DR. RÉVAI SÁNDOR.

GARAS ISTVÁN »EMBERT-UTÁLÓ TIMON«-JA.

(Befejező közlemény.)

X. Fordulás.

A Hír és Timon.

Hír.

Jó szerentsével komám it kalapálgatsz?

Timon.

Csitt! ne lármázz most ide; jobb ha halgatsz:

Majd köszöntlek tégedet én botokkal

Balta fokokkal.

¹ Kopácsy József.

² Pesti egyetemi theol. tanár, később veszprémi kanonok.

³ Dercsik János, a pesti papnevelő intézet kormányzója, esztergomi kanonok.

⁴ Thewrewk József író és polihisztor.

Hír.

Bátya lassabban, ha talám tied is
A diófáig; begyesenn de még is
Mit zörögsz mint a fa-tarisznya?

Timon.

Mondom
Nints oda gondom.
Dolgaim vagynak; te néked felelni
Nints időm: sok pénzt akarok ma lelteni
Fére! míg nem kapsz ehedet ma tőlem
Félre előlem.

Hír.

Pénzt akarsz lelteni? ha! ha! ha! bohókás;
Nem sült el; nem hágt te nyakadba rókás
Mente a meg lelt sok ezernyi kintsből
Mint tsupa nintsből.
Ugy ne járj mint egy bizonyos megyébe¹
A ki pénzt ázott az Avas hegyébe
Czédulát vátván az előkelőktől
Tisztviselőktől.
Én vagyok gyorsan futósó valóság
Hírharang nekem nevem és a kórság
Tudja, hol voltam s hová megyek osztánn
Szél-kotsi Postánn.
Meg lotsogtam már az egész világnak
Kik lyukat pénzért az *Avasba* vágnak
Ezt is el kell hordani szerte-szélyel
Még ma s az éjjel.

XI. Fordulás.

A Morio vagy Bolond.

Nékem is szabad már talám egyyet szólni
A kinek mi baja most kell panaszkodni.
Legény tó! úgy e hát Magyar Országábann
Toldás sints látjátok az új Nadrágábann
Én ha ezt a tarka ületem meg rázom
Az egész világot ki komédiázom.
A feje cselédnek bezzeg most meg esett
Mert mind el vesztette a mit nem keresett.
Nekik a kotsibann bal felől kell ülni
Húsz esztendőn felül pártában kell sülni
Igy végezték ezt a Legények várába
A házasulandó Ifjak udvarába
De talám azt mondja valaki: hazudok
Mert még e világban Némétül se tudok
Ki mondja? hát német nem vagyok én fáin
Ich werde gelobet hundertmal worden sein.

¹ Borsod Vármegyébe Miskoltz nevű Városban némely emberek akkor esztendőben, mikor ez a játék iratott neki estek az *Avas* nevű hegynek, hogy ők az Előkelők engedelmeiből bizonyos Arany Bányát fognak fel keresni, mely akkor az újság levelekben is emlékeztető volt, de talám semmire se lett belőle,

Mit mondjak Timonról ő van a kérdésbe —
 Hamar belé esik a gyerek a késbe.
 Oh ti köztetik is be sok Timont látók
 Ezzel most maradok köteles szolgátok.

XII. Fordulás.

Plutus parantsolja, hogy jöjjön az arany Timonhoz.

Plutus.

Minden arany-bánya most ide figyelmezz
 Plutus parantsolja hát ne késedelmezz
 India! ki fészke vagy az értz nemeknek
 Honnan osztogatom azt az embereknek
 Küldj Timonnak a föld alatt siettséggel
 Ki tisztított helyes aranyat bővséggel.

Timon.

Óh kapa ne rongáld többé már karomat
 Már alattad alig birom a faromat.
 Hozd ki az aranyat már a föld gyomrából
 A kívánság miatt az fejem is kábul.

XIII. Fordulás.

Timon bámul a sok aranyon.

Timon.

Jéh! iszonyu tsuda dolgoknak szerzője! hatalmas
 Jupiter! O Koribantések! oh arany osztogatója!
 Merkurius! hol vette magát e rettenetes sok
 Finom arany? Timon netalántán álmadozik most,
 És fel serkenvén képzelt sok arannya helyébenn
 Holt szenekeket fog az ő szomorú markába találni?
 Ugyde arany látom, gyönyörű szép sárga, nehéz, és
 Játtzodatja szemem mikor a színére tekintek.
 Oh szívek nyugodalma! kinek nevető kebelébenn
 Tellyes öröm mulatoz, kit az emberi nemzet ohajtva
 Kiván, és érted majd lépje-szakadva leledzik
 Lábaik és kezeit törvén te miattad! Ugyan te
 Kedves arany! te vagy itt? régen várt drága reményem!
 Most hiszem el minden kifogás nélkül hogy arannyá
 Változtatta magát egy szép fejedelmi Leányért
 Jupiter, és aranyul hullott Danaénak ölébe
 Mert sok ezer közt egy olly Dámát látni szeretnék
 Melly meg nem nyitná kebelét illy szép szeretőnek.
 Midás és Krézus! titeket ki katzagva nevetlek.
 Timonhoz képest mert semmisse voltatok. Ugy-e?
 Ugy-e tsak egy gazdag vagyon a kerek Égnek alatta?
 Timon az? Ó egyedül! Timon biz az! Ó keme gazdag.

XIV. Fordulás.

A Hír el hordgya, hogy Timon igen sok aranyat lelt.

Hír.

Haljatok ujságot köz nép! Uraság, fejedelmek!
 Hírlelek egy titkonn meg esett történetet: olly sok

Kintsre talált, ez nap tsak, Timon Aténe lakósa
Hármas arannyának hevenyébe helyét se találja.
Menjete, és ingyen ha lehet kiki tőle tsikarjon,
Vagy soha meg nem adom (mint némelly szokta) fejébe
Csalja ki és költsönn Timontól kérje-fel a pénzt.

XV. Fordulás.

Timon tanácskozik magában mit tsináljon a sok kintsel.

Timon.

Mit művelek már én ez ezernyi temérdek arannyal?
Mind ki adom költsönn! — Nem jó! nem láthatom osztánn,
Nem hízlalja szemem, s az enyémnek más veszi hasznát!
Jobb fog lenni talám aranyim ha viszontag elásom!
Nem bátorságos! mert más ha találkozik ilyen
Kincset kurdászó, ki-veszi s Timon szeme lobban.
El megyek és lakozom valamely barlangba; magammal
El-viszem e kintset, s ülök untalan a tetejébe
Vagy valamely záros kamarát készítették; és azt
Jól meg-erősitem pántokkal vas küszöbökkel
Persia pléhekkel s be vonom magam a közepébe
És élvén egyedül e kedves kintsnek örülök
Szüntelen azt nézem, nem kell már semmi barátság
Sem gyönyörűség más nem kell; ez aranyba találok
Főv boldogságom; Nem lesz neki fel fogadom már
Hijja tsak egy pénz is, mellette kopározok inkább,
Éltemet éh-koppal töltöm, szomjazok éjjel
Nappal is éheznek, im tsak enyim legyen a teli satskó.
A meg gazdagodott Timon hát így tselekedjék
Most valamint helyesenn s okosann végezte magabánn.
Mindentől meg vonja magát s légyen remetévé
Mindeneket fő gondja legyen gyűlölni gyomorból.
Már ezután nem kell Timonnak semmi barátság
A nyomorúlt ember sorsán könyörölni bolondság.
A ki szegény, szálni s mással jól tenni gonoszság.
Égre kiáltó nagy véték koldusnak is adni.
Mint komor erdei vad farkas, külön élni magamnak
Virtus ez, utálok mindent, ez elég ha magamnak
Jó akarója leszek, mással tsak szembe sem állok
Bé dugom a fületem, szememet bé hunyom; az a nap
Átok alatt légyenn mellyenn emberre tekintek,
Vagy hozzá szólok, vagy hallok szöveget attól
Minden Atyámfiait, rokonim s a Hazámba valókat
Semminek állítom, s végképpen meg vetem őket
És egyedül magamat fogadom jó szívvél, ez a név
Embert-uláló kedvesb lesz holtig előttem.
Durva kegyetlenség, haragosság és fene mordság
Czimereim lesznek; leszek egy embertelen ember.
Történhet, valamely embernek háza ha meggyúl
Engem hogy kérend mint hajdani jó akaróját:
Édes Timon Uram! vizet a tüzet oltani hordjon!
El-megyek én ugyan-el, de tüzet neki oltom olajjal
És mikor a vizbenn haldokló félben kubuczkol
Hajdani jó akaróm s töllem segedelmet ohajt s vár
Két kezét nyujtván, mélyebb örvénybe taszítom.
Igy leszsz jó! így kell! így illik bálni ezekkel,
A kik mindenemet megemésztették vala hajdan

Tromfal tromfot ütök. Ezt így végezte magábann
 A meg gazdagodott Timon, meg is álja szorossann
 Mert ugyanis ha midőn szorosan fel gondolom én azt,
 Melly jól esne nekem ha az én jó régi temerdek
 Kintseim egy sorbann most itt volnának előttem
 S hizlalnák szereim bővebb mértékbe rakásonn,
 Mellyeket én tőlem hajdan ki tsikartak az álnok
 Más vagyonánn hizó tsapodár sok féle barátok
 Annaira fáj szivem ki se tudja jelenteni nyelvem.
 Mert tsak ez is melly nagy nyugalom nékem hogy ez a szép
 Summa rakásonn van s szereimnek előtte ragyoghat.
 És már azt se tudom mit szóljak ez illy örömömben.

Oh be szeretném én az aranyak szagja ha volna
 S mindenek éreznék, s tudnák a Timon arannyát,
 S őket szüntelenül hogy kívánása gyötörné!

Ugy tettzik valakit látok közelíteni hozzám?
 Ez! — pénzkérő lesz! Jupiter! be hamar kitanulták
 Nékem ajándécul hogy pénzt Plutussal adattál
 A széllyel járó s fetsegő hír mondta ki nyilván
 Jöjj ide tsak közelébb Te! akár ki vagy, engemet uttse
 Mondhatom, el — nem fogsz én tőlem menni kenetlen.

XVI. Fordulás.

Koldusok és Timon.

Koldus.

Áldja meg Jupiter az Urat sok jokkal
 Alkalmatlanságra nem leszek sok szokkal.
 Édes Tekintetes Uram! szegény vagyok
 Sokféle szükségim mondhatatlan nagyok.
 Segittsen meg kérem vagy egy pénzetskével
 A vagy egygy hányt-vetett hitvány ingetskével.
 Az Ég meg fizeti az alamisnáját
 Meg áldja érette két kezi munkáját.

Timon.

Kő hánnyon meg! bizony hamar meg tudtátok
 (Majd én is hamar jó sort verek reátok.)
 Hogy éreztétek meg az én pénzem szagát?

Koldus.

Nem mi tsak az Urat láttuk itthon magát.

Timon.

No! mentül hamarébb el takarodjatok
 Szinem előtt tovább meg ne maradjatok.

Koldus.

Hiszem! Uram tudod az Ég meg ígérte
 Hogy a mit nekünk adsz száz annyit ád érte.
 Ha most sok pénzt leltél száz annyit fogsz lelteni
 Minden üres ládád meg fog vele telni.

Timon.

Illyen s illyen majd meg telik a te vállad
 Útlekekkel s majd meg rázom a szakállad.
 Neh! neked egy arany — váltsd el a kotsmába
 Ezt a másikat is tedd a tarisznyába.

Koldus.

Jupiter ezért is ezer annyit adjon
 Házadnál az illyen pénz meg — ne szakadjon.

XVII. Fordulás.

Utas és Timon.

Ulas.

Édes Uram! én most igen meg szorultam
 S ez egyet-meg-esett káromon tanultam
 Hogy keves költséggel nem jó utra menni
 De már benne vagyok nem tudok mit tenni
 Igen meg terheltem az új szekeremet
 Így törtem el a két első kerekemet.
 Nekem hál' Istennek van othon költségem
 Előmbé is tám majd küld a feleségem.
 Nem utolsó vagyok én is a faluba
 Azért hogy most rajtam van csak egy rossz guba.
 Szánjon meg kegyelmed illy állapotomba
 Szívességét én se kívánom potomba.
 Hanem meg igyekszem mindenbe szolgálni
 Ha fogok előtte grátiát találni.
 Adjon az Ur nékem — nem is kérek sokat
 Két vagy három napig kilentz forintokat.

Timon.

Elég már: ne beszélj értem a szándékod.
 Néked is készszen van itt az ajándékod.
 Majd kielégítlek egy lapos kapával
 (Hogy) Ha meg kullanthom hátad a fokával.

Ulas.

Uram én kelmednek semmit se vétettem
 Megesett szükségem hogy ki jelentettem;
 Azért illyen választ én nem reménytettem
 Ezt nagy jó Uramtól nem is érdemlettem.

Timon.

Érdemenn kívül is fogsz te botot lelni
 Ha meg nem szünsz velem még tovább perelni.

Ulas.

Attól a hatalmas Jupiter mentsen meg
 Hogy kegyelmed engem botokkal intsen meg.

Timon.

Ördög szánkázzon-meg neszsze! ha nem hiszed
 Éppenn a sódarod innen el nem viszed
 A ki kérni meri Timon aranyait
 Így veszi ki egyszer apait anyait.

Ulas.

Veszsz pénzeddel edgyütt pénzednek bolondja
 Sobrák! tud meg ezt a Baksi Biro mondja

* * *

Timon.

Igy kell nekik, kettőt immár ki fizettem
 Kivált ezt a Birót magam is nevettem.
 Még hogy fenyegetém nem akarja hinni
 Már a tört kerekenn leszsz mit haza vinni
 Várj tsak! több sas is fog még jönni e dögre
 Nem akasztom-még fel e kapát a szögre
 Ihon jó Gnato is be várom magamhoz
 Ki sokszor a késit fente asztalomhoz.
 Sok boros hordomat fenekre fordított
 Többek közt kapára engem e szoritott.
 Jókor jön! — ki adom az övét neki is
 Hogy meg emlegetik a maradéki is.

XVIII. Fordulás.

Gnato és Timon.

Gnato.

A kék Ég karikájánn
 Csillagzó ragyogással
 Járó tüzi seregnek
 Tündöklő fejedelme
 A nap, drága világát
 Szíved vig örömére
 Szemléltesse szemeddel
 Timon! hogy soha a bús
 Gondok fellege lelked
 Kedvét meg ne zavarják.
 Nem meg mondtam-e régen
 Hogy még leszsz Jupiternek
 Rád nagy Gondja? mutasd tsak
 Melly formánn heverészik
 A kufferbe rakásonn
 A Mammon sokasága.

Timon.

Mind a két szemed inkább
 Körömmel ki kaparnám,
 Mint meg nézni tenéked
 Kedves kintsemet adnám.

Gnato.

Esmérem kolerádat
 Tíz, husz, száz ezer apro
 Gömbörgő karikákban
 Vert értz annyi tenéked
 Mint egy poltúra másnak.
 Nem tsak meg mutatod ma
 Félto kintsed egészszenn *
 Sótt markomba kilentzvent
 Perditsz kész aranyidból.

Timon.

Majd im e kapa fokkal.

Gnato.

Illy sok tréfa szokásod
 Volt mindig tenéked ; de
 Vallyon hol vatsorálsz ma ?
 Eggy új módi kozákat
 Majd fúvok.

Timon.

Siralommal
 Fuvod s ugrani is fogsz
 Mindgyárt tsak közelitts még.

Gnato.

Hát illy gyilkosi kézzel
 Hóhérolsz te kegyetlen ?
 A Biróhoz idézlek.

Timon.

Itt állsz még is előttem
 Már apró darabokra
 Rontom pénz-kunyoráló
 Kapzsi lelked egészszzen ;
 Tartsd a homlokod.

Gnato.

Ejnye
 A hohér kerekébe
 Törjék a kezéd öszve,
 Minden pénzedet a tűz
 S a rosdák meg emészszék
 Lábad szárait, edgyütt
 Fösvény gazdagokéval
 Köszvény tégye nehézzé.

XIX. Fordulás.

Timon, Gnato, Filiades.

Timon.

Ahonn ! megint felém billeg egy tsapongó,
 Hogy marná ki mind a két szemit a dongó.
 Csak jőjj közelébb ! még ha szerit tehetem
 A minapi tetted majd vissza fizetem.

Gnato.

Filiades! hová sietesz olyan nagyon?

Filiades.

Timonhoz; nem tudod Pajtás! ő hol van?

Gnato.

Amott ül a kujonn; nekem úgy be tapott
Hogy alig láthatom szememmel a napot.

Filiades.

Igy kell megbüntetni a szemteleneket,
Kik más konyhájához fenik a késeket.
A ki csak azoknak vagy barátságára
Kiket a szerentse ültetett szárnyára,
Mihelyt pedig arról a földre le veti
Már utálja, fel se veszi, csak neveti,
Éppen így bánt Gnato a szegény Timonnal
Mig háza környéke volt gazdag vagyonnal.
Mig a szerentsének lovain nyargala
A két színű nálla minden napos vala.
De mihelyt nékie meg tsökkent kedvezni
Még csak a nevét is szégyelte nevezni.
Most ismét sejditvén, hogy arannya van,
A földet körölte már taposta nagyon.
Csapodár nyelvével ámitni kezdette,
De bezeg lábáról most le nem vehette.
Mert a kapa fokkal ugyan föbe tette
Betsülöm az eszt meg élek érette.
De az én ortzámhöz az soha nem férne,
Hogy nyelvem valakit csak pénzért ditsérne.

Timon.

Mi haszna beszélleszed előttem illyeket
Szörökről ismerni lehet az ebeket.

Filiades.

Ki szól itt? Oh Timon! észre nem vettelek,
Bár majd ki meredt a szemem úgy néztelek,
Hallám jól be tapott a kapa Gnatonak!
Csak úgy kellett annak a tányér nyalónak.
De én téged tudod mindég szerettelek
Nyomorúságodba meg nem vettelek.

Timon.

Hiába simitod előttem dolgodat.

Filiades.

Csendesítsd arántam Timon! baragodat
Én hozzád nem kintset kérni szándékoztam,
Hanem a számodra sok aranyat hoztam.
De a mint hallottam nints reá szükséged,
Már gazdag vagy; el mult régi szegénységed.
Azért te is hozzám mutass emberséget
Csináltass számomra egy jó vendégséget

Timon.

Készszenn a vendégség szivessenn is veszlek,
Ha ezzel a vassal jól homlokba teszlek.

Filiades.

Hát a ki teneked hajdani barátod,
Embertelen! azt is illy durvául látod?

Timon.

A mint te is láttál a minap engemet,
Mikor öszve törted minden tetememet.

Filiades.

Jaj gyilkos!

Timon.

Ne kiálts! mindgyárt agyon váglak;
Fogaimmal apró darabokra ráglak.
Jó szerentséd! töllem, hogy el szaladhattál,
Mert te még emberre soha nem akadtál.
Húsz aranyat adtam ennek bolondgyába,
Lévén Leányának a Lakodalmába
Soha többé rajta azt meg nem vehettem,
Sőt a midőnn kértem tőlle megvertettem.
Hát ezt a Prokátort Plutó hol hordozza?
Hamis leveleit hona alatt hozza,
De a buksiát még jobban fel porozza,
Ha azt akarja, hogy pénzem el-orozza.

XX. Fordulás.

Demeás, Prókátor vagy Ügyész és Timon.

Demeás.

Demeás jó napot kívánn a bátyának,
Az ő leg kedvesebb leg jobb barátjának,
Kit tart Görög Ország maga oltalmának,
Aténás városa erős oszlopának.
Mint az Angyalt úgy vár a köz nép tégedet,
Nyereségnek tartja látni személyedet
Ma fel magasztalja magasann fejedet,
Helyheztetvén legis-leg fellyebb székedet.
A fő tanács régen fel-tette magábann,
Hogy Timon öltözvén aranyas ruhábann,
És királyi páltzát vévén jobb markábann,
Regnáljon a Görög nemzet Országábann.
Ebbe már mindenek megis edgyeztenek,
Hogy e tisztességre mindjárt emeljenek,
De minek előtte azt látnák mindenek
Halgasd meg felőled amit végeztenek.

Demeás a végzést olvassa:

*Minthogy Timont a nép ollyannak találta,
Midőn érdemeit szemessen vizsgálta,
A kinek nagyobbak sokkal virtussai,
Mintsem marczonghalnák Zoilus fogai.*

Emberség az egész élete folyása,
 Angyali böltsesség minden mozdulása.
 A jóság, jámborság eleven izimere,
 A tsunya tsalfaság éppen nem kenvere.
 Az egész Görögök híres Országábann,
 Nintsen olyan a ki hághatna nyomábann.
 Sok izbenn hasznátis vette már hazája,
 Midőn bizta magát egészen reája.
 Vilézi vállakkal bajait viselé,
 Siralmas terhéből mindig ki emelé.
 Még Olympiais azzal dítskedett,
 Hogy egy nap háromszor győzödelmeskedett.
 Egy naponn birkózott, futott s lovagola,
 De minden bajnoka nékie hódola.

Timon.

Olimpia azt se tudom merre vagyok,
 Tehát miért hazudsz rollam ilyen nagyon?

Demeás.

Hát osztán! — ez utánn meg fogod tanulni
 És fellyül fogsz mindent a játékba múlni.
 De minek olvasom tsak e kitsinyeket?
 Halld meg töllem még a nevezetesbeket:

Egyszer olly vilézül harizol Szittyiábann,
 Hogy noha három nyil lőtt a jobb karjábann,
 Mégis minden a ki vele szemben állott,
 Mársi erejétől a pokolra szállott.
 E hartz ollyan hasznos volt a Hazájának,
 Hogy azzal Szittyiát tevő jobbágyának.
 Peloponezus is bizonytságot lészen,
 Hogy a viléz Timon maga Márs egészen.
 E Görög Országgra ültött két sereggel,
 Nyilait meg kenven halálos méreggel.
 Timon ment ezeknek egyedül elébe,
 De senki belőlök nem nézett szemébe.
 Mindenütt a merre kardját botsátotta,
 A Legényt a földre százával ontotta.
 Előtte mind a két sereg meg szaladott,
 Látván, hogy nem bolond emberre akadott.

Timon.

Soha még tsak kardot sem fogtam kezembe,
 Katonai süveg nem volt a fejembe.

Demeás.

Te ugyan hogy nem vagy ezekkel begyessen,
 Bizony tselekeszed felette kegyessenn,
 De mi ha azokról meg nem emlékezünk,
 Háládatlan szívet mellyünkön fedezünk.

(Folytatja a végzést):

Továbbá mivelhogy minden tanátsait,
 A Hazának mintegy annyi támaszait,
 Minthogy a harizotis igen jól folytatta,
 Mikor a sereget maga igazgatta,

*Innen elvégezték minden tanácsosok,
Felsőbb közep-szerű és Alsobb lakosok,
Hogy Timon ma Királynak legyen Alénébe,
Hét arany koronát legyen a fejébe.*

* * *

Demeástól ment ki ez a sententia,
Attól ki Timonnak igaz Attyafia,
Ihon! fityeg a nagy petsét is láthatod,
Azért ezt kétségsbe éppen nem hozhatod,
Én neked ezt azért akartam el hozni
Magadrol előre hogy tudj gondolkozni.
Kár hogy a fiam is a kutya született,
A ki a nevedről kereszteltetett,
A kis Timon velem ide nem jöhetett,
Majd meg látnád milyen nagyra teremtetett.

Timon.

Ugy de l feleséged sints! fiad hogy lehet?

Demeás.

Tám a jövő télen az ember nem vehet?
Attól egy fiam fog nekem születetni
És a te nevedről fog neveztetetni.

Timon.

Én nem tudom fogsz e feleséget venni,
Ha ezzel-elsőbe főbe foglak tenni.

Demeás.

Mit akarsz? nem szabad meg verni másokat.

Timon.

Szabad a pennával lopo tolvajokat.

Demeás.

Te hazafi sem vagy: hogy mertél bántani?
Én ezt a Tanácsnak be fogom mondani,
Ezért majd fel fognak téged akasztani,
Hát még hogy a várat fel merted gyujtani?

Timon.

Hiszem! nem égett meg a vár te szemtelen?
A ki ezt el hinné nem leszsz olly esztelen.

Demeás.

Ugy de azért lettél gazdag olly hirtelen,
Meg ástad a kintses-házat Istentelen.

Timon.

Itt is utol érnek mihelyt meg vizsgálják,
Mert minden részeit igaznak találják.

Demeás.

Ezután én tudom tsak ugyan fel vered,
Mert a pénzért a te szemed majd ki mered,

Timon.

Tartsd tehát a vállad, ha a tárház volna,
Hadd nézzem a kapa benne miként szólna?

Demeás.

Jaj! el tört az egész vállam lapotzkája,
Enné meg a kezed a világ kutyája.

Timon.

Majd kapsz még — tsak orditts — egy olyan ütleket
Mellytől el hagysz minden hazug beszédekét,
Ugyanis a nekem igen szégyen lenne,
Ha egy selma tőlem épségbe el menne.
Holott fegyver nélkül két roppant sereget,
Mellynek nyila reám sürűen peregett,
Meg rémitvén sebes futásra indíték,
Mihelyest feléje közelebb lépinték.

XXI. Fordulás.

Timon és Trasikles Bölts.

Timon.

Jéh! Trasikles! te is itt vagy? beh szeretem!
Mert a te hátadis mindjárt megdöngetem.

Trasikles.

Én Timon azt neked éppen nem hihetem,
Mert meg-bántásodra nints igyekeztem.

Timon.

Azzalis felette meg bántaszsz engemet,
Hogyha személyeddel ingerled szememet,
Pluto ragadja el testemet, lelkemet.
Ha meg nem siratod még ma a kezemet.

Trasikles.

De az én elődbe lett érkezésemnek,
Nem tzelja, hogy pénzét a jó emberemnek
Kivánjam, leg kissebb ágába eszemnek
Nints; nints! Timon kérek hidgy a beszédemnek.
Minden kints a mellyet oltalmaz erős vár,
Gyémánt s ezüst olyan előttem mint a sár.
Mellyen a láb minden kiméllés nélkül jár,
Hogy a te szived is azokra vágy, nagy kár.
Sok az alávaló pénznek köszönheti,
Hogy szörnyű kinjának nem lehet szüneti,
Még itt e világon szive érezheti,
Megéra korbátságát, hogy hátán tsörgeti.

Timon! tégedetis ettől féltettelek,
 Ez az oka mostan, hogy megtiszteltelek,
 A kintses ládáknak erős vasfedelelek
 Ártalmasok, hidd el Timonom! intelek.
 Sokkal jobb mindég csak szegénységben élni,
 Mint a nagy rakás pénz körül ülve félni;
 Ez mikor az ember nem is tudja vélni,
 Örömét bánattal szokta el tserélni.
 A kintsbe nem lehet hát gyönyörűséged,
 Hamar megtsalhatja képzelt reménységed,
 Sokkal siralmassabb lehet így a véged,
 Még pokolra vihet a rossz Pluto téged.
 Én azt tanátslanám osztogasd mindennek,
 A setét ládába minek is pihennek?
 Mindenek kik tartják a Mammont Istennek,
 Követ hömpörgetni Zizifushoz mennek.
 Ennek egy aranyat, adj hármát amannak,
 A ki betsületesb többet adj olyannak,
 Kinek kinek a mint virtusai vannak
 Ugy oszd, semmit ebből ne oszsz méltatlannak.
 De nékem minthogy van egy kevés érdemem,
 A könyvön apasztom mindenkor két szemem,
 Sem éjjel sem nappal nem nyugszik tetemem,
 Nem kémélledd töllem pénzem Timonom! nem.
 Mindazáltal tőled nem kívánok sokat,
 Imé jól láthatod e keskeny sákokat,
 Csak ezeknek töltsed tele a hasokat,
 Azt is azért csak, hogy tarthassak másokat.

Timon.

Gyer elébb! a hátad mindgyárt töltöm tele.
 Neh! neked Trasiklès! el mehetsz már vele...

Trasikles.

Jupiter azt adja, hogy pénzed estvére
 Mindegy lábíg birjon tolvajok kezére.

XXII. Fordulás.

Timon, Belapsziás¹ és mások.

Timon.

Vally kik azok, kik ott felém kudorganak,
 Azok bizony mindjárt sirva ordítanak,
 Te már kapám pihenj, eleget dolgoztál,
 Számomra a földből sok kintset ki-hoztál,
 Hanem amott látok alkalmas köveket,
 Azokkal verem ki ezek(ne)k szemeket.

Blepsziás.²

Jobb ha a seggedenn ülsz te embertelen!
 A ki hozzád menne nints olyan esztelen.

^{1 2} Ugy az Édes, mint a Ráday átírásában a »Jádzo személlyek« között
 Blamseás.

Közbevaló fordulás.

Két Sidó Timonhoz mennek arany-váltani.

1. Sidó.

Szomszéd Uram! kennek vagyon sok arannya,
Nékem meg ezüstöm van az eb az annya,
Váltson kend egynehány ezer forintokat,
Hoztam kennek sok szép uj Kron-tallérokat.
Sok olyan van közte nem látta kend mássát,
Felül-is meg adom még az áldamását.
Győjjön-be kend hozzám egy kis pálinkára,
Csak váltsa-meg, nem lesz kennek abba kára.

Timon.

Nem igazánn mondják, kitől hallottátok?
Majd öszve hordom mind Apátok Anyátok.

2. Sidó.

Az Ur most mivelünk tám tsak tréfáلودik,
Vagy pedig haragszik? majd meg juházodik.
Ihonn! egy vég kartont hoztam ajándékba,
Ezt tsak felül adjuk váltás toldalékba.

1. Sidó.

Meg azután Uram! többel is szolgálunk,
Ha most az Ur előtt grátziát találunk,
Nem kell félni, mert mi azt ki nem beszéljük,
A pénzt tsak hármunk közt titkossan tseréljük.

Timon.

Minek váltanám én a sárgát fejeérre,
Azért árendások oszlojatok férre.

1. Sidó.

Nem kell haragudni én régen esmérem
Az Urat, és tőlle bátran azért kérem;

2. Sidó.

Hát hisz én az Urnak nem kívánom kárát,
Az aranynak riktig meg adom az árát.

Timon.

De tudom én: nekem hijába beszéltek,
Timontól aranyat nem tsereberéltek,
Ti szoktátok a sok aranyat nyirbálni,
Azért hibáz osztánn ha szokták próbálni.

1. Sidó.

Édes szomszéd Uram nem kell azt beszélni,
Mert így szoktak azzal az okosok élni.
Meg mutatom itt is majd a mesterséget,
Csak mutassa hozzánk ezt a szivességet,
Hogy kell az aranybol sokat el reszelni
Es minden szó nélkül mégis el fog kelni.

2. *Sido.*

Csak a karimáját meg kell tzirádázni,
 A mértéken ugyan fog kitsit hibázni.
 Azt olyan szorossan nem szokták visgálni,
 Kivált a parasztra rá lehet tukmálni.
 Lássuk tsak ha van e sok Hollandiai,
 Az a leg-fainabb, mert mind India(i).

Timon.

Timon egy aranyat majd fustéllyal adat,
 Hogy Hollandiába szeded-fei magadat.

Más Játék: Morio¹ vagy bolond versei.

Szép dolog a sok pénz, azt mindnyájan tudjuk,
 Ha nints kedvünk adni; nintsen azt hazudjuk,
 A dolgot tsak *stricte* kiis kell mondani,
 Mert a pénzt hirtelen el szokták hordani.
 A minap hozzám jó egy Uri Aszszonyság,
 Vele volt hugomis ám legyen bizonyyság.
 Költsön interesre a pénzemet tsalta,
 Ugy tsokolt, hogy kezem majd hogy be nem falta.
 De énis igazán neki megvallottam,
 A mit én még a nagy apámtól hallottam.
 Hogy egy garassa se vólt semmi fajtámnak,
 Csak a nagy hire vólt a falamiámnak.
 Satskom meg ütötte hogy a lapos guta
 Az olta s a miatt vagyok ilyen buta.
 Én pedig külömben elég okos volnék,
 Ha sok pénzem volna majd nemis így szólnék,
 De tsak bolondság ez: mert el ne hidgyétek,
 A mi a földön van mind fel ne szedgyétek.
 Mert a nem mind arany valami sárgállik,
 De félek, hogy még ma a hátam meg pállik.
 Eggyet ugrom, azzal itt hagyom a népet,
 Ide nézzen a ki látni akar szépet.

Más ugyan azé.

Most jövök Párisból mondhatok ujságot,
 Ott tanitják ám jól az udvariságot.
 Hogy ott volt szerentsém lenni egy *Losiba*,
 Az ulta parádét tudok valodiba.
 Szivessen szolgálók a Magyar hazának
 Már sok Urfiakat hozzám is hozának.
 Majd meg is tanított az Udvariságot,
 Mert itt tsak tanitnak holmi bolondságot.
 Őket először is arra kell szoktatni,
 Hogy senki ajtajánn nem kell kopogtatni,
 Sokkal jobb az ajton vakarni kőrömmel,
 Az ilyen vendéget fogadják örömmel.
 Hogy kell meg hajolni, köpni et caetera,
 Ki illyeket tanít hát nem jó mester a?
 Mire valo Timont s Plutust emlegetni,
 Illyen nagy dolgokat kéne feszegetni.

¹ A játsszó személyek között nincs felsorolva.

A bolondot ha nem vetik mégis terem,
 De én azért ám a Császárt is ismértem.
 Engemetis ismér az én Uram tudom,
 Én pedig ezt nem leg előszször hazudom.
 Valamit beszéltem eb a ki el hiszi,
 Egye meg a követ ha innen ki viszi.
 Pokolba is szokott egy vásár meg esni,
 A mi el nem veszett nem szükség keresni.

Közli: MOLNÁR JÁNOS.

ADALÉK THURZÓ FERENCZ ÉS BALASSA MENYHÉRT VISZONYÁHOZ.

A nemeskúthi *Rexa* család csejthei levelesládájában *Váradi* Pálnak, az esztergomi érseknek egy *Thurzó* Ferenczhez írt levele maradt fenn, mely a *Balassa* Menyhért kalandorkodásának egy érdekes mozzanatára derít némi világosságot. A *Pozsonyban* 1544 július 23-án kelt levél így hangzik.

Reverendissime Domine et frater observandissime. Salutem et nostri commendationem. Intellexerim ex litteris Dominationis Vestre Reverendissime, quid responsi tulerit a cognato suo in ijs rebus, quarum gratia sese ad ipsum contulerat. Quamquam igitur dominus Ballassa a bonis et decimis nostris impetendis sibi que usurpandis non temporaret; contra ad quod Dominatio Vestra scribit rogare illum fecisse aut facturum, tamen et si hac ita prestaret uti offert, cum causa Capituli Ecclesie nostre cum nostra propria sit conjuncta, nulla ratio est, quamobrem et se bona et redditus nostri ab illo demittantur *illis* direptionis et praede illi relinquere. Velim Capituli bona et decimas, quantum sane viribus nostris ex annorum habet efficere; non enim sine culpa esset Praesul, quorumcunque *conventibus*, prope oculis morum fratrum bona auferri et dissipari permetteret, a quibus minime deberet et in eorum causa, salva sua esse vellet, dumtaxat illorum praedonum libidini obiectis, quod quidem Dominatio vestra Reverendissima que et ipsa in hoc ordine est facile considerare potest. At vero nemini mirum est, tam aperte profiteri se domino Balassa, vim illaturum bonis Capituli, neque quidem pensa habere, dum sibi locorum quorumcunque ratione pariat, quando Regia mandata in negotiis publicis, maxime de taxis Regiis solutione tam aperte audet despectui haberi ac contemptui et taxas ipsas in peculiarem usum suum utpote assignatas sibi usurpare non veretur. Sed hoc forte aliquando poterit Majestas sua ex merito corrigere. Nos, quod nos attinet, si dominus Ballassa concordie tali acquieverit, uti sentiamus illum ab imferendis et damnis nobis videlicet et Capituli desistere velle, de quibus poterit satis facere concordia amplectemur, et ut re ille erga nos exhibuerit, ita ejus statum promotum ubique narrabimus. Verum si ceptis perstiterit, nulla causa est, quum nos modis omnibus ab illius vi nostra et Capituli bona et proventus defendere debeamus. Qua in re confidimus Regie Majestati prefectos quorum Interest Injuria lesos tutari

et defendere presto nibis affuturos sedulo. Et que satis jam ipsa Dominationis Vestra Reverendissima intelligit, quam immerito nos lacesat affinis suus, qui ipse, qui palam alienum se appetere affirmat. Est quod inposterum eadem penas cognitionem nobiscum sentiens omni prorsus commertium omnem familiaritatem illius studeat declinare, sic enim et nobis prestabit officium fratris et si ab omni suspicione apud alios liberabit, nihil illi prorsus esse cum homine violento et raptore. Quod de injurijs per eundem ipsam vicissim queritur, scripsimus ad eos diligenter in hac causa redimus eos monituros nostris parituros. Aderit interim Majestas Regia, quam confidimus eum modum adhibituram, contra inobedientes istos, ut non inipune forte talia si ausos ei aliquando sentiant, optamus Dominationem Vestram Reverendissimam valere feliciter.

Posonij die 23 Julij 1544.

Reverendissime Dominationis vestre bonus frater

strigonensis manu pp.

Utóirat: Fugienda est Dominationis Vestre hujus hominis familiaritas ob illud potissimum quia aperte rebellis et inobediens est Regie Majestati.

Czím: Reverendissimo Domino Francisco Thurzo Electo Ecclesie Nittriensis etc. Domino et fratri observandissimo.

(Czímeres vörös viasz pecsét — ép állapotban. Az aláíráson kívül minden idegen kéz írása).

Közli: REXA DEZSÓ.

SINAPIUS JÁNOS EMLÉKSORAI.

Az »Árvavármegyei Csaplovics Könyvtár« kéziratai között egy szép kötésű, vaskos emlékkönyvre akadtam.

Az emlékkönyv *Albrecht* János Mátyás tulajdona volt, a kiről — daczára annak, hogy e könyv utolsó lapjait családjára (15 gyermekére s két feleségére) vonatkozó jegyzeteknek használta fel — semmiféle közlelbi adatot nem tudok. Vittenczen (Nyitra megyében), Galgócson, Assa-Kürthön élt — különösen istenfélő férfiú volt. Prágában, Drezdában, Boroszlóban, Wittenbergben fordult meg s mindenhol az 1677-ik esztendőben.

Ez évben egynéhány ismerőstől emléksort kért és kapott. De a négy ujjnyi kötetben csak igen kevés szívből jövő emléksornak adott helyet, sokkal több olyan emléksor van benne, mely nem a szívre, de az — erszényre vonatkozik. A kéziratos könyv néhai possessora úgy látszik, pénzét elhelyezte mindenfelé s azután részletekben kapta vissza. Ez üzleteknek pontos kimutatását tartalmazza a könyvnek körülbelül egy ötödrésze. Így például egy Baro Hellenbach 51 frt 91 krt, Blaho Sámuel

besztercebányai százados 28 frtot, egy Fontanj úr 14 frtot, Plusenberg (?) Dorottya báróné 30 birod. tallért stb. stb., vett fel tőle s adott vissza néki interestestől.

E fontos bejegyzések után házi kiadások következnek, melynek végeztével néhány jó pálinka-reczept után az emléksorokat találjuk. E bejegyzések szerzői többi közt a következők: Erdmannus Comes de *Redern*, Johann, Adam *Posakowsky*, Andreas a Dembiany *Dembinszky*, Nob: Polon. Paul *Michaelis* in Illus. quond. Colleg. Eperien. Poes. Orat. et. Hist. P. P. nunc Religion. Causa Exul; — M. Joh. Fridericus *Etelius* Poson: Hung: SS. Theol. C.; — Petrus *Sextius* dem. Ecclæ Evangelicæ in liberâ et Regiâ Civitate Novisolien. Hung. Montan. Ecclesiast. nunc Christi Exul. Gabriel *Trusius* Veterisol. Hung. Philolog. Studios.

Ámde kétségtelenül a legérdekesebb a bejegyzések között, a melynek irodalomtörténeti becse is van az, melyet a hite miatt száműzött magyar író: *Sinapius* József írt be. Ez így hangzik:

Quis te læsit ita? ô JESU dulcissima vita!

Pro mundi vitâ, tu es crucifixus ita.

AMOR MEUS
KRVCFIXVS EST

Eximio Possessori in Sui memoriam cum devota in cursu studiorum appreciatione apposuit.

Johannes Sinapius quond. Trenchinio in Ung. a Sacris nunc Exul
Peregré Dresdæ
20 7br 1676 Mp.

E kéziratos könyv e tekintetben irodalomtörténeti s egyháztörténeti beccsel bír s a könyvtárban 18182. szám alatt őrzöm.

REXA DEZSÓ.

CSEREI MIHÁLY ÉLETÉHEZ.

Cserei Mihály alább közlendő levele becces adalék Cserei jellemének ismeretéhez, egyúttal azonban családi viszonyaira vonatkozólag is. Az ágostonfalvi jószág, melynek erdeje miatt — a levél tanúsága szerint — Cserei Mihály és öccse János közt elhidegülés állott be, — régi Cserei birtok, melyet még I. Apaffy Mihály adományozott volt Mihály nagyatyjának Miklósnak »örökös fiúágon.« A birtok több részre szakadt és e miatt tört ki a viszálykodás a tulajdonosok között. Jegyzőkönyvében (közvetette *Szádeczky Lajos*, Tört. Tár. 1903. 488—89 II.) maga Cserei is részletesen foglalkozott az ágostonfalvi ügyekkel.

A levél eredetije a Délmagyarországi tört. társulat levéltárában található B. 1. jelzés alatt.

Édes öcsém uram!

Tegnap költ kglmed levelét ma estve hozá kglmed ajtai jobbágya kezemben. A mi az ágostonfalvi erdőben elvett fejszésekkel illeti, az én hiremmel a zálagálás nem esett, mert a magam tulajdon erdőmben is szabadságot engednék kglmed jobbágynak erdőlni, a minthogy czédulát is adtam, adják vissza. A bizonyos, ha kglmed maga meglátja is . . . ,¹ nemcsak a бүкердőt (noha az is igen káros, mert az élőfák makjának hasznát vennők, ha Isten makkot adna), hanem a Macskalyuk tilalmas erdőt úgy elpusztították, éppen nemcsak kárunkra, hanem gyalázatunkra vagy, hogy az atyáink meg tudták oltalmazni s a mi időnkben szabadon praedálják. Mert a mi nagyajtai jobbágynak nevezete alatt más ajtai idegen emberek, úgy Cserei Sámuel baróti jobbágynak árnyéka alatt baróti emberek, a kglmed és az én köpeczi zselléink mellett a köpeczi emberek szélitiben hordják a fát Ajtára, Barótra, Köpeczre, úgy szintén a házasság szabadsága mellett Donáth Györgyné asszonyom maga s jobbágynak szánjai. Mikor meghallottam az ilyen excursiókat, úgy izentem Ágostonfalvára, hogy akár baróti, akár ajtai, köpeczi embereket kapjanak ott, ne csak megzalogolják, hanem minden marhájakat elvegyék, magokat is megfogják, mert non suffragante eo, hogy Donáth Györgyné asszonyom leánya kglmed felesége, azzal just nem aquirált, hogy a Cserei familia erdőjét szabadon vágassa, maga házához hordassa, hanem mikor osztán az ő kglme ajtai háza s jószága kglmed kezire megyen, akkor kglmedtől senkisé megtilalmazza.

Igy is nem volnék ilyen inhumanus ember, ha szintén kglmedhez addictioja semmi sem volna is, hogy falumbeli becsületes ember, ha szépen requirálna, két-három szán fahordást difficultálnék, de hogy engedelem nélkül azt practizálja, azt bizony nem engedhetem, sőt a magunk jobbágynak iránt is olyan rendet kell tartanunk, mint azelőtt én practizáltam, mikor kglmed jószága s jobbágynak az én birtokomba voltanak, hogy ha tűzfáért akartak odamenni, czédulát vettenek, kik hány szánnal, szekérrel mennek erdőlni, azért hogy más falusi idegen emberek melléjek ne adjungálhassák magokat; és oda, mint azelőtt volt, mind három részről erős hit alatt erdőpásztorokat kell állítanunk, melyet ha mégis halogatunk, úgy járunk, mint a kinek ellopják a lovát, azután zárja be istállója ajtaját.

Azonban noha a mint én másoktól hallom, kglmed igen alája feküdt a két asszonynak és talám nem szükséges, sőt haszontalan ez írásom; mindazáltal részemről azt akarván eltávoztatni, melyet kglmed mostani házasságának alkalmatosságával akkori levelemben megjövendöltem vala (utinam non essem verus vates!) hogy Donáth Györgyné asszonyom miatt, ha nem a leánya miatt a közöttünk való igaz atyafiság gyűlölségre fordul, akarám kglmednek semel pro semper megírni, ha kglmed az igaz férfi curasiát még megtartja s az én opinio szerint talám meg is tartja, ha szintén mások mit beszélnek is, bizony könnyen s a míg

¹ Olvashatatlan szó.

magam nem experiálom, el nem hiszem, intse meg kglmed a felesége anyját, ne mortificáljon és injurialjon annyira; sok már a soka, patiens ember vagyok ugyan, kivált asszonynyal s nyelvvel digladiálni nem szoktam, különben olyan dologra kell kifakadnom (mely nem verésből, vagy egyéb potentiákból áll) bizony a míg Miklósvárszéket ember lakja, fen marad az emlékezete. Annak az asszonynak, hogy az ura, a szegény bátyám Donát György uram megholt, mennyi sokfelől való impetitiói voltak, hozzám recurrált, mind tanácsadásommal, mind egyéb szolgálattal protegáltam, hogy akkor elmondotta, az urának testvératyafiai olyan sinceritással nem voltak hozzája, mint én. Nekem pedig, — mondja meg jó asszony, — házam népe is, ha igazat akar mondani, ha soha vagy egy pénzt, vagy egy pénzt érő portékát adott sok szolgálatomért, mert ha adni akart volna is, soha el nem vettem volna. Mihelt kglmed a leányát elvevé, én nem tudom, kglmedhez való bíztaban, vagy mi véggel, maga tudja, senkit nem kezd becsülni. Becsületes embereket, nemes asszonyokat széltiben mocskol, nyelvvel s olyan száraz göggel vagyon, egy grófnében is sok volna.

Ha kglmed nehezen veszi is, nem tehetek rólla; mely szabados nyelve volt s vagyon is ő kglmének, azt nemcsak itt, hanem az egész Háromszék tudja, tudják azt is, a kik látják, ritka napja vagyon, hogy egész józansággal volna, akkor mindent elmond, elkövet, azt sem tudja, mit beszél, vagy mit csinál; mert az férflak is, kiket nagyobb resolutioval és ratioval ékesített fel a természet, mint az asszonyokat, ha kelletténél többet isznak, könnyen akarmi excessust elkövetnek, ő kglmének pedig conversatioja gyakrabban nem becsületes asszonyokkal, hanem olyan boszorkánynyal, mint Kádár Kata s más hasonlókkal vagyon, a kiket igaz nemes ember, vagy asszony, a ki maga becsületit szereti, még az udvarára sem bocsáttatna be, nem hogy a házában. És hogy a dologhoz közelebb térjek, micsoda casusok estek itt a magam kapuja előtt, az ő kglme tolvaj béresse (a ki azelőtt kglmed házában szolgált és micsoda exemplaris legény, maga is tudhatja kglmed) és hasonló jobbágysai agyonverték igaz nemes emberből álló becsületes tisztartót, melynek declaratioja hosszas írást kívánna, verbis coram plura. Azért a nagy malefactióért a béressét a székre certificáltattam, a jobbágysaira magától törvényt kértem, kiket is, ha ő kglme rendes utakon törvényesen protegál, azért bizony nem neheztellek, jól cselekeszi. De ő kglme nem hogy moderatioval inkább complanálná a rossz dolgot, sőt mind maga s mind magától tanult, jobbágysai s jobbágyasszonyai szerte-széjjel a faluban mocskolódnak, sőt ma mind a tisztartótot certificáltatta a székre; itt mondhatnák: pap fél lovat ördög bűnös érette. Engemet is citáltatott, nem tudom ugyan miért; gondolom egy kurva lopó nagy nyelvű jobbágy asszonyát itt a kapum előtt való utcán a náddal megvergettem vala, mert mikor a tisztartótmon az a casus esett és a míg nekem híremmel lett, addig a malefactorok elszaladtak, nagy confusioval lévén, kimentem a kapun eleiben, akkor jó ki a szegény tisztartót véres fővel s megriasztom a szolgálmat, miért nem fogák meg a tolvajokat; az a kurva az utcán jöven, hogy én ott boszorkodom magamban, minden kérdés nélkül el

kezd pattogni, miért fognák meg az asszonyom béressét, mert a kglmed tisztartója cselekedett rosszul. Úgy fordulék vissza s úgy ütogetém meg; bizony nem hogy olyan kurvát, mint az, de abban a nagy fervorban a magam nénémet hugomat is egyben rontottam volna. Azt is kglmed tudja, ha meg meri vallani, hogy az ő kglme jobbágysai többire (nem is szólva kettőről, vagy háromról, kik örökös et per consequens emberséges jobbágys emberek) iminnen-amonnan per fas et nefas gyűjtögetett lopók, tolvajok, a nőstinye kurva és maga a jó asszony is, nem hogy disciplinában tartaná őket, sőt minden gonoszságokban favorizál, s abban tartja jó gazdaasszonyosságát, hogy furton fáradjon s protegálhassa malitiájokban; csak bizvást pereljen, bizony nem bánom, de ezután is, sőt annál inkább mint addig, az ő kglme erkölcstelen jobbágysai s jobbágysasszonyai, ha nem szűnnek s nyelvekről le nem tesznek, magamot, feleségemet, Isten engem úgy segéljen, a magok jobbágysai házokból is kihuzatom s addig elveretek benneket egyet, vagy kettőt, a míg a lelket érzem benneket; mert én nem haragunnám meg érette, ha olyan nyelves kurva jobbágysom-asszonyt jól megvér becsületes nemes ember, ha gyalázza s injuriálja.

Jól látom, ezekben az dolgokban kglmednek is inmiscualódni kell, mert Donát Györgyné asszonyomnak, mint olyan maga rendeletlen indulatival nem bíró, megátalkodott haragú, maga elhitt napájának ha kglmed nem favorizál, nyugodalmas élete alig leszen kglmednek, énnekem is penig, a ki ilyen nyilvánvaló injuriákat rajtam s házamon elkövető személylyel consentiál s conniveál, annak miképpen lehessek ezután (ha úgy találná kglmed magát accommodálni, melyet könnyen nem remélhetek, nem is érdemlek) olyan igaz, nemcsak atyafiúi, hanem ugyan atyai igaz sinceritással s addictióval való bátyja, mint eddig voltam s most vagyok, nem mást, hanem kglmedet bírálom meg benne; mindazáltal, ha ugyan úgy leszen is, több rajtam bokrosával megesett szerencsétlenségeim között ám transeat az is, én részemről okot nem adok kglmednek a distensiora, sőt kglmedet a jó Istennek oltalmában ajánlván, a mint eddig, ezután is, míg kglmed optiot szántszándékkal nem ad, maradok kglmed igaz atyafia szolgálja

Cserei Mihály m. p.

K. Ajta, 22 Januarii A. 1723.

Akartam volna, ha kglmed általjött volna, hogy szóval bővebben mind ezekről, mind egyebekről kglmeddel beszéltem volna, külömben is bizony kívántam már egyszer kglmedet látni, de talán meg van parancsolva napamasszonytól, hogy kglmed hozzám ne jöjjön.

Kivül: P. S. Én apertus ember vagyok, minden ember tudja, másban is azt kerestem, a mit bennem nem szeret, mondja szememben. Azért megvallom, kglmedet méltán okolhatom, nem abban, hogy ezek a rossz dolgok kglmed akaratjából lettenek volna, merd kglmed itthon sem volt, nem hogy kglmednek hírével lettek volna; ha itthon lett volna is kglmed, mint prudens ember nem jóvallotta volna, hanem azért, hogy kglmed a maga felettébb való submissiojával és Donáth Györgyné

asszonyomnak sok rossz dolgait az ő kglmétől való félelem, vagy nem dicsíretes kedvezésből való elhallgatással ansát adott kglmed mind ő kglmének, mind indisciplinarius jobbágyainak arra, hogy kglmedhez való bizodalomból úgy felfuvalkodtanak, hogy minden tartozásban excedálnak (adja Isten még kglmednek kissebbségire ne essék!) Az én feleségemnek is vagyon anyja, bizony tud is a haraghoz, akarki sem jobban; mint feleségem anyját megbecsülöm, szolgálni, protegálni, ha rám szorulna, in justis et licitis obligatus vagyok; de különben, nem napam, hanem édes szülő anyám volna is, a mi vétek van benne, soha nem approbálom; sem az ő kglme barátságáért, ha másokkal rendetlenül bánik, egy idegen jóakarómnak is ellensége nem leszek, sem pedig jószágáért, pénziért, ha ugyan semmim nem volna is, ő kglme alá bizony nem fekszem, mert az asszonyi tanácsnak s feleségnek való rendetlen kedvezésnek soha még ennyi vénségemre jó exitussát nem láttam. Példa Ádám atyánk, a ki felesége jóvallása s feleséginek kedve keresése miatt magát, feleségit s egész emberi nemzetből álló posteritását örök veszedelemben ejté; azért a második Ádám, édes Idvezítőnk, az édes anyjának is, úgy látjuk a Szt. Írásból, nem akart kívánsága szerint cselekedni, sőt gyakran keményen megfeddette: mi közöm veled asszonyi állat? etc.

Kívül: Tekintetes nemzetes idősbik Cserei János uramnak (cum tit. et honore) kedves öcsém uramnak ő kglmének Bölön. (Zárópecsét töredéke.)

DR. LUKINICH IMRE.

ARANKA GYÖRGY KÉT LEVELE S HÁROM ISMERETLEN VERSE.

Aranka György, mint általában az erdélyi írók és államférfiak, a magyar művelődés történetében is tisztes nevet szerzett magának. Állása, tudománya, irodalmi műveltsége széleskörű összeköttetést szerzett számára s ő ezt, valamint költői tehetségét is a magyar művelődés, az erdélyi magyarság culturájának az előbbre vitelében értékesítette. A mint ezt az irodalomtörténet s különösen az erdélyi magyarság művelődésének története megállapította.

Az alább közölt két levél (czím nélkül) egy oly colligatumban van, melybe csupa Sipos Pálhoz intézett levelek vannak egybekötve. Sipos Pál nevelősködött báró Naláczy Józsefnél, a testőrónál, szász-városi majd pataki physices professor volt s élte végén ref. pap a tordosi jól dotált egyházközségben. Kazinczynak, Döbrenteinek barátja s a kortársak által bámult és csodált philosophus és physicus. A Kazinczyval való levelezésének egy része önállóan is megjelent Lipcsében, 1846-ban. Bizonyosra vehető tehát alaki s tartalmi szempontból, hogy Aranka alábbi két levelét Siposhoz írta. A levelek a személyes vonatkozáson

kívül figyelmet érdemelnek abból a szempontból is, hogy a XIX. sz. elején nekilendült philosophiai érdeklődésről tanuskodnak. A két levél a következő:

1.

M.-Vásárhely 2d. Jul. 1814.

Tisztelendő és igen Tudós Hazafi!

Régi kedves Barátom Uram!

Minden feljövőkől örömmel értem a T. Urnak friss Egészségét és boldog állapotját; ezután is hasonlót kívánok! Ha annyi időt nyerhet dolgaitól a Tiszt Úr, kérem én a T. Urat, nyerjem meg azt a Barátságát és tudósítson arról, hogy most mitsoda Tudós Munkában és Elmélkedésben tölti drága idejét.

Az Erdélyi Museum kijöve, abban látta az Úr a Tudós Szabó András úrnak a Philosophiáról¹ való tudós Értekezését; erről kérem az Urnak barátságosan ítéletét és bölcs vélekedését! Addig is pedig barátságában ajánlott, nagy barátsági szivességgel vagyok

A Tisztelendő Urnak

alázatos szolg. régi hív Baráttya
Aranka György.

2. (Kelet nélkül.)

Igen drága kedves Tiszt. Uram,

Jó Barátom!

Nem felejtkeztem el a T. Uram Barátságáról. Bizonyos egymás után jövő gyengeségeim megerőtlenítették az én Tiszt. Uramhoz hív ujjaimat. Most még annyi erőm vagyon, küldöm barátságos Rendeimet T. Uram látogatására.

Közlött magoss Gondolatait² T. Urnak kedvesen vettem. Sok időtöltésemre voltak s vagynak eddig is: csak soha meg nem érthetném. T. Székely Uram szerencsésebb nálamnál. Azt mondja, hogy érti; szereti is. Ha az Isten lágyabb időt ad, hogy egymást láthassuk: meg fogom magamnak magyaráztatni.

¹ L. Erd. Museum 1814. I. füz. 90—113. I. Ac ne forte etc. Horatiusból vett jellegű értekezés. »A philosophiát egy olyan tudománynak mondjuk, mely nem csak formájára, hanem materiájára nézve is egyedül a józan okosságon fundálódik.« Külömben metaphisicai alapon tárgyalja a forma és anyag mibenlétét s a különböző phil irányokat, mint a dualismus (Cartesius és Malebranche), idealismus (Berkeley), materialismus (Locke), pantheismus (Spinoza) és a Leibnitz monadológiája. Az egyes irányok főképviselőit röviden ismerteti és jellemzi. A czikk corollariuma azonban a theologiába vész el s bizonyos praedicatori moralisálással jellemzi a philosophia tudományát.

² Hogy itt Siposnak mely munkájáról van szó, megállapítani nem igen lehet. Több phil. tárgyú műve maradt kéziratban. Tán ezek egyikéről szól Aranka. Lehet azonban, hogy csak valami levélről van szó, a melyben Sipos phil. elmélkedéssel fordult Arankához.

Én a többi között az Ember Esmeretén¹ dolgoztatván kettőt talál-
tam: hogy az emberi Lélek természet rendjén maga erején halhatatlan;
másodsor, hogy a Lélek munkái nem szabadok, hanem szükségesek.
A Lélek örökké és minden emberben: jó, rossz emberben igaz és ártatlan.²
Mit itéll róla Tiszt. Uram?

Szerencsés, Boldog új Esztendőt! Új esztendő ajándékába ide teszek
egy pár verset és magamat drága Barátságába ajánlván, mint eddig,
vagyok nagy tisztelettel

Kedves Tiszt Urnak

régi szolgálja Baráttya
Aranka György.

A fent hivatkozott versek a következők:

1. Mikor október 13dikán a N. Itélő Mester Teste³ kikísértetett.

Jertek látni a Nagy Mester Tetemit! Soha többé
Nem láthatjátok Sz. Pálit. A Boldog örömbé
Béhaladott s eltűnt. Kísérjük a Sirig az Uri
Testnek megrongált és csendesb sorsot óhajtott
Részeit. Ő az egek felsőbb, szentebb kebelébe
Nyugszik. Az ő jeles Erdemeit hol a virtus, a fényes
Jó és bölcs hazafi-név megkoronázni sietnek.
Ifjú sereg, hív társai és kedvelte Baráti!
Jertek mindnyájan, kísérjük el őtet az Élet
Partyáig, hol az ő hamvai el-hazajutnak.
Nagy Lélek! Te pedig légy csendes nyugalomban!
Rendibe szedd dolgod *Ma*. Ez a *Mád* hátha utolsó!?

2. Szt. Miklós Napjára 1812.⁴

Ákréig s Moszkváig ugyan Nagy Nápoleon: de
Megveri itt Sándor s egy Basa megveri ott.
Több az Orosz Miklós az Olasz szent Nápoleonnál:
Hadgya repülni soká s hajtya leszállni viszont,
Igy bukik a tengerbe kevély Nap, az Est mikor eljött,
S estét fáradt föld látva öröme fakad.
Hátha csak hév kerekét hűtötte? A Hajnali Csillag

¹ Arankának is több phil. tárgyú műve van, legnagyobbbrészt kéziratban.
Lehet, hogy itt, Ember, világ, Isten cz. phil. elmélkedésére hivatkozik, mely
Marosvásárhelyt jelent meg 1805-ben. Ezt azonban szintén nehéz eldönteni.

² Az a felfogás, hogy az ember igaz és ártatlan s rosszszá csak később
válhatik, Rousseautól származik.

³ Szentpály Elek Erdély ítélőmestere.

⁴ Szt. Miklós napja decz. 6-ára esik. 1812. decz. 6-án érte Napoleont és
seregét a vilnai catastropha, a mely a különben is elcsigázott francia sereg
nézve a vég beálltát s Napoleon szerencsésének leáldoztatát jelenti. Jellemző, hogy
Napoleon Aranka szerint is a szegény nép elnyomója. (Oh de ne hozza soha!)
A három utolsó sor a pentameter második fele akar lenni. A zárójelbe tett
szavak pedig ezeknek a magyarázói.

Majd hozhattya elé! { Hozzon esmét elé! (Nyughatatlan elme.)
 Hozza? Ne hozza hamar! (A fáradt vitéz.)
 Oh de ne hozza soha! (A szegény köznép.)

3. A reménség szava.

Tízezer a Görög és százannyi nagy Ázsia népe
 S egy Xenophon hazaér: francia Napoleon.

Valamennyinek eredetije özv. Lészay Lászlóné birtokában Szászvároson.

Közli: DR. KRISTÓF GYÖRGY.

KISFALUDY SÁNDOR LEVELE FÁY ANDRÁSHOZ.

A M. Nemz. Múzeum kéziratárába az 1908. évben igen becses anyag került Szelinovics Bódog hagyatékából. Fáy András sok irata van benne s ezek között érdekes adatok a két Kisfaludyra. Az alább közölt levél Kisfaludy Sándor levele Fáyhoz, — kelet nélkül, a tartalom szerint valószínűleg 1834-ből — melyben a többi között magyarázza, miért mond le akadémiai székéről, Tiltakozik ugyan, hogy az lenne az oka, a miért az akadémiai nagyjutalmat 1833-ban közte és Vörösmarty közt megosztották, de világos magyarázatot nem ad. Valószínű, hogy a lemondás több okra vihető vissza, ha el hiszszük is, hogy már régebben tervezte azt a jutalom megosztásánál, melyet ő is helyesnek ítél. Az öregedő költőt sok minden bántotta: felesége halála, betegeskedése, író-társaival való torzsalkodása, a korral erősödő hiúsága, melyek sok keserű órát okozhattak neki. Egy ilyen keserű óra jellemző terméke az alább közölt levél is.

Különösen tisztelt drága, kedves Uram Öcsém!

Becsés Uri levelének vétele után, más nap mindgyárt B. Füredre mentem, hol Bezerédy Ignátz Győr Vármegyei Vice Ispány Urat találni gondoltam; de ő akkor már haza utazott; és így arról, a mi b. Károly' Maszszájára nézve Győr Vármegyében történt, semmi tudósítással nem szolgálhatok; annyival inkább sem, minthogy ott azolta én sem fordultam meg. Uram Öcsém' levele Bezerédy Urat, hihető már nem érte otthonn, és talán most fog majd arra válaszolni. Azon kérdésben lévő Cautionálisról sem tudok semmit. Károly azon pénzeket alkalmasint az újság Privilegium után Bécsbe járttában költötte el. Csak azt hallottam, akkor még élő testvéremtől, Farkas Gábornétól, kinél Károly Bécsi úttya után több ideig tartózkodott, hogy Károlynak akkor már nem volt más pénze, mint 3000 váltó ftos Obligatiója, valamely *Gróf* nevezetű Győri polgártól,

mellyet ő Szabó Péter V. Ispány Úrnak eladott Téthi részjogának árrába kész pénzben fogadott el. Károlyt néhány nappal halála előtt Pesten meglátogatván, tudakolódtam ezen obligatio eránt különösen b. Forgó Doctor Úrnál. Ez akkor nekem azt felelte, hogy azon obligatio nála vagyon: mint tulajdona: minthogy ő azon pénzt Károlynak már előbb lefizette. Ezen obligatio tehát, ha b. Forgó a' pénzt Gróf által magának ki nem fizettette, most is Forgó' Masszájánál fog taláztatni. Midőn Sógórommal egygyütt Károlynál voltam, halála előtt harmad nappal, panaszkodott, hogy minden pénze elkelt a' privilegiumra, mivel Horváth János Püspök, akkor mint Referendarius igen ellene dolgozott, 's ő néki sokat kelle ajándékozni. Azon 1000 fból is, mellyet János Öcsém akkor neki kölcsönözött, alig volt már valamely pénze, mellyet Bencze János, inassa által, megmutattatván, még én tettem hozzá, úgy mint két vagy három *Jelenkor* mutatóványra praenumeratiót, a' minek igen megörült. Inassára nem csak nem panaszkodott; hanem dicsérte; és maga megvallotta, hogy alig van valamely pénze, azzal biztatván magát, hogy mihelyt jobban lesz, a' praenumeransok majd hozandának néki. A' Gencsi árenda Contractust is akkor erősítette meg b. Forgó Doctor' jelenlétében. 'S ez az, a' mit tudok.

Azon kívánt két ellennyugtatót ide zárva megküldöm kedves Uram Öcsémnek.

A' mi egyéberánt kedves Uram Öcsém' véleménynyét a' tavalyi jutalom osztásra nézve illeti, magam is egészen helyben hagyom, mihelyt azt a' mondott ok támasztotta, tudniillik az, hogy a' Társaságnak rendszabásai elejétől fogva két jutalmat rendelvén, jobb, hogy a' pénztárból most már kikerülő 200 darab arany is, mihelyt két érdemes taláztatik arra, kettőnek osztassék inkább, mint egynek, midőn a legjobb lelkiesméret is nehezen határozhattya el magát a' hasonló becsü műveknek megítélésében; mihelyt, mondom, ezen ok, és nem pártosság, személyes kedvezés, vagy személyes gyűlölség támasztotta azt. Ezt Uram Öcsém felől soha fel nem tettem, nem is tehettem; 's részemről nem is adtam rá okot: mert Uram Öcsém' Literátori érdemének nálamnál nagyobb tisztelője a' magyar földön nehezen taláztatik. Mélyen érzem én a' genális eredetiségnek becsét, midőn magyar Iróinknak most már sok százakra terjedő számában is, alig esik minden ötvenre egy jeles eredeti Író. 'S ezen igen kevés között Uram Öcsém olly magas helyen áll, hogy félek, ne hogy a' maga nemében elérhetetlen első és utolsó maradgyon. Csak Uram Öcsémben, 's még kevésben találom én azt, a' mit jobban érzek, mint sem kimondhassam, 's ha ki kellene mondanom, azon magyar nemzeti saját typusnak, európeizált napkeletiségnek nevezném, melly Dugonicsban 's másokban még durva nemzetiség volt, és most napkeletiségét veszto, zagyvált Európaisággá kezd válni, annyira, hogy most néha a legérdekesebb eredeti magyar munkánál is önként azon gyanú villanik fel előttem, mintha ez más míveltebb nyelvből magyarra fordítás volna; holott én azt szeretném, hogy minden eredeti magyar munkának, legyen az próza, vagy vers, más akármely nyelvre fordításában is kitűnnyék a' magyar nemzeti sajáttság. Ezt a' németre fordított Széchényiben is

tapasztalhatni, noha ezen Szépre, Nagyra törekvő kedves, eléggé meg nem tiszteltethető, nagy Hazánkfia is a' magyar nemzeti sajátságot néha örömet — talán néha veszteséggel is, túl európeizálná. Minden hátra állásunkból örömet lépek vele előre; csak ott nem, a' hol érdekesebb, 's az embert nem alázó nemzeti sajátságunkat veszthetnők. Én nem tehetek róla, ha ezen, inkább érzésemet, mint ész-szülte véleményemet, némelyek akár erkölcsi, akár nyelvbéli Cultúrában hátramaradásnak állítanak is. A' magyaroknál sok olly művelődési, simuló előmenetel van, mint, keveset kivéve, mánásainké, kik a' szóllás szabadságot durva nemzeti sajátságnak tartván, azt korlátozni törekeshnek; — a' nyomorútlak! kik a' helyett, hogy a' 10 milliót magokhoz felemelnék, magok is naponként mélyebbre süllyednek a' szolgátságnak posványába; naponként jobban bele művelődnek az önkény' arany igájába!

Én több okokra nézve már tavaly lemondottam volna a' M. T. Társaságról, ha a' jutalomnak ketté osztása miatt azon gyanútól nem tartottam volna, mintha én ezért érzett neheztelésemből mondottam volna le, — én, ki midőn írni kezdettem, nem csak jutalomról nem lehetett még szó, hanem munkáimnak nagy költséggel kinyomatása még utolsó falatomat is elragadta volna szám elől, ha mással is nem bírtam volna; én, ki midőn írni kezdettem, magyarul írni, nem csak érdemnek nem tartott, hanem egy nagy Úr atyámfia, szemembe merte mondani: szégyenli, hogy nevemet, mint magyar íróét, munkáimnak czímlapján nyomtatva láttya.

Ha azon érdemmel nem bírok is, hogy egészen új nyelven írtam volna, mit némely meghittek ócsárlanak bennem, holott, mégis csakugyan magyarul írtam, és a' mit írtam, még sincsen szív és ész nélkül írva, — ha azon érdemmel nem bírok is, hogy metrumban írtam volna, mit ismét ócsárlanak bennem, minthogy én leginkább azoknak számára kívántam írni, kik által a' nyelv és nemzetiség leghamarabb 's legbizonyosabban terjedhet: a' nemzet' jelen és jövődő annyainak, — holott akár metrumban, akár rhythmusban, akár prózában csak az érzem és gondolat tehet minden írást jóvá, vagy rosszszá; hát bírok azon érdemmel, hogy a' jelen mind jó, mind rossz íróknak én készítettem egygyik a' nemzetet arra, hogy magyarul szeressen olvasni; 's az én soha meg nem térő költségem most soknak jövedelme; 's bírok azon érdemmel, hogy én voltam egygyik csekély munkás, ki a' magyar nyelvet kormány — és kenyér nyelvre emeltetni segitettem. Illy hazafiság jutalmat nem érdemel ugyan: mert azt csak a' szívnek azon érzése képes megjutalmazni, hogy hazafiúi kötelességének, mennyire lehetett, eleget tett, nem pedig a' T. Társaságnak 200 aranya; de az illy hazafiság csakugyan ócsároltatást sem érdemel, kivált azon czélból, hogy hogy valaki akár magát, akár másét másnak gyalázásával emelje. Én ez által senkit érdekelni nem akarok; nem is úgy akarom ezt értetni, mintha ez a' T. Társaság' Tagjai között a' tavalyi jutalomosztás, vagy felezés alkalmával, legalább tudtommal történt volna: mert Vörösmarty' költői érdemét valóban olyannak esmerem, 's vallom, hogy ennek nincs szükség, másnak ócsároltatása által kiemeltetni; hanem történt máskor.

'S hogy illyesek történnek a' magyar írók között, keserű kár a jövő-dőre nézve. Ezt én csak Uram Öcsémnek, kit szívemből szeretek és tisztelek, kívánom mondani, a' nélkül, hogy ezt mint panaszt, másokkal is közölni szeretném; de mégis a' végre, hogy kedves Uram Öcsém, kit méltán tisztelnék a' Társaságnak minden Tagjai, 's a' ki ezt velem egy mértékben nem cselekszi, az önmagát alacsonyította, hogy, mondom, kedves Uram Öcsém az illyeseket, a' Társaság' méltóságának fenntartása végett, midőn némely nem kényes-érzésű tagok között kitörni akarna, érdeme, 's tekintete által akadályozni méltóztassék. Némelly Tagok okosabban cselekednének, ha a' M. T. Társaságot *terra incognita*-jában porig legyalázó Orosz Józsefet czáfolnák inkább meg, mint semhogy tagtársaiknak gyalázásaik által Orosznak még nagyobb hitelt szerezzenek. Azon néhány, csekély 's olcsó munka által, 's jobban némelly pajtás' segéd-mével felkapott író nékem úgy tetszik, mint az egykori Republicánus Francia ki a' világot készült megenni, mint ezek a' magyar literatúrát.

Ha tehát tavaly nem is, most a' M. T. Társaságról lemondásomat G. Telekynek beküldöttem; és így ez idén nehezen lesz már Pesten szerencsém kedves Uram Öcsémhez. Sághy Ferencz Úr a 3000 v. frtnak egy évi 100 f. kamattyát Uram Öcsém' kezéhez annak idejében le fogja fizetni. Ki egyéberánt szíves barátsággal ölelvén Kedves Uram Öcsémet, különös tisztelettel vagyok Kedves Uram Öcsémnek

alázatos szolgája

KISFALUDY SÁNDOR.

(M. Nemz. Múzeum kéziratára 1908. 20. sz.).

Közli: VÉRTESY JENŐ.

BAJZA EGY ISMERETLEN LEVELE CSATÓHOZ.

E levél Nagy Iván hagyatékával, — a ki tudvalevőleg Csató Pál veje volt, — került a Nemzeti Múzeumba. Még abból az időből való, mikor Csató az Auróra-kör híve volt. Fontosabb tartalma nincs, de pár érdekes adalékot találunk benne Csatóra és Bajzára vonatkozólag. Csató egy nem sikerült irodalmi tervéről van benne szó és Bajza rámutat Csató legnagyobb gyöngéjére: állhatatlanságára. Még érdekesebb Bajza közlései az Auróra-porról.

A levélben említett nevekre és ügyekre nézve talán nem feleslegeselek a következő felvilágosítások. 1. Csató ekkoriban Bohus Jánoséknál volt nevelő Világoson (Vö. Csató Pál szépirodalmi munkái 1883. A Beöthy Zsolt írta bevezetés 19—20 lapjait). 2. Az 1835-ös Auróra s a következők sem közlenek Csatótól semmi elbeszélést. 3. Bajza részt vett az Akadémia német szótárának a szerkesztésében. 4. Zöldytől egy népies hangú kis vers (*Az utas szerető*) van az 1835-ös Aurórában (209—210 l.).

elhagyása rést üt az egészen és a szigorú elvek szerint fölépített rendszer hiányosan, töredékesen bontakozik ki az olvasó előtt. Itt az író eszméi szoros láncszemekként fűződnek egymásba, mondatai határozott léptekként hangzanak, mik megállás nélkül haladnak a kitűzött cél, a bebizonyítandó tétel felé. A tények tömege világos eszmék segítségével szintetikus egységbe van foglalva; a sűrűn előforduló közbevetett mondatok a logikai bizonyítás fonálán mint egy-egy altétel sorakoznak. Az irodalomtörténet három főeleme: az eszmék, a műfajok és a művek története szép harmóniába olvad. A főszűz az előtűnk fekvő kötetben az *eszmén* van, a mi csak természetes is, hiszen, talán a XIX. századot leszámítva, egy korszak sem volt ezekben termékenyebb mint a tárgyalt XVI. század. A részek jelentőség szerint vannak mérve. Némelyek művének egész külön rész jut, másokét pedig csak kollektív csoportban — hatásuk és érdemük szerint — tárgyalja. Mindig a *művekről* szól Brunetiére; az egyének élete, jelleme csak annyira érdekli őt, a mennyire erkölcsi eszméik — miknek műveik hordozói — megértésére nélkülözhetetlen. Így lehet az irodalomtörténet rendező eszme segítségével önálló tudomány, mely nem életrajzi gyűjtemény vagy könyvek lajstroma, hanem egységes tárgyalása az irodalmi tényeknek, mik a művek és nem a személyek.

A bevezető három fejezet az irodalmi renaissancnak van szentelve, a mint az Itáliában, Európában és végül magában Franciaországban tünetkezett. Az író ezekben kutatja, miért tértek le az európai irodalmak a régi ösvényekről a renaissance hatása alatt. Az itáliai renaissance jellemzésül találóak Settembrini szavai: »*La continuata tra l' antico ed il nuovo è il primo carattere della vita e dell' arte italiana*«. Fő volt benne a forma, irodalmi elve: a tartalom közönyössége, *l'indifferenza del contenuto*. Hatalmas erőfeszítés volt ez, hogy az idők elszakadt lánczát több mint ezer év után újra összekösse. A régi formának új tartalmat adott az európai renaissance: a humanismus, mely az embert tette a dolgok mértékévé, a világ központjává. »L'humanisme, c'est toutes choses ramenées à la mesure de l'homme, conçues par rapport à l'homme, et exprimées en fonction de l'homme.« Ez ismerte föl az ókor és az újkor embere közt levő testvériséget s először használta tudományát hasznos szociális dolgokra. A francziáknál a fejedelmi udvarból indult ki győzelmes útjára az új mozgalom, miután a középkor művészete kielegítő és éltető elv hiányában már előbb elenyészett. I. Ferencz nemzetesítette a renaissanceot a társadalmi elterjesztés révén. »Dolgozzatok a francia nyelv gazdagításán és szépítésén« — ez lesz a jelszó.

Ez után öt könyvön keresztül tárgyalja a francia irodalom fejlődését a XVI. században. Látjuk, milyen kevés van a könnyű erkölcsű Marot-ban a renaissance szelleméből, de rendelkezik egy olyan tulajdonsággal, mely sokszor elegendő arra, hogy francia író népszerű legyen általa: ez a világosság. — Rabelais-ben, kinek komoly tanultsága éles ellentétben áll művei rakoncátlan vidámságával, a természet mindenható ereje ül diadalt. A *Gargantua* és a *Pantagruel* a természet apologiái. — A navarrai királynő »Heptameron«-jával a szociális érzék és a nő

vonul be az irodalomba, míg Calvin *Institution chrétienne*-je a monumentalitás első példája. Brunetière szép szavai szerint: »un des grands livres de la prose française, et le premier en date dont on puisse dire que les proportions, l'ordonnance, l'architecture ont vraiment quelque chose de monumental«. »Calvin est maître de son style. Il sait toujours ce qu'il veut dire et il le dit toujours. Autant ou plus que d'un écrivain sa manière est d'un homme d'action. On ne saurait donner moins à l'agrément ou au charme; et c'est sans doute la nudité, mais c'est aussi la gravité du temple protestant«. — Ronsard (*La Pléiade*) vette észre, hogy a francia szellem közelebb áll a latinhoz mint a göröghöz s ezért a görög hagyományt a latinnal helyettesítette. E fontos lépéssel a tiszta latin traditio másodszor hódította meg Galliát. »La Pléiade, — par l'idée qu'elle s'est formée de l'art d'écrire, de la hiérarchie ou du rapport et des règles des genres, de la nature de l'invention et de celle de la tradition, — a tracé, dès la fin du XVIe siècle, le cercle dans lequel, et pendant deux cents ans, allait évoluer désormais l'art classique«. Azonban még a Pléiade tagjai nem voltak gondolkodók. Jogos hát Montaigne panasza: »Nemo in sese tentat descendere: senki se igyekszik önmagába mélyedni.« A klasszikus ideál öntudatra ébredéséhez még az emberi természet ismerete volt szükséges, a mit már Rabelais »l'impénétrable matière«-nek tartott. A színiköltés kezdetein is átjutva ismerték már a jó mintákat és kifejlődött a formaérzékük. De Rabelais-n kívül — benne is inkább csak a középkor örökségéül — nem volt a művekben nemzeti jellem. Lelki megfigyelés híján még formális nagyon ez az irodalom. Kellett, hogy valaki tartalmat adjon neki: megfigyelje önmagát és megtanítsa a többieket is az ember észrevevására. A hiányt pótolta Montaigne, az első igazi francia. Csodálatos szellem ő, tele ellenmondásokkal, valószínű kaleidoskop, mely mindig más-más képet mutat, valahányszor olvassuk. Kétkedő, hívő, tudásvágy és közönyösség, keresztyéni alázat és antik bölcsesség, epikuri szemlélődés és heves képzelet, mely tettekre buzdít, a hősi stoicismus — mind megvan benne, még pedig egyensúlyban! Szerette a magányosságot meg a vidám társaságot; utálta a ceremóniát, a komor, szomorú embereket; vágyott a katonaiéletre, a hol szabad a »conversation sans art«. Sohse felejtette el, hogy nemes ember; a sok bölcsességet inkább bajnak, mint jónak tartotta. »A quoi faire, — mondja — ces pointes élevées de la philosophie sur lesquelles aucun être humain ne se peut asseoir, et ces règles qui excèdent notre usage et notre force?« A milyen ő, olyan a műve.

Mindezekről Brunetière biztos ítélettel, az irodalomtörténet összes segédeszközeinek pontos felhasználásával ír.

Nem állhatjuk meg, hogy ez alkalommal különösen ki ne emeljük a Rabelaisról és Calvinról írt részeket. Abban mesteri tollal rajzolja Rabelais komoly tanultságát, melynek nyomaival tele vannak írásai s valószínűvé teszi, hogy a hagyomány boriszák meudoni vidám papja inkább képzelet, mint valóság. A pantagruelizmus atyját a természet imádójának látja, s mikor erről szól, egyébként tompa s gyakran egyhangúan kongó mondatai megszínesednek, csengő érczet nyernek. A szigorú

rendszerek szerelmesét szinte költővé ihleti a mindenható Természet. Ime néhány sora mutatóba:

»La nature est partout la nature. La grandeur de la fin, qui est d'entretenir la vie, n'excuse pas seulement la vulgarité des moyens; elle la transforme, elle l'ennoblit, elle la transfigure. Et le grand crime, le seul crime à vrai dire, que l'on puisse commettre contre elle, c'est d'en contraindre les impulsions sous la loi d'une discipline qui sera toujours à bon droit taxée d'antinaturelle, puisqu'elle aura toujours pour objet de contrarier, de corriger, de transformer, et en un seul mot de *dénaturer* la nature. La pudeur même n'est qu'une discipline, et toute discipline étant ennemie de nature, c'est pourquoi Rabelais a manqué si souvent, et si naturellement, de pudeur.

Si l'on comprend bien toute l'importance de cette idée dans l'oeuvre de Rabelais, si l'on voit bien comment elle en pénètre toutes les parties, nous ne dirons pas que toutes les obscurités de son livre en soient éclairées ou dissipées du même coup, mais elles en deviennent cependant moins obscures; et son objet n'a plus rien d'une énigme.«

A Calvinról szóló részben sok van Brunetière-ből is, a ki maga szintén megjárta a hit és az erkölcsi meggyőződés felé vezető nehéz utat. Éppen ez teszi szavait sok helyen megkapókká. Calvin személyével ugyan kevésbbé rokonszenvez, de moráljától és világnézetétől nem vonhatja meg csodálatát.

Legyen szabad még utoljára pár szóval azokat az elveket érinteni, mik Brunetièret irányították. Talán a mi irodalomtörténetíróink sem tagadják meg elismerésüket a kritika illetén módjától, ha külön utakon járnak is.

Kevés érdekesebb jelenséget ismerünk, mint a francia irodalmi kritika fejlődését a XIX. században. Sainte-Beuve skeptikus dilettáns volt, ki folyton az egyént igyekezett látni és megérteni. Péterfy találó jellemzése szerint úgy tett a szellem dolgaival, mint a gyermek a husvétii piros tojással: egy darabig gyönyörködött bennük, aztán örült, ha szét-törhette. Kritikájában van bizonyos hedonizmus. Finom művészet, de nem tudomány, mert rendszertelen. Az ő módszerét hatalmas lépéssel vitte előre Taine, a psychologus. Az ember araszniai életét kitágította, mikor az irodalmi tényekben a nép lelkét kereste. Ő mindent megértett és — megbocsátott. Determinista a végletekig, de a keret, mibe az irodalmat beállította, túlságosan széles. A művész és a tudós folytonos harcot vívott benne s pszichológiai rendszere fogyatékoságát pótolta amannak költői képzelete. A tényeket pedig csűrte-csavarta, míg bele nem illelt az előre elkészített formákba. A dilettáns Sainte-Beuve és a psychologus Taine után Brunetière semmi más nem akart lenni, csak — *kritikus*. Az igazság mellett, mit azok kerestek, a jószág jogáért, a logikai momentumok mellett az ethikaiakért szállt síkra. És ebben tovább fejlesztette Taine teoriáját. Rengeteg készültséggel fogott a munkához. Sainte-Beuvétől pontos tanulást, Tainétől a philosophiai eszmék és a rendszer kedvelését, Nisardtól a klasszikus tökélyt s Vinettől a belső élet és a

morális jellem becslését örökölte. Az irodalmi művek értékét eszméikben és erkölcsi erejükben találta meg. Egy könyv — szerinte — társadalmi tett, a mit bírálni, szabályozni kell. Az író személye nem érdekelte, csak a mű, a mely hat a társadalomra. Jól tudta, hogy az ember ritkán az a külső életben, a mi könyvében. A legtöbb író két életet él, mert a gondolkodó ember — igaza van Montaignenek — megkettőzteti magát.

Az exact tudományok csodás föllendülésének korában élve, legfőbb vágya volt, hogy a kritikát is exact tudománynyá tegye az egyéni vélemények tarka tömege helyett. Philosophiai képzettsége, lehető objektivitása és synthetikus generalisáló tehetsége erre hivatottá is tették. De a tények tömegében rendszert csak vezető eszme segítségével lehet teremteni, ez az első feltétel, mert a tudomány: rendszeres ismeret. Ezt az eszmét Brunetiére a *fejlődés* gondolatában találta meg, mely a mult század legnagyobb eseményének tekinthető.

Az irodalom a művek összessége, nem életrajgyűjtemény vagy bibliographia. Erre először Brunetiére mutatott rá világosan és vele föl-szabadította az irodalomtörténetet a psychologia, a philologia, a bibliographia stb. szolgálatából. A fejlődés eszméjével rendszerbe öntötte a tényeket — s ezzel exacttá tette a lehetőség szerint. A művek pedig műfajokba csoportosíthatók, melyek születnek és elmúlnak; vagyis tudományosan szólva — fejlődnek. Hatnak egymásra, utánzásra, módosításra ösztönöznek, azaz: collectiv életet élnek, tehát rájuk is alkalmazható a »létért való küzdelem« elve. Ez az »élet« azonban csak metaphora. A világért sem szabad hinni, hogy Brunetiére az irodalmi műfajokat olyan önálló élőlényeknek tekintette, mint pl. az embert. Szó sincs róla! Az elnevezések kissé elhamarkodottak, de az evolutio gondolata a tények magyarázatára még ez idő szerint is a legjobb hypothesis. Brunetiére sem tartotta többre (v. ö. *Préface* a jelen kötetben). Segítségével a tények legvilágosabban rendszerezhetők. Használhatóságát sok évi tanítás bizonyította be.

De Brunetiére művének ez a hypothesis szinte kevésbé lényeges része mint a hagyomány tisztelésének hangoztatása, »mely nélkül nem lehet nagy irodalom«. És ezt mi is jól megjegyezhetnők. Hagyomány nélkül lehetnek nagy művek, de lehetetlen nagy, dicsőséges irodalom.

A remek műből csak egy hiányzik, a mi Nisardéban sincs meg: a történeti érzék. A XIX. század végének fejlett tudásával és ízlésével bírálja Brunetiére a műveket. Könyve a XVI. századi franczia irodalom klasszikus természetrajza inkább, mint — történet. Az irodalmi mozgalmak képét ne keresse itt senki az elolvasásra mindig érdemes munkák fejlődése folyamán. A maguk korában fontos művek kimaradtak itt-ott, mert nem jelzik az evolutio újabb mozzanatát.

De ezeket a különben is kétséges igazságú korrajzokat mi szívesen elengedjük azért a gyönyörűségért, hogy az irodalomtörténet immár útban van az exact tudomány rangja felé. A száraz adathalmaz és a szeszélyes ízlésen alapuló jellemzések mintha múltófélben lennének. Ezt szeretjük látni Brunetiére munkásságában.

r—y—f.

REPERTORIUM.

- Ády Endre.* Az Illés szekerén. 1908. Ism. dr. Both István. Szilágy 5. sz.
Barabás Ábel. Petőfi vallásos világfelfogása. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 307. l.
Bászai Ernő dr. Petőfi Sándor emléke. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 308. l.
Beöthy Zsolt. Szász Károly emlékezete. Budapesti Szemle. 137. köt. 321—341. l.
Billenbinder M. A Humajun Namê első magyar származéka. 1908. Ism. t. Budap. Szemle 137. köt. 496. l.
Bodola Gyula. Dobó István a magyar költészetben. 1908. — Ism. Szabó Gyula. Philol. Közl. 377. l.
Büky György. Uton a lelkemmel. 1909. Ism. Élet 3. sz.
Cs. K. Széphalom. Budap. Hírl. 115. sz.
Egy asszony versei. 1909. — Ism. Kozma Andor. Budap. Szemle 138. köt. 148—151. l.
Erdélyi Zoltán. Bazsalikom. Ism. ö. Budap. Hírl. 118. sz.
Erdős Renée. Jöttem hozzátok. Ism. Z. Budap. Szemle 138. köt. 315—317. l. — Lehotai. Hét 7. sz.
Franyó Zoltán. Pártos Szilárd versei. Temesv. Hírl. 34. sz.
Gagyhy Dénes. Kozma Andor költeményei. Ism. Nyilasi Lajos. Philol. Közl. 307. l.
Gazdag Lajos. Az önkényuralom és a Tóth Kálmán Bolond Miskája. Kath. Szemle 397—411., 494—508. l.
Gerő Edmund. Max Falk. Pester Lloyd 110. sz.
Gyulai Pál. Kritikai dolgozatok. 1908. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 374—377. l. — V. J. Századok 437—438. l.
Herczeg Ferencz. A kivándorló. Ism. Hegedüs Gyula. Nyugat 224. l.
Holnap 1909. Ism. ö. Budap. Hírl. 118. sz.
Horger Antal. Hétfalusi csángó mesék. 1908. Ism. rs. Budap. Szemle 138. köt. 152—154. l.
Huttkay Lipót dr. Catulle Mendès Petőfiről. Budap. Hírl. 115. sz.
Ihász Aladár versei. Ism. Manchen Mariska. Brassói Lapok 91. sz.
Ipszilon. Petőfi a szinpadon. Nagy-Károly és vid. 10. sz.
Jeszzenszky Károly. Petőfi nevelője és a nemzetiségek. Vasárn. Ujs. 16. sz.
Józán Miklós. A vallás Tompa költészetében. Kereszt. Magvető 8—18. l.
Junius. Kecskeméthy Aurél. Új Idők 4. sz.
Kapossy Lucian dr. A modern magyar irodalomról. Pápai Hírl. 3., 4. sz.
Kéki Lajos. Tompa Mihály ifjúkori költészete. Budap. Szemle 138. köt. 57—80. l.
Király György. A Törökországi Levelek forrásaihoz. Philol. Közl. 257—277. 334—345. l.
Köbor Tamás. Idegenek. 1903. Ism. Szilágyi Géza. Az Ujság 46. sz.
Kosztolányi Dezső. Boszorkányos esték. — novellái. Ism. Szabolcsi Lajos. Budapest 127. sz.
Krammer Zsófia. Molnár Ferencz. Tolnavármegye 5. sz.

- Kriston Endre*. Szaicz Leóról. Alkotmány 75. sz.
Kuncz Aladár. Egyetemi portrék. 1. Riedl Frigyes. Nyugat 309—313. 1.
Lázár Béla dr. Új csapáson. 1909. Ism. Roboz Andor. Aradi Közl. 84. sz.
Lovas Imre. Szabolcska költészetéről. Délmagyar. Közl. 83. sz.
Madarász Flóris dr. Gárdonyi Géza. Kath. Szemle 358—373. 451—474. 1.
Madarász Flóris. Pyrker és a magyar írók. 1908. Ism. t. Budapest. Szemle 137. köt. 495. 1.
Mátis Bálint. Rab István ujabban felfedezett költeményeiről. Csángó Ujs. 17—19. sz.
Mikszáth Kálmán. A Noszty fiu esete. Ism. A. J. Az Élet 3. sz.
Mikszáth Kálmán. Petőfi-Almanach. Az Ujság 86. sz.
Mikszáth Kálmán. Jókai és a nagy nap. Budapest 62. sz.
Molnár Ferencz. Pesti erkölcsök. 1909. Ism. Vasár. Ujs. 9. sz.
Móricz Zsigmond állatmeséi. Ism. Elek Artúr. Nyugat 102. 1.
Nagy Albert. Emlékezés Indali Gyulára. Marosujvár 19. sz.
Oláh Gábor. Az élet lobogója alatt. Ism. Ady Endre. Nyugat 104. 1. — Z. Budapest. Szemle 138. köt. 313—315. 1.
Oláh Gábor. Gondolatok felhőfutása. 1909. Ism. Budapest. Hírl. 56. sz. — Jo. Hét 9. sz.
Óváry Ferencz. A veszprémi színház története. Veszprémvármegye 4—7. sz.
Pekár Gyula. Tatárabság. 1909. Ism. Szén. Élet 3. sz.
Peterdy Andor. A mélységből. 1909. Ism. 6. Budapest. Hírl. 118. sz.
Prónai Antal dr. Pest legrégibb színháza. Élet 3. sz.
Prónai Antal. Petőfi. Élet 12. sz.
Ritoók Emma. A nagy véletlen. 1909. Ism. a. e. Huszad. Század. Ápr. 404—406. 1. — á. Élet 11. sz.
Schill Fülöp. Petőfi mint a világszabadság . . . költője. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 306. 1.
Schöpslin Aladár. Előszó egy talán megirandó Petőfi-tanulmányhoz. Nyugat 287—291. 1.
Schöpslin Aladár. A fiatal Gyulai. Nyugat 57—65. 1.
Schwarzstein Dezső. Éva tragédiája. Éva szerepe Madách Imre »Az ember tragédiája«-ban. Felvidék (Verebély) 10. sz.
Sebők Zsigmond. A jubiláns Mikszáth. Budapest. Hírl. 86. sz.
Simai Ödön. Kazinczy Ferencz nyelvújítása. Magyar. Nyelv 170—172. 205—208. 1.
Stefanie József. Kisfaludy Károly és Bolyai Farkas. Ism. h. Philol. Közl. 310. 1.
Szalay Imre. Visszaemlékezés Trefort Ágostonra. Budapest. Szemle 138. köt. 26—38. 182—209. 1.
Szász Károly legifj. Versek. Ism. Z. Budapest. Szemle 138. köt. 312. 1. Uj Idők 2. sz.
Szávay Gyula. Az ezüst pohár. Ism. Vermes Ernő. Temesv. Hírl. 7. sz. — Vasár. Ujs. 19. sz.
Szávay Gyula és Géczy István. Világosság. Ism. Vermes Ernő u. o. 7. sz.
Szini Gyula. Lelki kalandok. 1909. Ism. Vampa. Élet 1. sz. — L. M. Uj Idők 6. sz.
Tomori Jenő. A szárhegyi galambok. 1909. Ism. Franyó Zoltán. Temesv. Hírl. 71. sz. — Vasár. Ujs. 10. sz.
Tömörkény István. Napos tájak. 1909. Ism. m. Élet 3. sz.
Váradi Antal. Vörösmarty polemiája. Magyarország 72. sz.
Várdai Béla. Arany János költői hagyatékához. Budapest. Szemle 138. köt. 261—267. 1.
Vermes Ernő. Járók a tarlón. 1909. Ism. Franyó Zoltán. Temesv. Hírl. 66. sz.
Viszota Gyula. Széchenyi, Vörösmarty és az akadémia működésének első éve. Budapest. Szemle 138. köt. 1—25. 1.
Zsoldos László. A fekete huszár. 1909. Ism. Vasár. Ujs. 11. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.